

307.475

1
1957 J8
MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Allam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

I. KÖTET 1. SZÁM

1957

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Előszó</i>	3
---------------------	---

Tanulmányok

<i>Szabó Imre</i> : Hans Kelsen és a marxista jogelmélet	5
<i>Marion Géza</i> : Három könyv a szovjetjogi kártérítési felelősségről	37
<i>Kovács István</i> : Az államigazgatás meghatározása	67
<i>Nagy Lajos</i> : Ténymegállapítások felülbírálata a büntetőperben	95

Szemle

<i>Pap Tibor</i> : Szer, Seweryn: Családjog	121
<i>Trócsányi László</i> : Knapp, Viktor: A kötelek teljesítése és azok megszűnésének egyéb módjai	126
A tanulmányok orosz nyelvű tartalmi kivonata	131
A tanulmányok francia nyelvű tartalmi kivonata	136

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉRTESÍTŐJE

Szerkeszti

AZ ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZET TUDOMÁNYOS TANÁCSA

Felölös szerkesztő: *Szabó Imre*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Az
Állam- és Jogtudományi Intézet
ÉRTESÍTŐJE

I. KÖTET • 1. SZÁM

1957

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

Kézirat beérkezett: 1957. VII. 1. — Terjedelem: 8¹/₄ (A/5) ív

42803/57 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: Bernát György

Előszó

A Magyar Tudományos Akadémia Allam- és Jogtudományi Intézete, amely akadémiái intézetként mindössze két éve működik, Értesítő-jének megindításával számot kíván adni munkájáról; ennek érdekében az Értesítőben közzé kívánja tenni azokat a kutatási eredményeket és részeredményeket, amelyekre az Intézet munkatársai jutottak az állam és jog problémáinak marxista—leninista elemzése során. Ennélfogva az Értesítő olyan, általában nagyobb terjedelmű és elméleti jelentőségű tanulmányokat közöl, amelyek az adott kérdés irodalmának és valóságos állásának gondos elemzésén alapulnak, elméleti szinten általánosítják állami—jogi életünk tapasztalatait, levonják az ebből adódó tanulságokat és előrevetítik a kérdések megoldásának módját.

Az Értesítőben helyet kapnak az Intézet állandó munkatársain kívül azok is, akik — elsősorban az Intézet Tudományos Tanácsának tagjaiként, vagy pedig az Intézet külső munkatársaiként — olyan témát dolgoznak fel, amely beletartozik az Intézet tudományos tervébe.

Az Értesítő értekezéseken kívül közölni kíván könyvismertetésekkel és bírálatokat, főleg olyan jellegű művekről, amelyek a tudományos kutatás szempontjából jelentősek; végül tájékoztatni kívánja az olvasót az Intézet tudományos életének fontosabb eseményeiről.

A felszabadulást követően, de különösen 1948-at követően egyre általánosabbá vált nálunk az állam- és jogtudományoknak a marxizmus—leninizmus alapjain való művelése. Az azonban, hogy állam- és jogtudományunk ezen az alapon még jobban elmélyüljön, hosszú folyamatot jelent és sok munkát igényel. Ha az elmúlt évek állam- és jogtudományi munkásságában található nem lebecsülhető eredmények s ezeknek az eredményeknek elérésében az Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársai is közreműködtek, az elvégzett munkának mégis sok fogyatékosága van. Így a marxizmus—leninizmus tanításainak említett behatolása az állam- és jogtudományokba még nem eléggé mély, nem eléggé alapvető; nem egyszer marxista igényű tanulmánynak fogadtunk el olyan műveket, amelyekben a marxista—leninista elméleti alap, a filozófiai megalapozottság lényegében hiányzott s azt csak egynéhány általános jellegű megállapítás pótolta, amelyre azután lényegileg csak pozitivistá elemzés épült rá. Másrészt sok esetben a jellegében marxista—leninista állam- és jogtudományi munka mindjárt az összefoglaláson kezdte, a már ismert elméleti tételek rendszerezésén, a filozófiai megállapítások állam- és jogtudományi bizonyításán, egyes tételek dogmatikus elemzésén, ami menthetetlenül felidézte a vulgarizálás veszélyét is. Nem szabad viszont figyelmen kívül hagyni, hogy a dogmatizmus elleni küzdelem, amely az állam- és jogtudományokban is folyik, könnyen átcsap a marxizmus—leninizmus

alapvető tanításainak „dogmává” minősítésébe és e tanítások revideálására irányuló törekvésekbe, — ahogyan ezt egyébként az 1956. évi politikai-ideológiai küzdelmek és az 1956. októberi ellenforradalmi események az állam és a jog kérdéseit illetően az elmélet és a gyakorlat síkján egyaránt olyan sajnálatosan tanúsították. Ezek az események különösképpen arra indítják az állam- és jogtudományok művelőit, hogy egyrészt gondosan örködjenek: a kutatójellegű tudományos munka, a kérdések alkotó jellegű megoldása semmilyen körülmények között ne vezessen revizionizmushoz, lényegében a marxizmussal—leninizmussal, egész népi demokráciánkkal szemben álló irányzatok és tételek jelentkezéséhez, — másrészt következetes elvi küzdelmet folytassanak e revizionista tételek ellen.

Az elvi általános feladatoknak, az állam és jog alapvető kérdéseinek vizsgálatára irányuló munkálatok kereteiben az Értesítő — tükrözve az Intézet munkáját is — elsősorban a szocialista társadalom építésével, népi demokráciánk állam- és jogrendszerének fejlődésével kapcsolatos kérdéseket tűzi ki vizsgálódása tárgyául, másrészt elméleti-elvi síkon törekszik a burzsoá állam és jog lényegének kritikai feltárására, a burzsoá politikai-jogi ideológia tudományos megnyilvánulásainak megcáfolására. A szocialista állam és jog kérdéseivel foglalkozó tanulmányainknak népi demokratikus viszonyaink gondos elemzésén kell alapulniok, de nem elégedhetünk meg e viszonyok pusztja feltárásával vagy helyeslésével, hanem keresnünk kell legalábbis a kiindulási pontokat esedékes feladataink állami—jogi megoldása felé. E téren azonban, ugyanakkor, amikor állami—jogi életünk gyakorlatának alapos tanulmányozásából igyekszünk kiindulni, még sem vesszük és vehetjük át jogi folyóirataink feladatait, a gyakorlati élet közvetlen segítségét és e gyakorlati élet közvetlen befolyásolását illetően. Ez továbbra is tudományos és gyakorlati jogi folyóirataink kötelessége marad, s az Értesítő e tekintetben nem kíván ilyen jellegű folyóirati feladatokat vállalni.

Nyilvánvaló, hogy lényegében a mi állam- és jogtudományunkkal azonos célkitűzések jellemzik a szocialista országok állam- és jogtudományát is. E baráti államok állam- és jogtudományával közös elméleti alapon állunk; állam- és jogfejlődésünknek egy a lényege, ha a megoldási módok természetesen sokban eltérők is. Országainknak, állami, társadalmi, tudományos életünknek azonos jellegéből, közös problémáiból és célkitűzéseiből kiindulva, szoros kapcsolatot kívánunk kiépíteni a baráti országok, elsősorban a Szovjetunió Állam- és Jogtudományi Intézetének megfelelő közlönyeivel a marxista—leninista állam- és jogtudomány közös kérdéseinek megoldására, a szocialista állam- és jogrendszer különböző intézményeinek összehasonlító alapon történő tanulmányozására s az új, továbbvivő megoldások elvi alapjainak közös kidolgozására.

Mindez természetesen túl nagy program ahhoz, hogy az Értesítőnek nem egy, de akár néhány száma is jelentős eredményeket mutathasson fel e téren. Az igény mindenestre ez; rajtunk, az Intézet munkatársain áll, hogy mikor és milyen mértékben vagyunk képesek ennek eleget tenni.

Budapest, 1957. szeptember hó.

TANULMÁNYOK

SZABÓ IMRE

Hans Kelsen és a marxista jogelmélet

1. Kelsen új könyve a marxista állam- és jogelmélet ellen. — 2. Ideológia, állam és jog, állam- és jogelmélet. — 3. Az állam és a jog „realitása”; a gazdasági alap és a felépítmény „realitása”. 4. A tartalom és a forma kérdése az állam- és jogelméletben; a társadalmi jelenségek lényege és megjelenési formája; a gazdaság és a jog viszonyának materialista és idealista felfogása. 5. Az állam és a jog marxista—leninista fogalma. A kizsákmányoló és szocialista államtípus és jogrendszer alapvető ellentéte. A szocialista állam és jog új jelei. — 6. A demokrácia és a diktatúra kelsen-i felfogása. A marxizmus a diktatúra és a demokrácia viszonyáról. — 7. A marxista—leninista állam- és jogelmélet „erkölcsi jellege”; a tudomány és a politika viszonya. 8. Természetjog-e a marxista—leninista állam- és jogelmélet? 9. A jog fogalmának kérdése a szovjet jogelméletben; a „normatív” felfogás és a marxista—leninista elmélet. — 10. Kelsen „objektivitása”; a pártosság és a tudományosság az állam- és jogelméletben.

1. Hans Kelsen-nek *A kommunista jogelméletről* szóló, legújabban megjelent könyve¹ a szerzőnek nem első, kifejezetten a marxizmus ellen írt munkája; maga utal új könyvében két korábbi művére, melyben a marxizmus államelméletével foglalkozott; úgyszólván minden művében érintette továbbá a marxista jogelméletet is. Ez az új könyv mindenekelőtt összefoglalása és részben megisméltése mindannak, amit Kelsen Marx, Engels és Lenin társadalom-, de különösen állam- és jogelméleti felfogásáról korábbi műveiben már megírt. Ami Kelsen művében új, az azoknak a kritikai reflexióknak sora, amelyet a szovjet állam- és jogelmélethez fűz; e tekintetben viszont kizárólag arra a szovjet szerzők műveiből adott kiválogatásra támaszkodik, amelyet John N. Hazard szerkesztett és bocsátott közre az Amerikai Egyesült Államokban 1951-ben.² Alig lehet szabadulni attól a benyomástól, hogy Kelsen számára e szöveggyűjtemény megjelenése szolgált alapul és indokul egész könyve megírására; a könyv ennél fogva bizonyos értelemben kommentár kíván lenni e sajátos szövegválogatáshoz. Az a függelék-szerű rész, amelyben a szerző röviden foglalkozik a szovjet nemzetközi jogi felfogásokkal, illetőleg ezek némelyikével, nemcsak különösen a forrásokat illetően hiányos, de tárgyában is, mert csak néhány kérdésre terjed ki, s ezeket is csak igen felületesen tárgyalja.

¹ Hans Kelsen, *The Communist Theory of Law*, London, 1955.

² John N. Hazard szerk., *Soviet Legal Philosophy*. Harvard University Press, 1951.

Kelsen új könyvének külsőségei, a marxizmus klasszikusai állam- és jogelméleti műveinek s különösen Lenin tételeinek alig néhány oldalra szorított elemzése, egy — mint később látjuk majd — meghatározott politikai céllal összeállított szöveggyűjteményhez fűzött kommentár-jellege, a nemzetközi jog alapvető elméleti kérdéseinek meglepően felszíni érintése — önmagukban is gyanút keltenek abban a tekintetben, hogy vajon valóban olyan tárgyilagos elemzést ad-e Kelsen a marxista állam- és jogfelfogásról, mint ezt könyve számtalan helyén hangoztatja? A tárgyilagosságát illetően e kételyt, melyet már korábbi művei is táplálnak, fokozza egyébként könyvének önmagában is pontatlan és megtévesztő címe. Amikor Kelsen „kommunista” állam- és jogelméletéről szól a dialektikus és történelmi materializmus alapján álló marxista—leninista tudományos elmélet helyett, amelyet a kommunisták magukénak vallanak, — ezt nyilván azért teszi, hogy ezzel eleve, a részletes elemzést megelőzően, már könyve címében is kifejezésre juttassa azt a felfogását, amely szerint a marxista—leninista állam- és jogelmélet nem igazán tudományos elmélet, nem tudomány, hanem politika, illetőleg azért nem tudomány, mert politikai törekvéseknek van alávetve. Ilyen módon könyvének már a végső konklúzióit előrevetítő célzattal megállapított címe is éles ellentétben áll Kelsen állítólagos elfogulatlanságával, melynek egyébként az egész könyv ékesszóló cáfolata.

2. Könyve bevezetőjét Kelsen annak megállapításával kezdi, hogy a marxista társadalom-, állam- és jogelmélet jelentékeny befolyást gyakorolt és gyakorol ma is a társadalom-, állam- és jogtudományokra, még azokra az irányokra is, amelyek a marxista felfogással szembenállanak. Ez kétségtelenül így is van s ez áll Kelsen felfogására is. Ennek a befolyásnak tulajdonítható, hogy a marxista állam- és jogelmélettel szembeni érvelésének egyik fő vonala éppen a tudomány ideológikus jellegével függ össze s könyve jelentős részében azt a kérdést feszegeti, mit is ért a marxizmus ideológián. Ezzel kapcsolatban azt bizonygatja, hogy saját elmélete nem-ideológikus jellegű, ezzel szemben a marxista állam- és jogelmélet az; ugyanígy tiszta jogtanának nem ideológikus volta mellett érvel korábbi műveiben, így a *Reine Rechtslehre*-ben is.³

Miként a *Reine Rechtslehre*-ben, úgy most tárgyalt művében is Kelsen azt veti a marxizmus szemére, hogy az „ideológia” fogalmát kettős értelemben használja s ez az egész marxista elméletet két-, sőt többértelművé teszi. Először is, fejti ki Kelsen, a marxizmus az ideológiát általában „fonák” tudatnak, a realitás eltorzított visszatükröződésének tekinti;⁴ ezen az alapon ítéli el a marxizmus a burzsoá társadalomtudomány egészét, arra hivatkozva, hogy ilyen „fonák” tudatformaként nem képes a valóságot megragadni és fejlődésének törvényszerűségeit feltárni. Kelsen itt azért vitatkozik a marxizmussal, hogy saját tudományának „nem-ideológikus” jellegét, azaz tárgyilagos, igaz voltát bizonyítsa. Ez abból is kitűnik, hogy maga is használja rosszalló értelemben más burzsoá irányokkal, így például a természetjogi iránnyal szemben az „ideológikus” jelzőt, amely szerinte mindenütt helytálló, ahol a tudomány szubjektív értékítéletekkel, például az igazságosság eszméjével dolgozik.⁵ Kelsen abból, hogy a marxizmus klasszikusai bizonyos vonatkozásban az ideológiát olyan folyamatnak nevezik, amelyet a gondolkodó „fonák tudattal”

³ Hans Kelsen, *Reine Rechtslehre*. Leipzig und Wien 1934. 16. s köv. o.

⁴ Kelsen, *The Communist Theory*. . . 3—4. o.

⁵ Kelsen, *Reine Rechtslehre*. 38. o., *The Communist Theory*. . . 46. o.

visz végbe, — abból, hogy a dolgoknak „ideológiai fejetetejére állításáról” szólnak, — a maga logikai formalizmusával kétirányú következtetést tart lehetőnek: vagy minden tudomány „ideológiai” ebben az értelemben és akkor általában lehetetlen egy olyan társadalom-, s ennek körében állam- és jogtudomány, amely a valóságot objektíve fejezné ki; ebben az esetben a marxizmus is ilyen hamis elmélet. Ha viszont elvileg lehetséges a társadalmi, állami és jogi valóságot teljesen megragadó, „nem-ideológiai jellegű” tudomány, akkor lehetséges ilyen nem-marxista tudomány is. Kelsen természetesen az utóbbi állásponton van és ilyen értelemben valódi tudománynak tekinti saját „tisztá” jogtanát, viszont a szó rosszalló értelmében ideológikus jellegűnek, tehát hamisnak tartja a marxista társadalom-, állam- és jogtudományt; quod erat demonstrandum . . .

Az „ideológiai” és az „ideológikus” fogalmak marxista értelmezésének ilyen félremagyarázása nem új az antimarxista irodalomban. Marx és Engels ebben az összefüggésben az „ideológiai”, „ideológikus” kifejezést azoknak a gondolkodóknak (s köztük politikusoknak és jogászoknak is) jellemzésére használják, akik osztálykötöttségüknél fogva nem tárják fel és nem is képesek feltárni a gondolatfolyamatok menetének végső okait, akik a gondolatokkal úgy foglalkoznak, „mintha azok önálló, függetlenül fejlődő, csak saját törvényszerűségeiknek alávetett lények volnának”, — akik előtt a tulajdonképpeni hajtóerők, amelyek őket mozgatják, ismeretlenek maradnak.⁶ E jelenségnek a marxizmus feltárja társadalmi-történeti okait, az ilyen jellegű nézetek és eszmék osztálygyökereit s egyben kimutatja, hogyan teremtik meg meghatározott, új társadalmi viszonyok annak lehetőségét, hogy a társadalomtudományi, illetőleg az állam- és jogelméleti eszméknek ilyen értelemben vett „ideológikus”, azaz téves, hamis jellege megszűnjék, hogy a társadalmi törvényszerűségeket, az állam és a jog lényegét feltáró új, tudományos igaz eszmék létrejöhessenek. Kelsen lényegében figyelmen kívül és cáfolatlanul hagyja a Marx és Engels, illetőleg Lenin műveiben foglalt egész okfejtést azokról a társadalmi feltételekről, amelyek egy valóságos társadalomtudomány, illetőleg állam- és jogtudomány létrejöttét egyenesen meghatározzák és amelyek a munkásosztálynak egyenesen érdekévé teszik, hogy felszámolja a korábbi, kizsákmányoló osztályok ideológiájának részét képező téves nézeteket. Kelsen természetesen sem elvileg nem képes megengedni, sem gyakorlatilag nem hajlandó elfogadni, hogy a társadalomtudományok fejlődésében történeti-társadalmi okoknál fogva éppen a marxista tudomány jelenti azt a minőségi változást, azt a fordulópontot, amely a társadalom, az állam és a jog valóságos törvényszerűségeinek általános feltárásához vezet, holott a marxista társadalom-, állam- és jogtudomány történelmi jelentősége éppen az, hogy feloldja az „ideológiának”, mint „fonák tudattal véghezvitt folyamatnak” (Engels) és a tudománynak ellentétét s megteremti a munkásosztálynak valóban tudományos ideológiáját.

Az „ideológia” fogalmát Kelsen egy másik vonatkozásban is felhasználja arra, hogy zavart keltsen a marxista állam- és jogtudomány alapkérdései körül. Elsősorban Marx ifjúkori műveire hivatkozva, egyrészt azt állítja, hogy a marxizmus ideológia alatt a felépítmény egészét, a felépítményi jelenségek

⁶ Engels, *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*, Marx—Engels, Válogatott művek, Szikra, 1949. II. köt. 393. o., továbbá Engels *Mehringhez 1893. július 14-én intézett levele*. I. m. 497. o.

összességét érti; másrészt, mondja, Marx és Engels úgy beszélnek az államról és a jogról, mint a valóság részéről, mint reális viszonyokról (azaz társadalmi gyakorlatról). Kelsen itt ismételtent ellentmondást vél felfedezni a marxizmusban s annak okát, hogy a marxizmus a reális államot és a fennálló jogot ideológiának tekinti, abban látja, hogy Marx és Engels összetévesztették az államot és a jogot a reájuk vonatkozó eszmékkel és elméletekkel.⁷ Az államra és jogra vonatkozó marxi felfogásnak ilyen értelmezése azonban alapvetően téves s abból ered, hogy Kelsen a marxizmus álláspontjától eltérően, újkantiánus módjára, úgy fogja fel az ideológiát, mintha az azonos lenne a nem-reálissal, a valósággal szembenállóval; ebből kiindulva még saját elméletére nézve is hajlandó megengedni, hogy abban a jog, ha azt a valóságos történési realitásával szembeállított normarendszerként, a természettel szembenálló szellem világának jelenségeként fogják fel, bizonyos vonatkozásban tényleg ideológiának nevezhető.⁸

Ahhoz, hogy Kelsen a marxista—leninista állam- és jogelméletet a valóság és a norma újkantiánus ellentétének mértékével mérje és ellentmondásban marasztalhassa el, a marxista elmélet további félremagyarázására van szüksége, mert a marxizmus valóság-fogalma ugyanúgy nem fér be az újkantiánizmus Prokrusztesz-ágyába, mint ideológia-fogalma. Így Kelsen, amikor a marxizmusnak azokkal a megállapításaival foglalkozik, amelyekben ez „elismeri” az állam és a jog reális létét, azaz az államról és a jogról mint társadalmi gyakorlatról beszél, — e megállapításokból olyan következtetést igyekszik levonni, mintha Marx és Engels *azonosítanák* az államot és a jogot meghatározott anyagi jellegű társadalmi viszonyokkal, elsősorban a termelési viszonyokkal,⁹ vagyis mintha tagadnák az állam és a jog önálló létezését. Ez a marxizmus szokásos vulgáris félremagyarázása; Marx — hogy csak ezt a példát említsük — a politikai gazdaságtan bírálatahoz írt híres előszavában nem a termelőviszonyok és jogviszonyok *azonosságáról*, hanem a tulajdonviszonyokról, mint a termelőviszonyok *jogi kifejezéséről* beszél, vagyis a termelési viszonyok jogi visszatükröződéséről;¹⁰ ennek figyelmen kívül hagyása a marxizmus ellenfeleinek szokásos fogása. Az állam és a jog realitása tehát a marxista felfogás szerint nem jelenti ezek önálló társadalmi-jelenség-voltának felszámolását. E kérdésre egyébként még visszatérünk: itt elegendő arra utalni, hogy akkor, amikor a marxizmus az állam és a jog valóságosságáról beszél, nem kerül ellentmondásba azokkal a tételekkel, amelyekben az állam és a jog ideológikus jellegét bizonyítja.

De ugyanígy az sem áll, hogy a marxizmus az ideológiát azonosítja a felépítmény egészével s ezzel összefüggésben állítólag összecezeréli az államot és a jogot a reájuk vonatkozó eszmékkel. A marxizmus az ideológiai jellegű jelenségek sorában megkülönböztetést tesz egyrészt a tudatformák, a politikai, jogi eszmék és nézetek, másrészt a politikai, állami és jogi intézmények között; ez utóbbiak szintén a felépítményhez tartoznak és *ideológiai jellegűek*, mert létrejöttük sajátosága, hogy az emberek tudatán „mennek keresztül”, az emberek eszméi alapján jönnek létre; a marxizmus ezeket a politikai, jogi intézményeket és berendezést nem tekinti azonosoknak a reájuk vonatkozó, vagy

⁷ Kelsen, *The Communist Theory*... 9. o., 13. o.

⁸ Kelsen, *Reine Rechtslehre*. 37—38. o., *The Communist Theory*... 14. o.

⁹ Kelsen, *The Communist Theory*... 7. o.

¹⁰ Marx, *Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatahoz”*. Marx—Engels, Válogatott művek. Szikra, 1949. I. köt. 340. o.

azokat megelőző tudatformákkal, eszmékkel, elméletekkel, „ideológiával”. Marx és Engels műveikben számtalan helyen megteszik ezt a megkülönböztetést; így a Kommunista Kiáltványban különbséget tesznek az uralkodó osztály eszméi és a jog, mint az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata között, a politikai eszmék és a politikai hatalom között; Engels Feuerbachról szóló művében az államról mint ideológiai *hatalomról* beszél; ugyancsak Engels Marx sírjánál tartott beszédében az alappal szembeállítja az emberek állami berendezéseit és jogi felfogását; „*A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*” című munkájában egy adott történelmi korszaknak az alapon emelkedő jogi és politikai intézményeiről, valamint vallási, filozófiai és egyéb szemléleti módjáról szól; Mehringhez intézett, már említett levelében az államok alkotmányáról, a jogi rendszerekről és a különböző területeken fellépő ideológiai képzetekről ír; az utalásokat még folytatni lehetne.¹¹ Marx és Engels tehát nem azonosították a jogi eszméket, mint tudatformákat a politikai-jogi berendezésekkel, mint „valóság”-gal, ha általában közösen is említették ezeket, szoros összefüggésüknél és közösen ideológiai jellegüknél fogva. Ugyanakkor a tudatformákat illetően is mindig határozott különbséget tettek a kizsákmányoló osztályok eszméi („ideológiája”) és a proletáriátus eszméi között; e különbség jelentőségét különösen éles és világos formában fejezte ki később Lenin.¹² A „tisztá” tudomány, a „tisztá” jogtan képviselőjétől mindenesetre el kellene várni, hogy a marxista— leninista állam- és jogelméletet illetően is legalább megközelítően hűen adja vissza annak tanítását s a mindenáron ellentmondások keresése helyett azt igyekezzék benne feltárni, amit szerzői valóban állítottak; ebben az esetben nyilvánvaló lesz, hogy Marx és Engels különbséget tettek a felépítményen belül az állam és a jog, illetőleg a rájuk vonatkozó eszmék és nézetek között.

3. Az ideológia kérdésével kapcsolatban, illetőleg azt követően Kelsen általában a marxizmusnak az alap és a felépítmény összefüggéseire vonatkozó tételeit s ennek állam- és jogelméleti vonatkozásait veszi célba. Módszerére itt is jellemző egyrészt az, hogy Marxnak különböző időkben tett megállapításait minden megjegyzés nélkül egymás mellé állítja (így egybeveti a 19 éves Marxnak apjához 1837-ben, azaz akkor írt levelét, amikor Marx még nem volt „marxista”, — a Tóké-ben kifejezett nézeteivel¹³) s ennek segítségével ismét csak következtetlenségben igyekszik elmarasztalni a marxizmust; másrészt azzal kelt félreértést, hogy saját kategóriáit vetíti bele a marxizmusba, illetőleg a marxista tételeknek nem autentikus, hanem saját maga által adott értelmezéséből indul ki. E Kelsen által értelmezett marxizmusban az, amit a marxizmus alapnak nevez, egyszerűen egyenlővé lesz a realitással, a társadalmi valósággal, — a felépítmény állami-jogi része pedig, mint mondtuk, az „ideológiával”, azaz az államra, illetőleg a jogra vonatkozó nézetekkel, esetleg a jogi normával, mint tudattartalommal. Minderről az „ideológia” és a „realitás” nem marxi, de kelseni ellentétével kapcsolatban már szözlöttünk. Kelsen azonban most tovább megy s abból kiindulva, hogy a marxizmus az állam és a jog „realitás”-jellegét, valóságosságát, intézményességét nemcsak elismeri,

¹¹ Marx—Engels, *A kommunista párt kiáltványa*. I. m. I. köt. 26. o., 28—29. o.; Engels, *Feuerbach*... I. m. II. köt. 392. o.; Engels, *Beszéd Marx Károly sírjánál*. I. m. II. köt. 162. o.; Engels, *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig*. I. m. II. köt. 131. o.; 1. a 6. alatti jegyzetet is.

¹² L. Lenin, *Mi a teendő?* Lenin, Válogatott művek. Szikra, 1948—1949. 208—209. o.

¹³ L. Kelsen, *The Communist Theory*... 16—17. o.

de hangsúlyozza is, egyben azonban felépítmény-voltukat is kimutatja, — azzal vádolja a marxista elméletet, hogy abban az állam (és nyilván a jog is) hol az „alap”-hoz tartozik (mert „realitás”), hol pedig a felépítményhez (mert ideológikus jellegű).¹⁴ Így azután most már nemcsak az ideológia vált kétértelművé a marxizmusban, de az egész alap-felépítmény-viszony is; mindössze arra volt szükség, hogy az alap és a felépítmény fogalmát a marxizmustól eltérő módon értelmezzük s e fogalmaknak újkantiánus meghatározást adjunk; ebben az esetben az alap egyenlő lesz a realitással, a felépítmény pedig a tudatformával, ami jogi téren úgy jelentkezik, hogy a jog azonos a jogi normával. Mindebből — elsősorban a jogelmélet terén — további ellenérveket lehet kovácsolni a marxizmussal szemben.

Ismeretes, hogy Kelsen saját elméletében a jogi norma (ez nála azonos a jog egészével, általában a joggal) alapjainak, keletkezésének egész kérdését kizárja „tisztá” tudománya keretéből, mégpedig, mint kifejti, kizárólag módszertani okokból; ¹⁵ a jogi norma létrejöttének kérdéseit egy más, nem normatív módszerrel dolgozó tudománynak, a jogszociológiának kellene vizsgálnia. Kelsen ilyen módon egy olyan tudomány keretében, amely azt az igényt támasztja, hogy a jog *lényegére* válaszoljon, egyszerűen mellőzi a jogi normát meghatározó tényezők vizsgálatát, mint olyan kérdést, amely a tiszta jogtanban alkalmazott normatív módszerrel állítólag nem válaszolható meg. Az, hogy elméletében így látszólag a módszer válik lényegessé, ismert sajátosága a burzsoá tudomány modern irányainak. Kelsen végül is azonban „tisztá” jogtanában sem hagyhatja teljesen figyelmen kívül a jogi norma és a társadalmi viszonyok kapcsolatát; ha saját tudományát illetően az a kérdés nem is érdekli, hogy milyen reális viszonyok vezetnek a jogi norma keletkezéséhez, mégis szükségesnek tartja elméletének keretében leszögezni a marxizmussal ellentétes álláspontját. A jog (azaz nála a jogi norma) Kelsen szerint nem lehet társadalmi viszonyok következménye, tükröképe, megfelelője, azaz társadalmi-gazdasági viszonyok felépítménye; a viszony köztük éppen fordított. Ha ugyanis — fejti ki — a jogszabályok által előírt vagy megengedett emberi magatartások, illetőleg a jogszabályok tartalmát kitevő emberi magatartások (azaz meghatározott társadalmi viszonyok) térben és időben létezők, ezek nem határozhatják meg a jogszabályt, amely éppen előírja vagy megengedi azokat; a helyzet egyenesen ellentétes, mert a jogszabályok azok, amelyek meghatározzák az emberi magatartást; az emberi magatartásnak éppen pontosan vissza kell tükröznie a normát, a jogi előírást.¹⁶ A társadalmi viszonyok és a jogi norma viszonya tehát a megfordítottja annak, amit a marxizmus e viszonyokról állít.

Látható, hogy itt Kelsen másféle emberi magatartásról, másféle társadalmi viszonyokról beszél, mint amelyekről a marxista állam- és jogelmélet. Azok a társadalmi-termelési viszonyok, amelyek a jogot (s benne a jogi normát is) meghatározzák, amelyeket a jog (s a jogi norma is) visszatükröz, kifejez, a Kelsen-féle elméletből (természetesen csak „módszertani” okokból) egyszerűen kimaradnak s a kiindulási pont az eleve adott, általa és saját tudománya által meg nem határozott okoknál fogva létrejött jogi norma. E különös jogelméletben, amely a jogi norma alapvető kérdéseinek vizsgálatát tűzi ki

¹⁴ I. m. 16. o.

¹⁵ I. m. 143. o.

¹⁶ I. m. 14—15. o.

célul s amely tárgyának létrejöttét mellékesnek tartja, e kérdés iránt közömbös, — ugyanakkor minden normatív módszere s az ez által diktált tárgy-elhatárolás ellenére megjelennek a társadalmi viszonyok ; az oksági viszony egyszerre megengedett lesz, ha annak a tételnek kifejezését szolgálja, hogy a jogi norma a meghatározó, a társadalmi viszonyok pedig, amelyek a szabályozásnál fogva jogi formát öltenek magukra, meghatározottakként tüntethetők fel. Kelsen álláspontja nyilvánvaló idealista felfogás, amely csak azzal „cáfolja” a marxista jogelméletet, hogy minden jogelmélet alapkérdését egyszerűen elhagyja, mellőzi s ezáltal a jogszabályt teszi elsődlegessé. A marxista — leninista állam- és jogelmélet — eltekintve most attól, hogy a jog lényegét nem redukálja egyszerűen a jogi normára — a társadalmi viszonyok és a jogi norma összefüggését materialista módon, az alap és a felépítmény kölcsönhatásának feltárásával világítja meg és ennek során kimutatja, hogy a társadalmi-termelési viszonyok meghatározó jellegűek a jogi magatartásszabályt illetően ; másrészt feltárja, hogy e jogszabályok szerepe éppen a visszahatás a társadalmi-gazdasági viszonyokra, azoknak az egyéni magatartások szabályozása útján való befolyásolása. Amikor Kelsen a társadalmi viszonyok és a jog e dialektikus kölcsönhatását általában tagadja, illetőleg a már említett „módszertani” okokra hivatkozva, e viszonyoknak csak egyik oldalát, a jogszabálynak a társadalmi viszonyokra gyakorolt visszahatását ismeri el, a marxista, materialista állam- és jogelmélettel olyan idealista elméletet szegez szembe, amely nem ad és nem is adhat helytálló választ a jog alapvető kérdésére.

4. Érthető, hogy Kelsen a maga logikai formalizmusából kiindulva, nem tud mit kezdeni a tartalom és a forma sokrétű viszonyával, a marxizmusnak erre vonatkozó tételeivel s különösen azzal a tanítással, amelyet Lenin adott a tartalomnak és formának oksági viszonyként való felfogásáról, a tartalmas formáról, a forma lényegi mivoltáról ;¹⁷ márpedig enélkül nem lehet tudományosan feltárni sem az államnak és a jognak a megjelenési formáik mögött rejtőző lényegét, sem pedig a társadalom gazdasági rendje és politikai-jogi felépítménye közötti viszony dialektikus összefüggéseit.

Kelsen mindenekelőtt Marxnak a lényeg, a lényeges viszony és annak megjelenési formája között tett megkülönböztetéséből indul ki. Bírálathoz Marxnak a Tőké-ben a munkabérrel kapcsolatos fejtegetéseit veszi alapul. Marx itt megkülönböztetést tesz egyrészt a „munka értéke és ára”, mint *megjelenési forma*, mint közkeletű gondolkodási forma, másrészt a munka *értéke és ára*, mint lényeges viszony, mint *megjelenő lényeg* között, hozzátéve, hogy a kettőre ugyanaz érvényes, mint ami általában érvényes valamennyi megjelenési formára és a háttérben meghúzódó tartalomra.¹⁸ Ebből Kelsen messzemenő következtetéseket von le a marxizmus realitás-fogalmát illetően. Azt állítja, hogy ezek szerint a marxizmus kétféle realitást ismer : egy külsőt, ez a megjelenési forma, amelyet Kelsen ideológikus realitásnak nevez és egy belsőt, egy rejtett, „reális realitást” — ez a háttérben meghúzódó tartalom. A marxizmus realitás-fogalma tehát — mondja Kelsen — önellentmondó ; minthogy a megjelenési forma ellentmond a tartalomnak, egy önmagának ellentmondó realitási abszurd képzetével van dolgunk.¹⁹ Kelsen e fejtegetései során azt a benyomást akarja kelteni, mintha a marxista

¹⁷ L. Lenin, *Filozófiai füzetek*. Szikra, 1954. 68. o. 120. o.

¹⁸ Marx, *A tőke*. Szikra, 1949. I. köt. 585. o.

¹⁹ Kelsen, *The Communist Theory...* 17—18. o.

elmélet szerint a reális jelenségek mögött valamiféle „magánvaló dolog” húzódnék meg, amelyet a marxizmus valahogyan belemagyaráz a jelenségekbe; holott itt nyilvánvalóan másról van szó. Marx a Tóké-ben, de másutt is, arra mutat rá, hogy egy valóságos társadalmi viszony nem valóságának, lényegének megfelelően jelenik meg, vagyis más a látszata, mint a lényege; ezzel összefügg, ennek következménye, hogy a jelenség (az objektív valóság) meghatározott társadalmi viszonyok között nem lényegének, hanem megjelenési formájának megfelelően rögzítődik az emberek tudatában, s így jelenik meg a tudományban is. A tartalomnak és a megjelenési formának ez a kettőssége különösen jellemző olyan viszonyokra, mint a politikai és jogi viszonyok, amelyek egyrészt maguk is formái (következményei) az alapjukul szolgáló termelési viszonyoknak, másrészt társadalmi tartalmuk, osztálylényegük különbözik attól a formától, amelyben megjelennek. Ez különösképpen áll a burzsoá politikai és jogi viszonyokra; „ezen, a valóságos viszonyokat láthatatlanná tevő és éppen az ellenkezőjét mutató megjelenési formán alapszanak a munkás és a tőkés összes jogi képzetei, a tőkés termelési mód minden misztifikációja, szabadság-illúziója és a vulgáris gazdaságtannak a fennálló rendet mindenáron védelmező fecsegése” — írja Marx a munkabérrel kapcsolatos fejtegetései során.²⁰ Az államot és a jogot illető hamis elképzelések, téves nézetek tehát a lényegét elrejtő e valóságos megjelenési formán alapszanak (s nem azonosak azzal, mint Kelsen feltételezi); a burzsoá állam és jog világában nyilvánvaló például, hogy az a formális egyenlőség és szabadság, amely a burzsoá állam alkotmányában és jogszabályaiban kifejezésre jut, vagyis a burzsoá jogban megjelenik, nem adekvát kifejezése a burzsoá állam és jog lényegének, hanem e lényegét egyenesen elrejtí, e hamis látszatra, vagyis arra, hogy — mint Marx mondja — a dolgok megjelenésükben gyakran fordítva mutatkoznak meg, támaszkodik és erre hivatkozik a burzsoá államot és jogot illető téves, a lényegét fel nem ismerő burzsoá nézeteknek és tudományos elméleteknek, a burzsoá politikai-jogi ideológiának egész rendszere.

Kelsen formalisztikus gondolkodásából következik, hogy értetlenül áll szemben az alap és a felépítmény egységének és ellentétének, mint a tartalom és a forma dialektikus viszonyának marxista értelmezésével. Még ha el is ismerne az alap és a felépítmény megkülönböztetését, mint a tartalom és a forma kettősségét, képtelen a társadalmi valóság e két oldala között oksági viszonyt feltételezni; számára oksági viszony csak az egyiken vagy a másikon belül lehetséges. „Amennyiben a jog ... — írja — a gazdasági valóság eredménye és maga is hatással van erre a valóságra, azaz ha a jog az ok és az okozat láncolatán belül van, akkor maga is a valóságon belül van és ezért az ideológiai felépítmény alapjához tartozik”. „Ha — fejtí ki tovább Kelsen, az ellentétes álláspontot feltételezve — a jog az ideológiai felépítmény része s valami eltérő és ellentétes az alapjával szemben, akkor a jog nem lehet e (ti. termelési) viszony okozata és különösen nem lehet hatással azokra”.²¹ Kelsen tehát, aki elutasítja a társadalmi jelenségeknek a marxizmus által megállapított csoportosítását és az alaphoz, illetőleg a felépítményhez tartozó jelenségekre való felosztását, a maga logikai formalizmusa alapján indokolja meg tagadó álláspontját, amikor a társadalmi jelenségeknek ilyen kettéválasztását azért nem tartja elfogadhatónak, mert akkor közöttük kapcsolat, oksági viszony

²⁰ Marx, *A tőke*, I. köt. 582—583. o.

²¹ Kelsen, *The Communist Theory...* 9. o. 11. o.

vagy egymáshatás nem lehetséges. Ebből az következne, hogy Kelsen abban az esetben ismeri el a gazdasági és a jogi jelenségek kölcsönhatását, ha e jelenségek egyműiek, ha nem választjuk el azokat egymástól, közöttük nem állapítunk meg rangsort s ha a gazdaságot, mint tartalmat, nem tekintjük végső fokon különválasztottnak és meghatározónak a joggal, mint formával szemben. Művében tényleg található is utalást arra, hogy a társadalmi valóságon belül a gazdasági és a jogi elemek „kölcsönhatásban vagy kölcsönös összefüggésben” vannak egymással; ezeket az elemeket azonban mégsem tartja egyműieknek és egyenlő jelentőségűeknek. A Marx által elvetett burzsoá jogelmélet ugyanis, mondja Kelsen, amely szerint a társadalomnak a jog az alapja, annyit jelent, hogy a jog, pontosabban: bizonyos jogot alkotó vagy alkalmazó aktusok, befolyásolják a társadalmi életet, „*annak kizárása nélkül*, hogy a társadalmi élet befolyásolja a jog alakulását”.²² Mint látható, itt is előtűnik az idealista felfogás, amely szerint (megengedve ugyan, hogy esetleg a társadalom is hat a jogra) mégiscsak a jog az elsődleges, a meghatározó; nem a marxizmus állítólagos logikai következetlenségében van tehát a hiba, hanem a materializmusában.

Kelsen nemcsak a tartalom és a forma említett viszonyával összefüggésben, hanem általában is elveti a dialektikát s különösen a materialista dialektikát. Hegelnél bizonyos fokig még érthetőnek tartja (bár nem helyesli) a valóságban rejlő ellentmondásokra vonatkozó megállapításokat, mert — mint írja — Hegelnél a gondolkodás és a lét azonos és Hegel idealista filozófiájában a logikai ellentmondások átvelítődnek a gondolkodásból a létbe. Egy materialista filozófiában azonban, — mondja Kelsen, — az antagonisztikus társadalmi erőket vagy az ellentétes társadalmi érdekeket nem lehet logikai ellentmondásokként értelmezni.²³ Ám ismét nem a dialektikus materializmus tétele az, amellyel Kelsen vitázik; a dialektikus materializmus az objektív világ ellentmondásait nem értelmezi logikai ellentmondásokként, hanem megállapítja, hogy az ellentmondások magukban a dolgokban vannak s a logikai formák és törvények (és a fogalmak ellentmondásai is) az objektív világ *visszatükröződései*.²⁴ Kelsen azt állítja továbbá, hogy Hegel *dialektikája* volt az, amely szerzője szándékaival egyezően utat nyitott különböző irracionalista metafizikai spekulációknak; holott köztudomásúan nem Hegel dialektikája nyitott utat ilyen spekulációknak, hanem idealizmusa és újhegelianus követői éppen a dialektikát hagyták ki teljesen Hegelből. Kelsen szerint Hegel nyomán bőven vannak irracionális-metafizikus-spekulatív elemek a marxizmusban és állam- és jogelméletében is; ilyeneként fogja fel Kelsen a marxista állam- és jogelméletnek azokat az „ellentmondásait”, amelyek nem az elmélet ellentmondásai, hanem az államban és jogban meglevő ellentmondások; másrészt ilyeneknek mondja a marxista állam- és jogelméletnek azokat a tételeit is, amelyek csak a formális logika mércéjével mérve tűnnek ellentmondásosaknak. Így a Kelsen-féle „tiszta” jogtan nem tud mit kezdeni a marxizmusnak azzal a tételével, amely szerint az állam a kizsákmányolás fenntartásának s ugyanakkor (a proletár állam) a kizsákmányolás megszüntetésének eszköze; továbbá a proletárállamról azt hirdeti a marxizmus, hogy az állam is, meg nem is; a szocialista állam a marxista államelmélet értelmében diktatúra s ugyanakkor

²² I. m. 12. o. (Kiemelés tőlem.)

²³ I. m. 18. o.

²⁴ Lenin, *Filozófiai füzetek*, Szikra, 1954. 156—158. o. 172. o.

demokrácia ; az állam-nélküli kommunizmus az egyéni szabadság megvalósulása s egyben a kollektív tekintély (gazdasági) szervezete ; a szocializmus elmélete (s állam- és jogelmélete is) magát egyrészt erkölcsileg közömbös tudománynak mutatja s ugyanakkor a tudomány nevében a szabadság és az egyenlőség, vagyis erkölcsi értékek megvalósulását hirdeti ; a marxizmus egyrészt tagadja az objektív tudomány lehetőségét, másrészt azt állítja, hogy a szocializmust az utópiából az objektív tudomány rangjára emelte. Ezek a marxizmust s benne a materialista állam- és jogelméletet illetően Kelsen által felhozott fő vádpontok.²⁵ E kifogásokkal részletesebben kell foglalkoznunk, nemcsak azért, mert ezek vonalán indítja Kelsen a leghevesebb támadást a marxista—leninista állam- és jogelmélet s ezzel együtt a szovjet állam- és jogelmélet ellen, hanem azért is, mert ezek a burzsoá állam- és jogtudomány vissza-visszatérő érvei, amelyeknek Kelsen e művében csak megismétlője vagy összefoglalója.

5. Nézzük meg mindenekelőtt a marxista—leninista állam- és jogelméletnek azt a „következetlenségét”, hogy az államot és a jogot egyszer a kizsákmányolás eszközeként, másszor pedig a kizsákmányolás megszüntetésének eszközeként fogja fel. Kelsen itt ismét azt a hibát követi el, hogy pontatlanul adja vissza a marxizmus tételeit ; a dolog érdemét tekintve pedig azért képtelen e tételeket megérteni, mert az állam és a jog fogalmát azok történetiségéből kiszakítva szemléli.

Kelsen szembe állítja Engelsnek az állam keletkezésére vonatkozó megállapítását, amely szerint az állam a társadalomnak kizsákmányoló és kizsákmányolt osztályokra való bomlásakor jelenik meg, — Lenin tételével, amely szerint az állam egyik osztály eszköze egy másik osztály elnyomására ; az idézetek összevetése alapján Kelsen azt a különös felfedezést teszi, hogy Lenin eltér Engels meghatározásától (ezt a vádat egyébként a szovjet jogtudomány képviselőivel szemben is megismétli), mert míg Engelsnél a kizsákmányolás az állam lényegét meghatározó elem, addig Leninnél az elnyomás.²⁶ Ez a beállítás hamis. Engels a család, a magántulajdon és az állam eredetéről írt, Kelsen által említett könyvében elsősorban az állam keletkezésének okait vizsgálta ; ennek során olyan megállapításra jutott, amely szerint „az állam abból a szükségből keletkezett, hogy az osztályellentéteket fékentartsa” ; Engels ebből kiindulva, a történetileg előfordult kizsákmányoló államtípusok lényegét abban jelöli meg, hogy az állammal a gazdaságilag uralkodó osztály „politikailag is uralkodó osztállyá válik és ekképpen az elnyomott osztály fékentangtartásának és kizsákmányolásának új eszközeire tesz szert”.²⁷ Engels tehát itt is a politikai hatalom eszközeként, az elnyomott osztály fékentangtartásának eszközeként jellemzi az államot, mint olyan szervezetet, amely a kizsákmányolt osztály politikai elnyomásával támogatja — új eszközként — az említett osztály kizsákmányolását. Engels azonban ebben a történeti, kizsákmányoló jellegű államtípusok keletkezéséről írt művében is utal arra, hogy ezek a kizsákmányoló jellegű államtípusok a történelmi fejlődés során eltűnnek. Engels is, Marx is, állandóan foglalkoznak azzal az új típusú állammal, amely már nem a kizsákmányoló osztályok eszköze lesz (maga Kelsen is többször utal könyvé-

²⁵ Kelsen, *The Communist Theory* . . . 50. o.

²⁶ I. m. 54. o., 138. o.

²⁷ Engels, *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx—Engels, Válogatott művek, Szikra, 1949. II. köt. 316. o. (Kiemelések tőlem.)

nek más helyein Marx és Engels ilyen megállapításaira), hiszen a szocialista, az átmeneti államról, a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítás az egész marxizmus központi eleme. Az állam *általános* fogalmának marxista meghatározásában Marxnál és Engelsnél sem a kizsákmányolás a megkülönböztető elem, hanem az elnyomás, a fékentangtartás, a politikai hatalom. „A politikai hatalom — mondják Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban — való értelmében valamely osztálynak egy másik osztály elnyomására szolgáló szervezett hatalma”.²⁸ Az Anti-Dühring-ben Engels a kizsákmányoló államokról, mint a kizsákmányoló osztályok olyan szervezetéről ír, amely „a termelés külső feltételeinek fenntartására, nevezetesen tehát arra szolgál, hogy a kizsákmányolt osztályt az elnyomatásnak a fennálló termelési mód által megadott feltételei között (rabszolgaság, jobbjobbágyság vagy féljobbágyság, bérmunka) erőszakkal tartsa féken... Mihelyt nem lesz többé elnyomandó társadalmi osztály, mihelyt az osztályuralommal és a termelés eddigi anarchiájában gyökerező, az egyéni létért folytatott küzdelemmel együtt az ebből fakadó összeütközések és erőszakosságok is megszűnnek, nem lesz mit elnyomni többé, ami külön elnyomó hatalmat, államot tenne szükségessé”.²⁹ Az állam általános fogalmának sajátos eleme tehát nem a kizsákmányolás, hanem az elnyomás; az engelsi fejtegetés lényegében egyezik azzal a Kelsen által idézett lenini meghatározással, amely szerint „az állam gépezet, mely arra szolgál, hogy egyik osztály fenntarthassa a másik osztály fölötti uralmát”.³⁰ Mindebből nyilvánvaló, hogy a marxizmus eleve kidolgozta az államnak olyan általános meghatározását, amely lényegében annak minden, kizsákmányoló és kizsákmányolástól mentes, szocialista típusát átfogja (s ugyanúgy kidolgozta a jog általános fogalmát is, amikor azt az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarataként határozta meg); kitűnik továbbá, hogy Lenin (és a szovjet jogtudomány) az állam fogalmát illetően nem tért el Marx és Engels megállapításaitól. A talán főlös számban felhozott idézetek viszont arra mutatnak, hogy Kelsen eltorzítva adja vissza a marxizmus tanításait.

A marxizmus természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a társadalmi jelenségek ilyen általános meghatározásai „értelmes absztrakciók” ugyan, amelyek kiemelik a különböző társadalmi rendszerekben egyaránt előforduló társadalmi jelenségek közös elemeit, de — mint Marx az „általánosságban vett termelés” fogalmával kapcsolatban megjegyezte, „ez az *általános*, vagyis az összehasonlítás révén kiválasztott közös, maga is sokszorosan tagolt, különböző meghatározásokba széjjelváló”. Marx a termelés általános meghatározásával és feltételeivel kapcsolatban arra is utalt, hogy az egyes jelenségek-nél éppen az általánostól és közöstől való *eltérés* az, ami fejlődésüket jelenti s hogy az általánosságok mellett a lényeges különbséget nem szabad elfelejtenünk; ebből kiindulva a minden termelési fok számára közös meghatározásokat, minden termelés úgynevezett általános feltételeit, amelyekről a polgári közgazdászok beszélnek, olyan elvont mozzanatoknak tekintet, amelyek segítségével egyetlen valóságos történelmi termelési fok sem érthető meg.³¹ Ugyanezek a nehézségek, amelyekre Marx a politikai gazdaságtan kategóriáit illetően utalt, felmerülnek az állam és a jog meghatározásánál is. Ha az álla-

²⁸ Marx—Engels, *A kommunista párt kiáltványa*. I. m. I. köt. 30. o.

²⁹ Engels, *Anti-Dühring*. Szikra, 1950. 289. o.

³⁰ Lenin, *Az államról*, Lenin művei. 29. köt. Szikra, 1953. 496. o.*

³¹ Marx, *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*. Szikra, 1951. 9—13. o.

mot és a jogot a valóságos állam- és jogtípusok figyelembevételével ugyan, de annyira általánosan határozzuk meg, hogy egyetlen meghatározással átfogunk olyan különböző jelenségeket, mint a kizsákmányoló államtípusok és a szocialista államtípus, — annyira általános fogalmat kapunk, hogy bár benne az állam lényeges elemei — osztályjellege, elnyomó szerepe — kifejezésre jutnak, ez a fogalom azonban mégsem képes kifejezni azt az alapvető különbséget és ellentétet, amely a társadalom elenyésző kisebbségének uralmát jelentő kizsákmányoló államtípusokat szembeállítja a szocialista állammal, mint a többség uralmával (s ugyanez áll a jog általános fogalmára is). Az állam és a jog *általános* jelei tehát annyira általánosak és elvontak, hogy általuk egyetlen valóságos történelmi állam- vagy jogtípus sem érthető meg, bár a marxista általános állam- és jogfogalom még így is, ebben az általánosságában is *lényegi*, vagyis nem elégszik meg az állam és a jog formai ismérveivel. Ez indította arra a szovjet jogtudományt, amely elsősorban a szocialista állam és jog lényegének és sajátosságainak feltárásán munkálkodik, hogy a jogot illetően kettős meghatározást kíséreljen meg: egy általánosat, amely minden jogtípusra egyaránt érvényes és egy, ehhez képest különöset a szocialista jogra nézve; ez a kettősség az, amelyen Kelsen érthetően fennakad, mivel számára éppen annak a különbségnek feledtetése a fontos, amely a szocialista jogot szembeállítja a kizsákmányoló s különösen a burzsoá joggal. Más kérdés, hogy miként egy általános jogfogalomhoz képest a szocialista jog fogalma külön meghatározást igényel, ugyanígy a másik oldalon meghatározható a kizsákmányoló államok joga általában is, az *egyes* kizsákmányoló államtípusok joga (így pl. a burzsoá jog) pedig külön is, felvéve a meghatározásba azokat a jeleket, amelyek az általánosak mellett *csak* az adott jogtípusra érvényesek. A jogfogalommal kapcsolatos e kérdések szükségszerűen felmerülnek, ha a jog és az állam fogalmával összefüggésben a valóban előfordult és előforduló történeti jogtípusokból és államtípusokból indulunk ki, azok általános jeleit és különös sajátosságait vizsgáljuk s eközben az állam és a jog fogalmában a tartalmi, a lényegi elemet keressük, — ha nem követjük Kelsent és a burzsoá jogtudományt az absztrakciónak azon az útján, amely végül is minden társadalmiságtól, tartalmi elemtől megfosztott, pusztán formai állam- és jogfogalomhoz vezet. A probléma azonban ezzel még nincs lezárva.

Már az elmondottakból is világos ugyanis, hogy az állam és a jog fogalmának meghatározásánál a főkérdés annak a tartalmi-lényegi, alapvető különbségnek kifejezésre juttatása, amely szembeállítja a kizsákmányoló államtípust és jogtípust a szocialista állammal és joggal. Ez az ellentét történetileg jön létre s egy egységes állam- vagy jogfogalom nem alkalmas az állam és a jog ilyen fejlődésének, formája ilyen mozgásának és változásának kifejezésére, vagyis annak érzékeltetésére, hogy a kizsákmányoló osztályok állama és joga a történeti fejlődés során saját ellentétébe megy át. A különbség itt olyan nagy, annyira alapvető, — a szocialista állam és jog tartalmilag, osztálylényegét, formáját, funkcióit, a társadalom tagjaihoz való viszonyát illetően annyira új, annyira eltérő a korábbi államtípusoktól és jogrendszerektől, hogy a kétféle államtípus és jogtípus közös fogalom alá csak nehezen vonható. Engels a Párisi Kommün államának történelmi példájáról szólva megállapítja, hogy az „már nem is volt állam a szó szoros értelmében”³²; a kapitalizmusból a

³² Engels, 1875. márc. 18—28-án kelt levele Bebelhez. Marx—Engels, Válogatott levelek. Szikra, 1950. 348. o.

kommunizmusba való átmenet idején létező állam, — mondja Lenin, — amelyben az elnyomás még szükséges, „már átmeneti állam, nem állam a szó tulajdonképpeni értelmében”, mert a kizsákmányoló kisebbség elnyomása a múltban kizsákmányolt dolgozók, azaz a többség által aránylag könnyebb feladat, mint a kizsákmányoltak elnyomása volt és az emberiségnek sokkal kevesebb áldozatába kerül; ugyanakkor ez az elnyomás összeegyeztethető a demokráciának a lakosság túlnyomó többségére való kiterjesztésével.³³ A kétfajta államtípus ellentétes voltának e jellemzését, e nagy, alapvető különbségek olyan módon való érzékeltetését, hogy az állam új típusa a régihez képest annyira más, hogy már nem is állam a szó régi értelmében, — Kelsen ismét csak úgy magyarázza, hogy e téren is teljes az ellentmondás a marxizmuson belül, mert a proletárdiktatúra ezek szerint állam is, meg nem is. Holott ez az ellentmondás nem a marxizmuson belül van, hanem a valóságban, a társadalmi jelenségekben; a marxizmus tudományos érdeme éppen az, hogy ezt feltárja és kifejezi, míg a burzsoá állam- és jogtudomány egyrészt a maga logikai formalizmusával s annak merevségével nem is képes erre, másrészt pedig éppen ellenkezőleg arra törekszik, hogy ezt a tényleg meglévő alapvető különbséget, a szocialista állam és jog új típusú voltát, magasabbrendűségét eltagadja. Hol vonja meg ezzel szemben a határvonalat a különböző államfajták között a burzsoá állam- és jogtudomány? Kelsen az „objektív”, a „tisztá” tudomány nevében, amelynek persze + állítása szerint — semmi köze a politikához (nem úgy, mint a marxizmusnak!), az alapvető ellentétet nem a burzsoá és a szocialista állam között látja, hanem a demokrácia és az autokrácia között; ennél fogva nála — természetesen tisztán tudományos alapon! — nem az osztálylényegükre azonos burzsoá-demokratikus és fasiszta állam kerül egységbe az osztálylényegére merőben más szocialista állammal szemben, hanem a fasiszta és a szocialista állam, mint „diktatúrák”, mint állítólag egyaránt totalitárius államok!³⁴ De eltekintve Kelsen felfogásának e sajátos, a burzsoázia érdekei által indokolt „elméleti” egységeitől és ellentéteitől, a Kelsen által alkalmazott formális logika általában is elégtelen az állam- és jogfejlődés olyan, történetileg megjelenő formáinak kifejezésére, mint az *átmeneti* állam és az *átmeneti* jog; ezeknek nemcsak az a jellemzője, hogy az azelőtt kizsákmányolt osztály hatalmát testesítik meg s annak akaratát fejezik ki törvények formájában, nem is csak az, hogy ennél fogva alapvetően új típusú, magasabbrendű állam és jog jelenik meg velük a társadalmi fejlődés során, hanem az is, hogy ez a szocialista állam és jog az államnak és a jognak utolsó történeti formája, azaz átmenet az osztály nélküli, az államnélküli és jognélküli társadalomba. A marxizmus klasszikusainak az az említett megállapítása, hogy a szocialista állam már nem is állam a szó tulajdonképpeni értelmében (s nyilván ugyanez áll megfelelően a szocialista jogra is), egyben ezt az átmenetiséget, a szocialista állam és jog fejlődésének ezt a megszűnés, az elhalás felé vezető útját is jelzi.

A szocialista államra vonatkozó marxista tanítás „következetlenségéről” szólva Kelsen egyebek között azt is állítja, hogy a marxista elmélet itt elszakad az államra vonatkozó általános tételétől, amely szerint az állam a gazdaságilag uralkodó osztály eszköze. A szocialista államban ugyanis — mondja — a politikai hatalom ugyan a munkásosztály kezében van, de a kapitalisták egy

³³ Lenin, *Állam és forradalom*. Lenin, Válogatott művek. id. kiad. II. köt. 229. o.

³⁴ Kelsen, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, 1946. 303. o.

ideig még nem szorultak ki teljesen a gazdasági hatalomból, — vagyis „a politikailag uralkodó osztályt, legalább is bizonyos fokig, a politikailag elnyomott osztály zsákmányolja ki és politikailag a proletariátus, gazdaságilag pedig, legalább is bizonyos fokig, a burzsoázia az uralkodó osztály”.³⁵ Ez a tétel, amelyet maga Kelsen is megerősít a „legalább is bizonyos fokig”-fordulattal, még e tompított formájában is nyilvánvalóan helytelen. Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban így jelölték meg a szocialista forradalomban győztes munkásosztály feladatát: „a proletariátus arra használja majd fel politikai uralmát, hogy a burzsoáziát fokról-fokra megfossa összes tőkétől, hogy minden termelőeszközt az állam kezében, azaz az uralkodó osztályra szervezett proletariátus kezében összpontosítson . . .”³⁶ A Szovjetunió és a népi demokráciák történelmi tapasztalata bizonyítja, hogy a fejlődésnek valóban ez az útja: a munkásosztály a politikai hatalom megragadásával együtt, illetőleg arra támaszkodva, első tetteként társadalmi tulajdonba vagy állami ellenőrzés alá veszi a termelési eszközöket, illetőleg azok zömét. Ezzel a termelési viszonyok jellege alapvetően megváltozik s a tőkés termelési viszonyok helyett a szocialista termelési viszonyok válnak *uralkodókká*. A jellegnek, a lényegesnek ezt az alapvető változását Kelsen ugyanúgy nem érzékeli, mint a fejlődést; a kizsákmányoló osztályok gazdasági hatalma nemcsak nem a jellemzője többé az új termelési viszonyoknak, de a kizsákmányolás eleve szűk körre szorítódik vissza, ami méghozzá a munkásosztálynak a kizsákmányolókat elnyomó és kiszorító politikája folytán egyre szűkül és a megszűnés felé halad. A kizsákmányolók következetes korlátozása és kiszorítása jelzi éppen azt, hogy itt szó sincsen „a társadalom gazdasági értelmezésének elhagyásáról”, sőt éppen ez az „értelmezés” az alapja a hatalomra jutott munkásosztály politikájának is.

Végeredményben tehát kitűnik, hogy a marxizmus nem lett hűtlen önmagához, amikor a szocialista államra és jogra vonatkozó tételeit kidolgozta s nem is következtelen, amikor a kizsákmányoló államokkal és jogrendszerekkel szembeállítja a történelmi szükségszerűségnek megfelelően esedékes és napjainkban meg is valósuló új államtípust, a munkásosztály államát és jogát. Kelsen érvelése e téren is arra törekszik, hogy tagadja azt az igazolást, amelyet a történelmi múlt és a jelen állít ki a marxista állam- és jogelmélet számára.

6. Kelsen konok törekvése, hogy megcáfolja a marxizmusnak saját maga által adott, azaz kelsen-i értelmezését, különösen kitűnik a demokrácia és diktatúra kérdését illető fejtegetéseiből. E kérdéskört a burzsoá jogtudomány művelői szívesen tárgyalták a múltban is s ma különös jelentőséget tulajdonítanak neki; bizonyos fokig ez vált a burzsoá politikai-jogi ideológia fő kérdésévé és a szocialista elmélet és gyakorlat elleni támadásának fő ideológiai vonalává.

Kelsen szemléletét e kérdésben is a formalizmus jellemzi, ami mögött azonban sok minden elfér. „Objektív” tudományában például egyaránt elismeri a demokratikus és a despotikus rendszereket, sőt az önkényuralmat is; 1925-ben — amint ezt egyes burzsoá szerzők szemére is vetették — „tárgyilagosságában” olyan messze ment, hogy leszögezte: az egyeduralkodó önkényének vannak jó oldalai is, amit egyebek között „a modern jogállamban

³⁵ Kelsen, *The Communist Theory* . . . 29. o.

³⁶ Marx—Engels, *A kommunista párt kiáltványa*. Marx—Engels, Válogatott művek. Szikra, 1949. I. köt. 29. o.

a diktatúra iránti, egyáltalán nem ritkán fellépő követelmény is egészen világosan mutat”.³⁷ Nos, a „modern jogállamot” felváltó fasiszta diktatúrával való e kacérkodásból — ami némileg ellene szól a sokat hangoztatott objektivitásának — Kelsen a hitleri fasizmus tapasztalatai nyilván kiábrándították; erre mutat az, hogy későbbi, a második világháborút követően írt államelméleti könyvéből e részlet már kimaradt; úgy látszik azonban, hogy nem hagyja magát a tények erejével sem kiábrándítani a burzsoá demokráciát illető illúziókból.

Mi a demokráciára vonatkozó kelsen-i felfogásnak a lényege? Kelsen a demokrácia „jellegzetes elemének” tekinti a kisebbségnek azt a jogát az államban, hogy résztvegyen a társadalmi és a jogrend kialakításában, mert a kisebbség e jog biztosítása mellett befolyásolhatja a többséget; ez pedig, — mondja Kelsen — „bizonyos fokig” elejét veszi annak, hogy a többség által megállapított rend abszolút ellentétbe kerüljön a kisebbség érdekeivel. A diktatúra tehát a többségnek az a bizonyos „abszolút”, a kisebbség véleményének megnyilvánulását kizáró, illetőleg a kisebbségi véleményt figyelmen kívül hagyó uralma lenne.³⁸ E kisebbségi elv Kelsen demokrácia-elméletének az az egyetlen eleme, amelyet új könyvében a marxizmussal szembeszegez; „a döntő különbség — írja — a demokrácia régi, burzsoá-kapitalista felfogása és a demokrácia új, proletár-szocialista felfogása között abban áll, hogy az előbbi szerint a kisebbségnek joga van a létezésre s a részvételre az állam akaratának kialakításában, míg az utóbbi szerint a kisebbségnek nincs ilyen joga, sőt ellenkezőleg, megsemmisülésre van ítélve a kényszerítő elnyomás minden eszköze által”.³⁹

A demokrácia e „kisebbségvédelmi” felfogása nem valami új elmélet; megtalálható egyebek között Kautskynál, elsősorban abban a művében, amelyet 1918-ban írt a szovjet állam ellen s amelyet — benne a demokráciának említett értelmezését is — Lenin olyan megsemmisítő bírálatnak vetett alá „A proletárforradalom és a renegát Kautsky” című munkájában. Különös, hogy Kelsen Leninnek ezt a munkáját nem is említi, pedig a „kisebbség” kérdését illetően ez a marxista—leninista álláspont egyik fő forrása. Arról, hogy a burzsoá demokrácia milyen „kisebbségnek” biztosít jogokat, Kelsen éppen úgy nem beszél, mint ahogyan Kautsky sem szólt róla; pedig itt van a dolog lényege. Lenin ezzel összefüggésben a munkásosztály tapasztalataira utalva arra figyelmeztet, hogy „a burzsoá demokrácia uralkodó pártja a kisebbség védelmét csak egy másik *polgári* párt számára biztosítja, a proletariátusnak pedig a „kisebbség védelme” helyett *minden komoly, mély, lényegbevágó* kérdésben hadiállapot vagy pogrom jut osztályrészlül”.⁴⁰ Az a kisebbség tehát, amelynek a burzsoá demokrácia lehetőséget biztosít (most nem vizsgáljuk, hogyan, milyen feltételek mellett) arra, hogy beleszóljon az állami akarat kialakításába, a tőkésosztály kisebbsége; ez következik a burzsoá állam osztálylényegéből. Kelsen s a burzsoá tudomány, hogy ezt a lényegét s ezzel együtt a burzsoá demokrácia lényegét is elrejtse, a többség-kisebbség-kategoriát általánosságban használják, nem pedig osztálykategorikaként, ahogyan e kategóriák a társadalmi valóságban az egyes társadalmi rendszerekben, az

³⁷ Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*. Berlin 1925. 336. o.

³⁸ Kelsen, *General Theory*. . . 287. o.

³⁹ Kelsen, *The Communist Theory*. . . 31. o.

⁴⁰ Lenin, *A proletárforradalom és a renegát Kautsky*. Lenin, Válogatott művek. id. kiad., II. köt. 431. o.

alapvető érdekek és ellentétek szempontjából végeredményben tartósan és állandóan jelentkeznek, — holott éppen ez a demokrácia (s egyben a diktatúra) lényegére irányuló hármiféle vizsgálódás alapja. Amikor a marxizmus a demokráciával és a diktatúrával kapcsolatban a társadalom kisebbségéről és többségéről szól, a valóságos társadalmi helyzetnek, a tényleges osztályviszonyoknak megfelelően a kizsákmányolókat érti kisebbség és a kizsákmányoltakat többség alatt; ilyen értelemben beszél például Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban a burzsoá társadalom tagjainak kilenczted részéről, amelyre nézve megszűnt a magántulajdon. Amikor a marxizmus a szocialista demokráciáról szól, a múltban kizsákmányoltak demokráciáját érti ez alatt. Kelsen viszont e fogalmakat más tartalommal igyekszik megtölteni. Amikor a burzsoá demokráciában a kisebbségnek biztosított jogokat említi, nyilvánvalóan nem a munkásosztályt, a kizsákmányoltakat érti kisebbség alatt, hanem a burzsoázián belüli kisebbséget; ezzel szemben a proletárdiktatúráról szólva, a kisebbség jogai nála a kizsákmányolóknak és maradványaiknak biztosítandó jogokat jelentik. Nem a marxizmus rejt tehát kétféle felfogást magában a demokráciáról, hanem Kelsen álláspontja, amikor más értelemben használja a kisebbség-többség fogalmát a burzsoá rendszerre és másképp a szocialista rendszerre, noha a kisebbség és a többség viszonya osztályszempontból mindkét rendszerben *mennyiségileg* ugyanaz marad. A lényeg végeredményben az, hogy a burzsoá demokrácia nem biztosítja a társadalom *többségének* (azaz a kizsákmányoltaknak) részvételét az állami akarat (azaz a burzsoá állam akaratának) kialakításában, a szocialista demokrácia pedig nem biztosítja a társadalom *kisebbségének* (azaz a kizsákmányolóknak és maradványaiknak) részvételét az állami akarat (tehát a szocialista állam akaratának) kialakításában. Ebből nyilvánvaló, mennyivel magasabbrendű a szocialista demokrácia a burzsoá demokráciánál, éppen mert korlátozó politikája lényegileg csak a társadalom kisebbségét érinti, nem pedig a többségét, mint a burzsoá demokráciáé. Ezt a tényt akarja tagadni, illetőleg elleplezni Kelsen.

Amennyire nem osztályfogalom a burzsoá tudomány és Kelsen szóhasználatában a demokrácia, ugyanannyira nem az a diktatúra sem; éppen ezért nem képes a valóságnak megfelelően feltárni a kettő kapcsolatát, viszonyát sem. Kelsen felfogásában (s ez jellemző általában a burzsoá állam- és jogtudományra) a diktatúra nem az állam lényegével, hanem csak formájával, a kormányzással összefüggő kérdés; a diktatúra az autokratikus államformának egy alfaja, vagyis az államforma vagy a kormányforma síkjára tartozik; a diktatúra ilyen módon az az államforma, amelyben a többség teljesen uralodik a kisebbség felett, amelyben a többség nem ismeri el a kisebbség jogait.⁴¹ A marxizmus ezzel szemben, mint ismeretes, elsősorban lényegi fogalomként használja a diktatúrát, — abban az értelemben, hogy az osztálytársadalom minden állama *egy* osztály diktatúrája, egy osztály hatalmának és uralmának ilyen vagy amolyan formában való megtestesülése; ilyen értelemben beszél Lenin a polgári államformák változatosságáról és ugyanakkor arról is, hogy ezek végeredményben mind feltétlenül burzsoá diktatúrák. Elsősorban ugyanilyen értelemben nevezi Lenin a szocialista államot is a proletáriátus diktatúrájának, osztálylényegéből folyóan, megállapítva, hogy az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba a politikai formák sokaságát hozza létre, „de

⁴¹ Kelsen, *General Theory...* 287. o. 300—301. o., *The Communist Theory...* 136—137. o.

emellett a lényeg elkerülhetetlenül ugyanegy lesz: a proletariátus diktatúrája”⁴² Kelsen s a burzsoá tudomány módszere egyszerű: a diktatúra burzsoá fogalmának behelyettesítése a marxizmus meghatározásaiba s egyszerűben kész az eredmény: a marxizmus önbeismerése arról, hogy a munkásosztály állama autokrácia, önkényuralom, azaz diktatúra a szó formális értelmében, ami kizárja a demokráciát. Lenin a diktatúra vulgáris-burzsoá ábrázolásának nevezte ezt a felfogást, amelynek egyrészt az a jellegzetessége, hogy a diktatúra és a demokrácia fogalma kizárják egymást, másrészt pedig az, hogy e felfogás képviselői diktatúra alatt nem az osztály diktatúráját, hanem egyetlen személy érdekében gyakorolt önkényt és a hatalommal való különböző visszaéléseket értik.⁴³ A diktatúra azonban egyrészt nem egy személy vagy csoport, hanem egy *osztály* diktatúrája, másrészt nem zárja ki a demokráciát. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet — mondja Lenin — „demokrácia a nép óriási többsége számára és a kizsákmányolóknak, a nép elnyomóinak erőszakos elnyomása, azaz kizárása a demokráciából.”⁴⁴

Kelsen nemcsak annak megértésében nem képes a marxizmus dialektikáját követni, hogy a diktatúra és a demokrácia nem egymást kizáró fogalmak, hanem abban sem, hogy ezek bizonyos értelemben, egymáshoz képest viszonylagos fogalmak. Már az ifjú Marx a hegeli jogbölcselet államjogi részéről írt bírálatában — erősen hegeli hatás alatt ugyan és a hegeli fogalom meghatározások mintájára — utalt a demokráciának egy mélyebb értelmére; Marx itt kifejtette, hogy tulajdonképpen a demokrácia az alapvető fogalom, a „Verfassungsgattung”, a monarchia ehhez képest csak „Art”; a demokrácia „tartalom és forma” együtt, az alkotmányfogalom ésszerű magva, annak lényege, — a monarchia vagy a köztársaság pedig csak ennek a lényegnek egy formája.⁴⁵ Marx itt — ismételjük, erősen hegeli módon — a fejlődési folyamatot jelzi, a társadalmi fejlődés folyamatát s ennek megfelelően e fejlődést foglalja fogalmakba; e társadalmi fejlődés a nép hatalmának és jogának megvalósulása irányában halad; *ebben az értelemben* a demokrácia a lényeg s a monarchikus vagy köztársasági államforma másodlagos. Ugyanígy Lenin is beszél a demokráciáról szólva a dolog *másik* oldaláról, a demokrácia egy másik jelentéséről, mint a polgárok egyenlőségéről és formálisan egyenlő jogukról az állam berendezésének és igazgatásának meghatározására. A proletárforradalom társadalmi jelentősége ebben az összefüggésben abban áll, hogy általa a demokratizmust illetően „a mennyiség átesap minőségbe”, mert a társadalom szocialista szervezete nyilvánvalóan demokratikusabb, mint a burzsoá társadalmi-állami rend, — hogy a szocialista rendszer *új módon* demokratikus.⁴⁶ Amikor Lenin 1905-ben a „Két taktiká”-ban a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúráját fejtegeti, e megjelölésben a „demokratikus” egyebek között osztályfogalom is: a diktatúra osztálytartalmára, a forradalom általános népi jellegére, — vagyis arra utal, hogy „a demokratikus forradalmi átalakulás, jellege szerint, az *egész népet* felöleli”, tehát az egész nép, a munkás-ság és parasztság hatalmát, jogainak érvényesülését jelenti. Ugyanakkor Lenin

⁴² Lenin, *Állam és forradalom*. Lenin, Válogatott művek, id. kiad. II. köt. 183. o.

⁴³ Lenin, *A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban*. Lenin, Válogatott művek, id. kiad. I. köt. 670—671. o.

⁴⁴ Lenin, *Állam és forradalom*. Lenin, Válogatott művek, id. kiad. II. köt. 228. o.

⁴⁵ Marx, *Kritik des Hegelschen Staatsrechts*. Marx—Engels, Gesamtausgabe (MEGA). Frankfurt a. M. 1927. I. köt. I. félkötet 434 s. köv. o.

⁴⁶ Lenin, *Állam és forradalom*. Válogatott művek, id. kiad. II. köt. 238. o.

ezzel összefüggésben használja a diktatúra fogalmát a forma, az állam által használt módszerek megjelölésére szolgáló fogalomként is, amikor a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúráját azért is diktatúrának nevezi, mert feltétlenül a fegyveres erőre, a felfegyverkezett tömegekre, a felkelésre kell támaszkodnia azzal a kétségbeesett ellenállással szemben, amelyet ez a népi hatalom a földbirtokosok, a nagyburzsoázia, a cárizmus részéről kivált.⁴⁷

A diktatúrának és demokráciának e fogalmi jelentéseit és ezt a dialektikáját, amelyet Lenin Marxnak a *Neue Rheinische Zeitung*-ban 1848-ban közölt cikkei alapján még 1905-ben kidolgozott, s amelyben a diktatúra és a demokrácia bizonyos értelemben a tartalom és a forma változó viszonyában állanak egymással, Kelsen nem képes felfogni; vele egyrészt a formális logikai megkülönböztetést, másrészt pedig e fogalmaknak szokványos burzsoá értelmezését szegezi szembe. Nyilvánvaló azonban, hogy a társadalmi élet gyakorlata nem Kelsennek ad igazat; erre mutat mind a burzsoá demokrácia, mind a proletárdiktatúra példája. Ezeknek a fogalmaknak történeti-társadalmi valóságuktól eltérő használata helytelen, nem a társadalom valóságos osztályviszonyaiból kiinduló meghatározásuk válik a félreértések és félremagyarázások forrásává.

7. Az a legáltalánosabb következtetés, amelyet Kelsen a részletkérdések vizsgálata után a marxizmusra s vele együtt a marxista—leninista állam- és jogelméletre nézve levon, az az állítás, hogy a marxizmus (és állam- és jogelmélete) nem „tisztá”, nem „objektív” tudomány, vagyis a kelsen mértékkel mérve egyáltalán nem is tudomány. Kelsen elismeri ugyan Engels egy tételével kapcsolatban, hogy a megfelelő eszközök keresése egy meghatározott cél megvalósításához önmagában tudományos feladat, mert az eszköz és a cél az ok és okozat viszonyában állanak egymással. — a marxizmusban azonban ez a cél, azaz a szocializmus, a kommunizmus, végső cél, nem pedig egy további célnak eszköze, vagyis e végső céllal a történelmi fejlődés lezárulna; ebből látszik, mondja Kelsen, hogy e cél nem alapulhat tudományos megállapításon, hanem csak szubjektív jellegű értékítéletet jelenthet, amelyet az ember kívánságai vagy aggályai határoznak meg.⁴⁸ Kelsen azt állítja, hogy a marxizmus a társadalmi ellentétek megoldásának módját, azaz a megvalósítandó célt csak azért képes felfedezni a gazdasági valóságban, mert azt belevetíti e valóságba; vagyis — hangoztatja és ismétli Kelsen — a marxizmus is csak ugyanolyan ideológia a szó rossz értelmében, tehát szubjektív értékítéletekkel dolgozik, mint a többi, nem jobb a Deák né vásznánál, nem tarthat igényt a tudomány nevére, ahogyan számos más burzsoá irány sem, kivéve természetesen a Kelsen-féle tisztá jogtant. Kelsen ennek bizonyításaképpen egyrészt arra hivatkozik, hogy a marxista tudomány erkölcsi jellegű (ebben Kelsen látszólag eltér a marxizmust támadó többi elmélettől, amely mind a marxizmus amoralitását hirdeti; ám Kelsen nem tekinti ezt a marxizmus előnyének, sőt éppen rosszalló értelemben teszi e megállapítását, mert szerinte az igazi tudomány az erkölcsi közömbösség álláspontjára kell, hogy helyezkedjék), másrészt pedig arra, hogy a marxizmusban összekeveredik a tudomány és a politika, mert a marxizmus és így állam- és jogelméleti része is a tudományos

⁴⁷ Lenin, *A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban*. Lenin, Válogatott Művek, id. kiad. I. köt. 601. o., 628. o., 661. o.

⁴⁸ Kelsen, *The Communist Theory*... 43—44. o.

megállapításokból a cselekvésre, a társadalmi gyakorlatra nézve von le politikai következtetéseket.

Ami az első „bizonyítékot” illeti, Kelsen szerint a marxista felfogás csak állítja, hogy erkölcsileg közömbös, valójában azonban nem az. Kelsen az ifjú Marxnak a hegeli jogbölcselet bírálatáról írt művében foglalt egyes megállapításaira, továbbá Engelsnek a primitív és a kommunista társadalomról tett megállapításaira utalva azt igyekszik kimutatni, hogy ezekben erkölcsi értékítéletek vannak. Szerinte így, azaz nem tudományos, hanem erkölcsi alapon ítéli el a marxizmus a kizsákmányoló társadalmat is; az egyházi felfogáshoz hasonló módon a marxizmus szemében is a primitív társadalom a paradicsomi boldogságot jelenti, ami pedig az egyháznak az ördög, az a marxizmusnak a kizsákmányolás, a kapitalizmus. E „tudományos” párhuzamnak azonban nincsen tudományos fedezete. Kelsen ismét csak félreérti vagy félremagyarázza a marxizmust, amikor nem veszi tudomásul, hogy az „erkölcsi jelleg” a társadalmi fejlődés, a társadalmi haladás gondolatából fakad. Engels, amikor a Kelsen által olyan egyértelműen elvetett hegeli elmélet jelentőségéről szólt, abban különösképpen azt értékelte, hogy ez a filozófia nem ismer el sem a megismerés, sem a gyakorlati cselekvés terén semmi véglegest, semmi feltétlent, semmi szentet. A marxizmus szerint a történelem nem nyerhet befejezést „az emberiség valamilyen tökéletes eszményi állapotában”; „tökéletes társadalom, tökéletes «állam» oly dolgok, melyek csak a képzeletben lehetségesek”.⁴⁹ Ennélfogva az államot és a jogot illető történelmi állapotok is csak muló, de szükséges fokok „az emberi társadalom végnélküli fejlődésmenetében alulról felfelé”. A társadalomnak, az államnak és jognak e „muló fokokai” a fejlődés alacsonyabb és magasabb fokainak viszonyában vannak egymással: a fejlődés e menetében a szocialista állam és jog magasabbrendű a kizsákmányoló államtípusoknál és jogrendszereknél.

Ugyanígy s ugyanebben az értelemben magasabbrendű a burzsoá erkölcsnél a szocialista erkölcs is, amely nem valami apriorisztikus kategória, hanem maga is az emberek valóságos társadalmi viszonyainak terméke. A marxizmus ebben az értelemben beszél a joggal összefüggésben bizonyos erkölcsi kategóriákról, így a jog által megvalósított egyenlőség és igazságosság különböző fokairól. Ilyen összefüggésben állapítja meg Marx a kommunista társadalom első fokának jogáról, azaz a szocialista jogról, amely magasabbrendű a burzsoá jognál, hogy — bár a tartalom és a forma megváltozott — azt „még mindig korlátozza a polgári keret” s mert az emberek munkaképességüket, személyi viszonyaikat stb. illetően különböznek egymástól, a reájuk nézve egyenlően alkalmazott jog végeredményben — egyenlőtlen jog. Marxnak e megállapításaihoz Lenin hozzáfűzi, hogy az egyenlő jog a fejlődés e szakaszán is ennél fogva „az egyenlőség megsértése és igazságtalanság”; „igazságot és egyenlőséget a kommunizmus első foka még nem adhat: a különbségek a javakban megmaradnak és e különbségek igazságtalanok, de lehetetlenné válik az embernek ember által való kizsákmányolása . . .”⁵⁰ Kelsen e megállapításokat úgy értelmezi, hogy a marxizmus szerint tehát a kommunizmus felsőbb foka majd a tökéletes és végérvényes szabadság és egyenlőség álla-

⁴⁹ Engels, *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*, Marx—Engels, Válogatott művek, id. kiad. II. köt. 357—358. o.

⁵⁰ Marx, *A gothai program kritikája*, Marx—Engels, Válogatott művek id. kiad. II. köt. 17. o., Lenin, *Állam és forradalom*, Válogatott művek, id. kiad. II. köt. 231—232. o.

potát s egyben valamiféle abszolút igazságosság megvalósítását jelenti. A marxizmus azonban az átmeneti korszak jogának a burzsoá joghoz viszonyított magasabbrendűségéről, de ugyanakkor ilyen „egyenlőtlenségéről” szólva, nem azt akarja kimutatni, hogy a kommunizmus felsőbb fokán valamiféle abszolút egyenlőség és igazságosság valósul majd meg, hanem a társadalmi fejlődés fokozatainak egymáshoz való viszonyát, adott esetben a javak különböző elosztási módjának egymáshoz való viszonyát akarja kifejezni. Amikor Engels, Dühringgel vitatkozva, kimutatta az egyenlőségnek az igazságossággal való azonosítására vonatkozó tétel történelmi keletkezését, egyben ennek történelmi költtségét is kimutatta, abszurdumnak tartva azt, hogy „az egyenlőség = igazságosság tételét legfőbb alapelvnek és végső igazságnak tüntessék fel”; már pedig Kelsen éppen ezt az álláspontot tulajdonítja a marxizmusnak. „Egyenlőség — mondja Engels — csupán az egyenlőtlenséggel, igazságosság csupán az igazságtalansággal szembeni ellentétben létezik, tehát még meg vannak terhelve a régi, eddigi történelemmel szemben való ellentéttel, következésképpen magával a régi társadalommal. Már ez kizárja, hogy az örök igazságosságot és igazságot fejezzék ki. A kommunista rend és a megszorított segédeszközök alatti társadalmi fejlődés néhány nemzedékének el kell juttatnia az embereket oda, hogy az egyenlőség és jog e hangoztatása éppoly nevéstésesnek tűnik majd, mint ma a nemesi stb. születési előjogok hangoztatása, hogy a régi egyenlőtlenséggel és régi pozitív joggal, sőt az új átmeneti joggal szemben való ellentét is eltűnik a gyakorlati élethől . . .”⁵¹ A marxista elmélet tehát nem vetít bele az objektív társadalmi fejlődésbe semmiféle, valami abszolút erkölcsön alapuló értékelő elemet s nincsen benne szó valamiféle, a kommunista társadalomban beteljesülő örök igazságosságról és egyenlőségről. Amikor Kelsen e fogalmakat abszolutizált és történetiségüktől megfosztott értelemben használja, valójában nem a marxizmussal, hanem annak torz elképzelésével hadakozik.

A tudomány és a politika „tudatos összekeverésének” vádját Kelsen mindenképp az elmélet és a gyakorlat egységének marxi tételével látja bizonyítottnak. Kelsen az ifjú Marxnak a hegeli jogbölcselet bírálatáról írt művéből vett idézetek alapján megállapítja, hogy Marx szerint a tudományos szocializmus nem más, mint a társadalom kritikai tudománya; ebből Kelsen arra következtet, hogy Marx a társadalmi realitást nem úgy akarja vizsgálni, amilyen az tényleg, hanem meg akarja azt ítélni egy olyan értékmérő segítségével, amelyet a marxizmus „megtévesztő módon” belevetít a valóságba.⁵² Kelsen azonban itt sem képes megérteni azt a forradalmian újat, amit a marxi tanok jelentenek az elmélet és a gyakorlat viszonyát illetően. Az ifjú Marx már 1843-ban Rugehoz intézett levelében az „új irány” előnyét azzal jellemezte, hogy „nem akarjuk dogmatikusan anticipálni a világot, hanem éppen a régi világ kritikájából akarjuk az újat megtalálni”.⁵³ Nem egy értékelemnek a társadalomba való belevetítéséről van tehát szó, hanem arról, hogy a valóságból, a fennállóból, a gyakorlatból kell kiindulni, annak ellentmondásait kell feltárni s felismerni a mozgás törvényszerű irányát, az erőket, amelyek előre viszik a társadalmat, az államot, a jogot. Amikor Marx híres Feuerbach-

⁵¹ Engels, *Az „Anti-Dühring” előmunkálataiból*. L. Engels, *Anti-Dühring*. Szikra, 1950. 359—361. o.

⁵² Kelsen, *The Communist Theory*. . . 46. o.

⁵³ Marx, *1843 szeptemberében kelt levele Rugehoz*. MEGA I. köt. 1. féléköt. 573. o.

téziseiben megfogalmazta az elmélet és gyakorlat egységére vonatkozó ismeretelméleti tételeket, éppen s különösen e téren haladta meg az addigi filozófiai irányoknak, így Feuerbach materializmusának is, a világ és a társadalom megismerésére vonatkozó felfogását. „A társadalmi élet lényegileg *gyakorlati*”, mondja Marx; nem elegendő a valóságot csak az objektum, a szemlélet alakjában felfogni, mert az emberi érzéki tevékenység, gyakorlat; a forradalmi-átalakító, gyakorlati-kritikai tevékenység jelentősége éppen a valóság megismerésében s *ezzel együtt, egyben* a valóság megváltoztatásában van.⁵⁴ Maga a megismerés tehát az, ami gyakorlati-kritikai, amiben a valóság kritikai feltárása és a valóság továbbfejlesztése, megváltoztatása egységet alkotnak. A társadalmi valóságnak ez az egyedül lehetséges, emberi tevékenységként való felfogása éppen az államot és a jogot illetően, a társadalmi tevékenységnek e politikai-jogi területén, a társadalmi valóság állami-jogi formáinak s ezek fejlődésének megértése szempontjából alapvető jelentőségű, mert csak ezen az úton képes az elmélet az állam és a jog lényegét, mozgástörvényeit feltárni, megváltoztatásának útját megjelölni s csak e társadalmi gyakorlat lehet az elmélet igazságának próbaköve az állam- és jogelméletben is. Kelsen ahelyett, hogy a dialektikus materializmus elméletét igyekeznek úgy bemutatni, amilyen az a valóságban, a szokványos burzsoá érvelést hangoztatja a marxizmussal szemben, amikor azt állítja, hogy benne összekeveredik az elmélet és a gyakorlat, a tudomány és a politika.

A tudománynak és a politikának, az elméletnek és a gyakorlatnak ezt az egységét, mint áthidalhatatlan ellentétek „tudatos és szándékos összekeverését” veti Kelsen Lenin szemére is, mert — mint mondja — az államhoz való „objektív” közeledés helyett úgy teszi fel az alapvető kérdést, hogy milyen a munkásosztály pártjának álláspontja az államot illetően?⁵⁵ De vajon Kelsen tisztáza jogtana, amely a jogkeletkezés és jogváltozás kérdéseit kívül rekeszti vizsgálódásain s amely a fennálló, burzsoá jogot eleve adottnak tekinti, szemérmesen elfordítva tekintetét annak akár lehetőségétől is, hogy ez a jog a társadalom fejlődését meghatározó erők folytán meg is szűnhetik, — az az elmélet, amely egy más, a szocialista jog létezését vagy lehetőségét — mint Kelsen e könyve mutatja — egyenesen tagadja, — vajon ez „objektív” tudomány-e s mögötte nem áll-e ott a kérdés: mi legyen a burzsoázia álláspontja a jogot illetően? Marx és Engels azt mondták a Kommunista Kiáltványban, hogy a kommunisták elméleti tételei „a meglévő osztályharcnak, a szemünk láttára lejátszódó történelmi mozgalom tényleges viszonyainak általános kifejezései”.⁵⁶ Amikor Lenin, miként Marx és Engels is, az elmélet és a gyakorlat egységének tételét következetesen végigviszi a munkásosztály és pártja gyakorlatáig, nem az elméletet keveri össze a politikával, hanem éppen a tudomány és a politika közötti helyes viszonyból indul ki és az objektív társadalmi folyamat s benne a szubjektív tényező szerepének felismerése alapján levonja az ebből adódó gyakorlati következtetéseket a munkásosztály és a munkásosztály pártja tudományos alapokon nyugvó politikájára nézve; nem e politika határozza meg az elméleti megállapításokat, hanem éppen fordítva: a történelmi folyamatnak a marxista elmélet által feltárt törvényszerűségei határozzák

⁵⁴ Marx, *Tézisek Feuerbachról*. Marx—Engels, Válogatott művek. id. kiad. II. köt. 399. s köv. o.

⁵⁵ Kelsen, *The Communist Theory*. . . 56. o.

⁵⁶ Marx—Engels, *A kommunista párt kiáltványa*. Marx—Engels, Válogatott művek, id. kiad. I. köt. 23. o.

meg a marxisták politikáját. Az „objektív”, „politikamentes”, azaz osztályközömbös magatartás látszatának keltése a burzsoá tudomány egyes irányainál, így a pozitívizmusnál is, nem téveszthető össze az államról és a jogról, az emberi társadalomról adott objektív, a valóságos összefüggéseket és a fejlődés törvényszerűségeit feltáró, a szubjektívizmussal szembenálló tudománnyal, a tudományos megállapítások objektíve igaz voltának kérdésével. A tudományos felfogásnak politikai, osztályvonatkozásait nyíltan feltáró, vagy az „objektív” köntös mögé rejtő magatartások közti különbség összekeverése a tudományos tételek objektív igazságával — olyan fogás, amellyel a burzsoá tudomány, osztálylényegének leplezése végett, rendszeresen él s a marxizmus elleni küzdelmében is következetesen használja.

8. Az elméleti ellenvetéseket Kelsen végül is a szorosán vett jogfilozófia területén abban összpontosítja, hogy a marxista—leninista állam- és jogelmélet valójában természetjog; ez a legsúlyosabb vád, amelyet a pozitivistá jogfilozófia valamely állam- és jogelméleti iránnyal szemben felhozhat. A marxista állam- és jogelmélet ez állítólagos természetjogias jellegét Kelsen két irányban is hangsúlyozza. Az egyiket már érintettük. Kelsen álláspontja szerint ugyanis Marx és Engels azzal, hogy megkülönböztetést tesz a jelenségek lényege és megjelenési formája között, tehát a lényeg és a között a látszat között, amelyben a jelenség megmutatkozik, a természetjognak megfelelő álláspontra helyezkedik, mert hasonló immanens realitás-fogalommal dolgozik, mint a természetjog, amikor az a természetben rejlő értelemről beszél. Kelsen ennek bizonyítására idézi Marxnak Rugehoz 1843-ban intézett s általunk már említett levelében foglalt azt a megállapítását, hogy az értelem mindig létezett, de nem mindig értelmes formában; a kritikus ennél fogva a létező valóság saját formáiból kifejtheti az igazi valóságot, mint az előbbinek „kell”-jét és végcélját.⁵⁷ A korábban kifejtettek után egyrészt világos, hogy e hegeli stílusban és hatás alatt íródott tétel sem magyarázható úgy, mintha a marxista elmélet kétféle valóságfogalmat ismerne; másrészt az is nyilvánvaló, hogy itt az ifjú Marx a „létező” és az „igazi” valóság megkülönböztetésével azt akarta érzékeltetni, hogy a fennállóban benne van a fejlődő, a megvalósuló, a jövő magva s a társadalomtudománynak (így az állam- és jogelméletnek is) azokat a fennállóban bennrejlő ellentmondásokat kell kritikailag kifejtenie, amelyekből a jövő szükségszerűen következik. E jövőt, ezt a „kell”-t, ezt a „végcél”-t tehát Marx és a marxizmus nem valami cleve adottnak tekinti, hanem éppen kihámozva a valóságból, abban feltárja. A marxista állam- és jogelméletet többek között az különbözteti meg az apriorisztikus „kell”-t, „Sollen”-t vizsgáló újkanti jogbölcselettől, amelyre végeredményben Kelsen felfogása is visszavezethető, hogy e „kell”-t, e megvalósítandót, a „helyes” jogot a fennálló tanulmányozásából, abban bennerejlőként, abból az okozatosság törvénye alapján levezethetőként s ennél fogva tudományosan megalapozottként, a valóságnak megfelelően fogja fel, nem pedig teleológikusan, spekulatív úton felvett célként tűzi ki. A marxista—leninista állam- és jogelmélet nem magyaráz bele a természetbe „örök, elidegeníthetetlen” jogokat és nem következtet ki ilyeneket az észből, mint a természetjog vagy az észjog teszi, ilyen örök jogokként tüntetve fel a burzsoá társadalom jogelveit, illetőleg a burzsoázia alapvető jogait, — hanem minden államtípusnak és jogtípusnak adott viszonyok

⁵⁷ Marx, 1843 szeptemberében Rugehoz intézett levele. MEGA I. köt. I. félköt. 574. o.

között való szükségszerűségét kimutatva, azokat a törvényszerűségeket tárja fel, amelyek az állam- és jogfejlődést meghatározzák és ennél fogva szükségszerűen meghatározzák a burzsoá állam és jog történelmi meghaladását a magasabbrendű szocialista állam és jog által. A marxista állam- és jogelméletnek ezen az ismeretelméleti síkon a természetjoggal való kapcsolatba hozása, vagy egyenesen azonosítása tehát minden alapot nélkülöz. Kelsen itt a jogelméletnek alapvetően ellentétes irányait igyekszik egy kalap alá vonni, de ezt szokásos, csak a formát tekintő módszerével nem sikerül igazolnia.

Kevésbé filozófiai síkon mozog Kelsen másik érvelése a marxista — leninista állam- és jogelmélet állítólagos természetjogi jellegét illetően. A szovjet jogtudomány különböző irányait bírálva, Kelsen Visinszkijnek az állam- és jogelmélet és a pozitív jogszabályok viszonyát illető megállapításaiból indul ki. Visinszkij e kérdésnél azért támadta Pasukanisz szovjet jogfilozófust, mert ez utóbbit szerint a jogelmélet az alapvető, legelvonhatóbb jogi fogalmak kifejtése, e fogalmak pedig „pozitív jogszabályok logikai feldolgozásának eredményei”; ez a felfogás a legszorosabban a pozitív jogból származtatja a jogelméletet, illetőleg a pozitív jogból vonja ki annak alapvető tételeit.⁵⁸ Ezzel a nézettel szemben Visinszkij szerint „a jogelmélet azoknak a jogelveknek a rendszere, amelyekre mint alapra épül fel az egész jogtudomány, a jogtudomány minden ága, függetlenül a konkrét tartalomtól. Ezeknek az alapelveknek kidolgozása nem indulhat ki a pozitív jogszabályokból. Ellenkezőleg, a pozitív jogszabályoknak mint az egész pozitív jognak is, a jogelmélet által megállapított . . . alapoknak, alapelveknek megfelelően kell felépülniük . . .”⁵⁹ A jogelmélet tehát, Visinszkij szerint, mondja Kelsen, előfeltétele, apriorija a tételes jognak; ez pedig tiszta természetjog, mert a jogelmélet tételei ebben a felfogásban valamiféle eszmei jogtételek: ez ugyanakkor végeredményben jogigazoló álláspont is, mert ennek tükrében a tételes szocialista jogot nyilván a jogelmélet által megállapított alapelveknek megfelelő jogként tüntetik fel.⁶⁰ A jogelmélet alapelvei azonban — s ezt Visinszkij ki is fejté — nem egyszerűen a természetből kiolvasott alapelvek, hanem az adott társadalmi rend alapelvei, amelyeket az adott termelési s ezeknek megfelelő társadalmi viszonyok határoznak meg.⁶¹ A jogelmélet ilyen általános elvei például a burzsoá jogot illetően kifejezésre juttatják, hogy ezek a termelési eszközök magántulajdonát védő, a magántulajdon és a szerződés szabadságát védő jogrendszer alapelvei, mert a tőkés termelési viszonyok s az ezeknek megfelelő osztályviszonyok ilyen, a burzsoázia érdekeinek megfelelő jog létrejöttét határozzák meg s erre irányulnak a burzsoáziának a jogot illető, ugyane viszonyok által meghatározott eszméi és elképzelései. Ugyanígy a szocialista jogelvek lényegét a szocialista termelési és az ezeknek megfelelő osztályviszonyok határozzák meg; ezek olyan jogrendszer alapvető elvei, amely a termelési eszközök társadalmi tulajdonán, a kizsákmányolás korrólátolásán, illetőleg megszüntetésén alapszik. Ezek a jogelvek bizonyos értelemben valóban megelőzik a pozitív jogot, ahhoz képest, hogy úgy mondjuk, tényleg apriori-jellegűek, a tételes jog oldaláról nézve eleve-adottak, mert nem a pozitív jogból, hanem a társadalom jellegéből, gazdasági alapjaiból, egész rendszeréből következnek. De éppen mert a társa-

⁵⁸ Lásd E. Paschukanis, *Allgemeine Rechtslehre und Marxismus*. Berlin, 1929. 19. o.

⁵⁹ A. J. Visinszkij, *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. Bp., 1950. 25. o.

⁶⁰ Kelsen, *The Communist Theory*. . . 118. s. köv. o.

⁶¹ Visinszkij, *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. 26. o.

dalom jellegét meghatározó termelési viszonyokon alapulnak, nem természetjogi jellegűek, nem a társadalmat megelőzőek, nem az észből vagy a természetből, hanem meghatározott termelési-társadalmi viszonyokból erednek, ezek által meghatározottak, tudományosan megközelíthetők, sőt megállapíthatók. Ugyanez áll természetesen az államra vonatkozó ilyen jellegű alapelvekre is.

Az államra és a jogra vonatkozó általános jellegű elveknek és törvényszerűségeknek ilyen megállapítása a társadalomtudománynak minden társadalmi jelenségre nézve megállapított törvényszerűségeiből következik; valamely államtípus vagy jogrendszer ilyen általános elvei tehát az adott gazdasági alap felépítményének egészére nézve megállapított tételekből, általánosításokból folynak, általános tételeknek az államra és a jogra való alkalmazásából erednek, vagyis dedukción alapulnak. Ha az állam- és jogelméletnek csak ezt az oldalát nézzük, ez kétségtelenül elvezethet végső fokon egy egyszerű „jogigazoló” álláspontig, amely annyiban emlékeztet a természetjogra, hogy a fennálló jogot szükségszerűen ezeknek az általános jogelveknek megfelelő s ebben az értelemben feltétlenül helyes jogként fogja fel. Éppen ezért hangsúlyozni kell, hogy ez a marxista—leninista állam- és jogelméletnek csak az *egyik oldala*; a másik oldal abban áll, hogy az állam- és jogelmélet nem nélkülözheti az adott állam- és jogrendszer konkrét elemzését s ebből indukció útján meghatározott általánosítások levonását. Az indukció és a dedukció, írta Engels, szükségszerűen összetartoznak; „arra kell törekednünk, hogy mindegyiket a maga helyén alkalmazzuk, s ez csak akkor lehetséges, ha figyelembe vesszük összetartozásukat, azt, hogy kölcsönösen kiegészítik egymást”.⁶² Lenin, Marx Tőké-jéről szólva, arra hívja fel a figyelmet, hogy ebben egybeesik az indukció és a dedukció; a kétféle, deduktív és induktív elemzés párhuzamban van a logikai és történelmi elemzéssel; a Tőké-ben az elemzés minden lépésénél megtaláljuk a tényekkel, illetőleg a gyakorlattal való ellenőrzést.⁶³

Mindez útmutatás a marxista—leninista állam- és jogelmélet számára is. Ennek is egyaránt alkalmaznia kell mind a deduktív módszert a társadalom általános törvényszerűségeinek és a felépítményre nézve feltárt törvényeknek az államra és a jogra való alkalmazásánál, mind az induktív módszert az állam és jog konkrét jelenségeiből adódó általános törvényszerűségek megállapításánál, — az elvont, deduktív-logikai elemzést együtt kell alkalmaznia a történelmi-induktívval; csak így, a történelmi-induktívna és a logikai-deduktívna egymást ellenőrzése mellett, a logikai-általánosnak a történelmi gyakorlattal való egybevetése útján adhatja meg az állam- és jogelmélet az államnak és jognak olyan meghatározását, amely e téren is, mint Engels más vonatkozásban mondja, a történelmi folyamat tükörképe, de „helyesbített tükörképe”. Ebből nyilvánvaló, hogy a marxista—leninista állam- és jogelmélet semmiképpen sem lehet azonos a tételes jog bölcséletével, úgy, ahogyan azt a burzsoá jogbölcsélet bizonyos képviselői elképzelték, — de semmiképpen sem lehet azonos bármiféle természetjogi felfogással sem. Másrészt az is világos, hogy ez az állam- és jogelmélet nem elégedhet meg a fennálló vagy fennállott állam és jog marxista alapon nyugvó történelmi elemzésével, ahogyan az sem teheti ki kizárólagos tartalmát, hogy a marxista társadalomtudományból az államra és a jogra nézve levont általános tételeket foglalja össze; a marxista—leninista állam- és jogelmélet *mindkettő együtt* és ebben az egységében *egyik sem*.

⁶² Engels, *A természet dialektikája*. Szikra 1952. 238. o.

⁶³ Lenin, *Filozófiai füzetek*. Szikra, 1954. 123. o., 220. o.

Ez az elmélet jellegénél fogva nem lehet „jogigazoló”, azaz a létező szocialista jogot az elmélet alapelveinek mértékével megerősítő elmélet, hanem egyben az általános tételeket a pozitív jog tanulmányozásából adódó új törvényszerűségekkel teljessé tévő és tételeinek helytállóságát a szocialista jog tanulmányozásán ellenőrző elméletnek kell lennie. Ennélfogva helytelen, ha a marxista állam- és jogelméletnek kizárólag csak egyik vagy másik oldalát ismerjük el, — ha azt leszorítjuk a pozitív szocialista jog általános elméletévé, vagy kizárólag a társadalmi jelenségekre általában érvényes törvényszerűségeket igyekszünk az állam és a jog példájával illusztrálni. Akár az előbbi, akár az utóbbi kizárólagos alkalmazása lehetetlenné teszi a kritikai szemléletet az állam- és jogelméletben, a fennálló ellentmondásainak feltárását s az előremutató újnak kiemelését, ami pedig az állam- és jogfejlődés szempontjából szocialista viszonyok között is nélkülözhetetlen. Az előbbi veszélye, hogy az államot és a jogot elszakítja más társadalmi jelenségektől és ezáltal formalisztikussá válhatik, megrekedhet az állam és a jog egyes kategóriájának elemzésénél; még ha e kategóriákat társadalmi összefüggésekben veti is fel, elszakad az állam és a jog általános szemléletétől. Az utóbbi veszélye, hogy az államnak és a jognak csak általános, minden társadalmi jelenséggel közös sajátosságaiig jut el és bizonyos értelemben semmitmondóvá válhatik. Ez utóbbi veszéllyel szemben hangsúlyozzák napjainkban a szovjet állam- és jogelmélet művelői az állam- és jogelméletnek a tételes joggal való szoros kapcsolatát s e kapcsolatot azzal is kifejezésre kívánják juttatni, hogy az állam- és jogelméletet *általános* (azaz a tételes jog tudományaihoz s a tételes joghoz képest általános) állam- és jogelméletnek nevezik; ⁶⁴ az ilyen elnevezésbeli változásnak azonban semmiképpen sem szabad oda vezetnie, hogy a marxista—leninista állam- és jogelmélet a másik irányban váljék egyoldalúvá s feledésbe merüljön vagy akár háttérbe szoruljon a társadalmi jelenségeket általában tanulmányozó társadalomtudományhoz képest *különös* oldala.

Mindezek arra mutatnak, hogy a marxista—leninista állam- és jogelmélet behatóan foglalkozott és foglalkozik a tételes szocialista jog és az állam- és jogelmélet alapelvei viszonyának kérdésével; állásfoglalása azonban semmiképpen sem volt természetjogi a múltban és ma sem az; ilyet legfeljebb csak azok állíthatnak, akik, mint Kelsen, természetjogot látnak minden esetben, amikor az állam- és jogtudomány túllép a pozitív jogon és az államnak és jognak más társadalmi jelenségekkel való kapcsolatát, az állam és a jog társadalmi összefüggéseit vizsgálja *ebből*, nem pedig az észből vagy a természetből, von le az államra és jogra nézve tudományosan megalapozott következtetéseket.

9. Említettük, hogy Kelsen könyvének a szovjet állam- és jogelmélettel foglalkozó része kommentárnak tekinthető a John N. Hazard által szerkesztett, „Soviet Legal Philosophy” című, 1951-ben megjelent szöveggyűjteményhez. E gyűjtemény, bizonyára szintén abból a célból, hogy „objektív” képet adjon a szovjet szocialista állam- és jogelméletről, időrendben közli egyes, a szerkesztő által kiválasztott szovjet szerzőknek szerinte fontos és jellemző műveit vagy azok részleteit. A kiválogatás „objektivitása” mögött (s nincs okunk kételkedni abban, hogy ugyanígy Kelsen „objektivitása” mögött is) az a nyilvánvaló szándék húzódott meg, hogy a Szovjetunióban megbírált, sőt egyidőben kártevőknek is tekintett szerzők műveit állítsa előtérbe vagy inkább

⁶⁴ Az általános állam- és jogelmélet kérdéseinek további alkotó kidolgozásáért (szerk. cikk), Szovjetszoje goszudarsztvo i pravo, 1955. évf. 3. szám.

állítsa szembe a szovjet állam- és jogelmélet jelen irányaival és képviselőivel. Erre mutat egyebek között az is, hogy a második világháborút követően megjelent műveket — egyetlen, 1945-ben megjelent tanulmányt kivéve — a szerkesztő, Kelsennel együtt, teljesen figyelmen kívül hagyja, noha 1945 után jelentős, többek között éppen összefoglaló jellegű művek jelentek meg a Szovjetunióban. Ugyanerre a tendenciózus beállításra vall az is, hogy Kelsen, aki végeredményben minden szovjet szerzőtől megtagadja művének tudományos munkaként való elismerését, a múltban kártevőknek tekintett szerzőknek mégis csak tulajdonít bizonyos érdemeket akár egy „speciális szovjet jogelmélet” kidolgozásában, akár abban, hogy egynemely tekintetben legalább azonost adtak Marx tanaival, vagy abban, hogy a marxizmus szelleméhez hűen jártak el ;⁶⁵ ezzel szemben a többi szerzőnek az ilyesféle relatív elismerések helyett is csak a következetlenség és tudománytalanság vádja jut. Mint ismeretes, a szovjet állam- és jogelmélet e művelői munkásságának szovjetellenes tevékenységként való értékelése alaptalannak bizonyult,⁶⁶ ami természetesen nem jelent egyetlen tudományos felfogásuk helyességének valamiféle állami elismerésével ; ez után azonban legalább is kétségesnek kell tartani, létrejönne-e ma az említett gyűjtemény, illetőleg azonos lenne-e Kelsennek a régebbi szovjet szerzőkkel kapcsolatos *mai* értékelése a korábbival?

Nincs mit csodálni azon, hogy az ilyen „objektivitás” mellett Kelsen könyvében még azt a kérdést sem tárja fel pontosan, amely pedig saját elméletével olyan szorosán összefügg: hogy ugyanis mi a marxista—leninista állam- és jogelmélet s ezen belül a szovjet jogtudomány álláspontja a normativitást, a jog normatív felfogását illetően. Ez kétségtelenül *egyik* alapvető kérdése a marxista—leninista állam- és jogelméletnek is, de *nem az egyetlen* alapvető kérdése. Kelsen felületesen és úgyszólván csak a saját elmélete szemszögéből ítéli meg a szovjet állam- és jogelméletet, amikor annak fejlődését úgy írja le, mintha az pusztán vagy elsősorban a normativitás kérdésére adott negatív és pozitív válaszok váltakozó sorrendje lenne ; ezzel a szovjet jogelmélet történetének csak egyik elemét érinti, de ezt is, behatóbb vizsgálat helyett, inkább csak jelzi. Az kétségtelen, hogy a jog normatív oldalát illetően voltak és vannak is eltérő nézetek a szovjet szerzők között, s e nézetek olykor ellentétesekké is váltak, ha az ellentétek nem egyszer talán csak a kérdések és a rájuk adott feleletek túlzott kiélezéséből, vagy azok némileg egyoldalú beállításából adódtak is. E vitás álláspontok között válogatva, Kelsen érthetően minden további nélkül elveti, sőt egyenesen elítéli a „normativitásellenes” felfogást, amelyet rendkívül leegyszerűsített módon úgy jellemez, hogy az azonosítja a jogot a gazdasági viszonyokkal, vagyis figyelmen kívül hagyja éppen a jog sajátosságát ; másrészt a szovjet jogelmélet „normatív” irányait azon az ürügyön támadja, hogy azok a normativitást csak politikai okokból hangsúlyozzák, mert ezzel nagyobb súlyt akarnak adni a szovjet államnak s ki akarják emelni parancsainak rendkívüli jelentőségét. Ezek a magyarázatok azonban nagyonis esetlegesek s nem adnak kielégítő választ arra, miben áll a szovjet jogelméleten belül folyt és folyó vita lényege.

⁶⁵ Kelsen, *The Communist Theory...* 62. o., 85. o., 103. o.

⁶⁶ *A szovjet állam- és jogtörténettudomány alapvető kérdéseinek valóban tudományos kidolgozásáért* (szerk. cikk), Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1956. évf. 6. szám, 10. o.

Először is az a „normatív” felfogás — s ezt nyomatékosan hangsúlyozni kell, — amelyről a szovjet jogelméletben szó van, alapvetően különbözik Kelsen elméletétől. Ez kitűnik többek között abból a bírálatból is, amelyben a szovjet jogelmélet a Kelsen-féle tiszta jogtant egyértelműen részesítette és részesíti. Kelsen azt állítja, hogy a szovjet jogászok félreértik elméletét, amikor annak idealista jellegét kifogásolják, mert az nem idealista; Kelsen szerint a jogi norma idealista felfogása csak abban állhat, hogy erkölcsi értéket tulajdonítanak a normának — márpedig a tiszta jogtanra ez nem áll.⁶⁷ A marxista jogelmélet azonban nem ezt érti a Kelsen-féle normatív felfogás idealista jellege alatt, hanem a tiszta jogtannak azt a sajátosságát, hogy a normát — amint arról már szólottunk — eleve adottnak tekinti, azaz hogy „módszertani” ürüggyel kizárja a normát keletkeztető társadalmi okok vizsgálatát a jogelméletből s ennél fogva olyan jogelméletet teremt, amelynek kiindulópontja a semmiből születő norma, — holott a norma a valóságban csak következmény, a társadalmi-gazdasági viszonyok jogi-felépítményi tükröződése. A Kelsen-féle konstrukcióban a termelési viszonyok felépítményének egyik eleme, azaz a jog válik elsődlegessé s ez adja meg éppen idealista jellegét; a cezúrának — amint mondtuk — módszertani okokból történő ilyen megvonása elkülöníti a normát a társadalmi „realitástól”, társadalmi alapjától és a tartalmától megfosztott norma válik kezdetté, kiindulóponttá. A norma továbbá, amely Kelsen jogelméletében azonos a joggal, önmagában nem létező, nem felfogható, a jognak, mint társadalmi jelenségnek csak egyik eleme, a gazdasági alap jogi kifejeződésének csak egyik oldala. A Kommunista Kiáltvány ismert megállapítása az uralkodó osztály *törvényerőre* emelt akaratáról, Lenin szavai az állami akaratról, amelynek a *hatalom* által kiadott *törvény* formájában kell kifejezésre jutnia, vagy közismert tétele arról, hogy a jog a jogszabály betartására *kényszeríteni* tud szervezet nélkül semmi, — mind világosan bizonyítják, hogy a jogot nem lehet a normára, a jogszabályra leegyszerűsíteni, mert a törvényerőre emelés és a kikényszerítésre szolgáló apparátus nélkül a norma is, mint a Lenin által említett akarat, nem más, mint „puszta hang által előidézett levegőrezgés”.⁶⁸ A Kelsen-féle normatív szemlélet idealista jellege egyrészt abban áll, hogy a jogot, amely maga is társadalmi viszony, e társadalmiságától megfosztja és pusztán a normára redukálja, — másrészt abban, hogy a jogot kiszakítja a társadalmi összefüggések rendszeréből s így nem is képes a jog keletkezését és hatását tudományosan megérteni. A marxista—leninista állam- és jogelmélet e normatív elmélettel s más hasonló elméletekkel szemben kimutatja, hogy a jog, amely — ismételjük — maga is társadalmi-politikai viszony, — más, anyagi-termelési és egyéb társadalmi tényleges viszonyok sajátos kifejezési formája. A jog társadalmi viszony-jellegét s azt a lényegét, hogy egyben más, termelési és egyéb társadalmi viszonyok sajátos kifejeződése, Marx a birtoklás és tulajdon viszonyának elemzésével összefüggésben példázza. Egyrészt utal arra, hogy egy egyedülálló vadember is elképzelhető, mint birtokos; „ekkor azonban — mondja — a birtoklás nem jogviszony”; másrészt beszél a törzsi összességekről, „amelyek még csak *birtokolnak*, de tulajdonuk

⁶⁷ Kelsen, *The Communist Theory...* 142—143. o.

⁶⁸ L. Marx—Engels, *A kommunista párt kiáltványa*. Marx—Engels, Válogatott művek. Szikra, 1949. I. kötet. 26. o., Lenin művei. 25. kötet. Szikra, 1952. 83. o., Lenin, *Állam és forradalom*. Lenin, Válogatott művek, id. kiad. II. kötet. 237. o.

nincsen"; a birtoklás, azaz a tényleges, anyagi jellegű társadalmi viszonyoknak ez a megjelenése a tulajdonnak „egyszerűbb kategóriája” a fejlettebb társadalmi szervezethez, vagyis ahhoz a szervezethez képest, amely ismeri e társadalmi viszonyoknak *sajátos* társadalmi viszonyok, tehát jogviszonyok, tulajdonviszonyok útján való kifejeződését.⁶⁹

A normatív felfogás továbbá, amely a jogban pusztán jogszabályt, normát lát, a jog sajátosságát egy sajátos, normatív viszonyban látja, amely eltér az oksági viszonytól. Kelsen, mint láttuk, a jogot mindenekelőtt azáltal szakítja ki a társadalmi jelenségek rendszeréből s az azok összefüggését meghatározó oksági viszonyból, hogy általában nem vizsgálja a jog „okait”, illetőleg tagadja a jogra nézve a termelési viszonyok végső fokon meghatározó jellegét. De a jog társadalmi vonatkozásainak teljes figyelmen kívül hagyásával Kelsen azt a *hatást* is figyelmen kívül hagyja, amelyet a jog, mint egész, a jogrendszer gyakorol a termelési viszonyok és egyéb társadalmi viszonyok irányában, vagyis mellőzi az oksági viszonyt az azt a másik oldalát, amelynek során a jog visszahat a társadalmi viszonyokra, amikor maga válik „okká”. Kelsen a jog és a társadalom ilyen irányú összefüggése helyett azt az egyedi viszonyt vizsgálja, amely a jog és az egyes emberi magatartás között van és a sajátos jellegét abban látja, hogy ez nem oksági, hanem normatív viszony. Szerinte a norma, a parancs és a normát követő emberi magatartás között nincs kauzális viszony; a bűncselekmény nem oka a büntetésnek és a szankció nem következménye a büntetésnek; a szankciót csak beszámítják a büntetésnek.⁷⁰ Itt azonban maga a kérdésfeltevés és a példa is helytelen. Helytelen a jognak ez a „szankciós” szemlélete, amely a jog társadalmi szerepét nem abban látja, hogy a jogszabályt követik, hanem abban, hogy megszegéséhez szankciót fűznek, — vagyis kiindulópontja nem a jogszerű, hanem a jogellenes magatartás. De helytelen az oksági viszonyok mechanikus-fatalista elképzelése is, amely feltehetően Kelsen elutasító álláspontjának indoka s amely azért veti el az okságot, mert nem látja ennek a viszonyoknak sajátosságait a társadalom síkján. Aligha tagadható, hogy a jog kötelező parancsok s ezek megszegése esetére szankciók útján — *befolyásolja, meghatározza* az emberek magatartását s így a társadalmi viszonyok alakulását; ez az összefüggés belefér és benne van a dialektikusan felfogott oksági viszonyban a társadalmi jelenségek síkján. A jog sajátosságait nem abban kell keresni és látni, hogy az sajátos, nem-oksági viszonyt teremt, hanem abban, hogy ezen az oksági viszonyon belül *sajátos módszereket* alkalmaz, a visszahatást sajátosan jogi eszközökkel éri el; e sajátos eszközöknek és módszereknek nem filozófiai-ismeretelméleti, hanem bizonyos értelemben csak technikai jelentőségük van. Az a törekvés, amely a jog sajátosságaiban ennél többet akar látni s ki akarja vonni a jogot a jelenségekre általában és a társadalmi jelenségekre különösen érvényes törvényszerűségeik alól, eltekintve attól, hogy ellenkezik a történeti tapasztalatokkal, olyan törekvéseket fejez ki, amelyek a jog lényegét nem annak társadalmi meghatározottságában, osztálykötöttségében, hanem azon kívül, nem a jog tartalmi elemeiben, hanem formai vonatkozásaiban akarja láttatni.

Annak a vitának, amely a marxista—leninista jogelméletben s elsősorban a szovjet jogelméletben a normativitás körül folyt és részben folyik ma is, szintén nincsen semmi köze a Kelsen-féle normativitáshoz. Ebben a vitában,

⁶⁹ Marx, *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*. 27. o.

⁷⁰ Kelsen, *The Communist Theory*... 143. o.

amelynek tárgya a jogfogalom meghatározása, az a kérdés áll a középpontban, hogy a joghoz, mint a felépítmény részéhez hozzátartozik-e a jogviszonyok összessége, a jogszabályok realizálódása is, illetőleg a jogfogalom a jogviszonyokra vagy a jogi magatartásszabályra épüljön-e, az egyiket vagy a másikat, illetőleg mind a kettőt foglalja-e magában. A szovjet szerzők korábban (így Sztucska és Pasukanisz) a jogfogalomnak olyan meghatározást adtak, hogy az lényegében *jogviszonyok* összessége; a jogról adott meghatározásukból kimaradt a jogszabály, az állam által meghatározott, kötelező magatartás-szabály fogalmi eleme. Az úgynevezett „normatív” irány, amely az elmondottak szerint semmiben sem azonosítható vagy kapcsolható össze a Kelsen-féle vagy hasonló normatív iskolákkal s amely a jogi normák társadalmi meghatározottságát ugyanúgy kimutatta, mint ezek visszahatását a gazdasági alapra, azaz a termelési viszonyok összességére s amely nem ismer semmiféle sajátos, „normatív” viszonyt a jogszabály és az emberi magatartás között, — ezzel szemben a jog fogalmába egyik sajátos elemként nem a jogviszonyokat, hanem a magatartás-szabályt, a meghatározott osztály akaratát kifejező s az uralkodó osztály hatalmát képviselő állam által kikényszerített normát veszi fel (így Visinszkij, továbbá az 1949. évi és az 1955. évi állam- és jogelméleti tankönyv, stb.).⁷¹ A szovjet állam- és jogelmélet egyes képviselői most azt vitatják, hogy e két szélsőséges felfogás egyike sem igaz önmagában; a jogot, mint felépítményi jelenséget nem lehet e vonatkozásban sem kizárólag a jogi normákkal, sem pedig kizárólag a jogviszonyokkal meghatározni; az, hogy a jog fogalmában a szovjet jogelmélet fejlődése során a jogviszony-felfogással szemben a jogi norma került előtérbe, jelentős szerepet játszott a szovjet fejlődés kezdeti éveiben vagy évtizedében veszélyként jelentkező jogi nihilizmus elleni küzdelemben, de a norma önmagában nem elegendő a felépítmény jogi jelenségeinek jellemzésére. A jognak, mint az uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratának fogalmában — mondják e felfogás képviselői — benne van a jogi norma és benne vannak a jogviszonyok is, amelyek e normák alapján létrejönnek; amennyire nem lehet a jog fogalmát ebben az összefüggésben csak az utóbbira korlátozni, ugyanúgy nem lehet csak az előbbire sem, mert az csak az objektív értelemben vett jogot fogja át, nem pedig a jogot szubjektív értelemben is.⁷² Ennek alapján úgy tűnhetnék, mintha a jognak jogviszonyokként és egyben normaként való felfogását illető szintézis lenne kialakulóban a szovjet állam- és jogelméletben. Van azonban ezzel ellentétes álláspont is. Ennek képviselői hangsúlyozzák, hogy a jogot nem lehet azonosítani a jogi felépítmény egészével, a felépítmény összes jogi jelenségeivel; a jog lényegének kérdése nem azonos a jog megvalósulásának, a jogszabályok érvényesülésének kérdésével; az egyes jogalanyok akarati cselekményei, amelyekkel jogviszonyokba lépnek, nem vonhatók egybe és nem állíthatók egy szintre az uralkodó osztály akaratának törvényerőre emelésével; a jog lényege éppen azt jelenti, hogy az egyének akaratát *alávetik* e törvényerőre emelt akaratnak,

⁷¹ L. Visinszkij, *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. 39. o., M. P. Kareva szerk.: *Állam- és jogelmélet* (tankönyv), Moszkva, 1949. 113. o. M. P. Kareva—G. I. Fegykin szerk.: *Állam- és jogelmélet* (tankönyv) Moszkva, 1955. 70. o.

⁷² L. A. A. Piontkovszkij, *Az általános állam- és jogelmélet egyes kérdései*. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1956. évf. 1. szám, 18—21. o.; lásd továbbá Sz. F. Kecsekjan, *A jogi normák és jogviszonyok*, Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1955. évf. 2. szám, 23—24. o., 27. old.

azaz a jogi normáknak.⁷³ Úgy látszik, hogy e téren a szovjet szerzők álláspontja nem egységes; a vita nyilván továbbfolyik s benne feltehetően résztvesznek majd a népi demokratikus országok jogtudományának képviselői is.

Ahhoz, hogy ebben a kérdésben megkíséreljük megjelölni a nézetünk szerint helyes megoldás útját, vissza kell térnünk a jognak a szocialista jogelméletben jelentkező „normatív” felfogására. Ez a felfogás, mint mondtuk, a jog „realitását” nem a normán kívül, a norma megvalósulásában látja. A jogi norma, a jog fogalmának egyéb, már említett elemeivel *együtt* és a jog alapján létrejövő jogviszonyok *nélkül* is önmagában társadalmi realitás és nem csak akkor válik azzá, amikor tényleges jogviszonyokban is megjelenik. Ha a marxista elmélet a jogról mint az uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratáról, a törvényről, a jogszabályról, azaz a jogfogalmon belül a jog normoldaláról beszél, ezen mindig *reális* viszony termékét, reális társadalmi-gazdasági viszony kifejeződését érti. A marxizmus klasszikusainak műveiből számos példát lehet felhozni arra, hogy a jogszabályokat ebben az értelemben, azaz társadalmi viszonyokként fogták fel. Így Marx „A filozófia nyomorá”-ban a feudális előjogokról, a középkori *szabályzatokról*, mint társadalmi viszonyokról szól; ugyanígy a politikai és a polgári *törvényhozásról* — képletesen — azt írja, hogy az a gazdasági viszonyok akaratát fejezi ki; a jogszabálynak erre a valóság-alapjára utalva teszi azt a megállapítást, hogy a jog csak a tény hivatalos elismerése.⁷⁴ Marx és Engels a „Német ideológia”-ban a magánjogról, mint a fennálló tulajdonviszonyok *eredményéről* beszélnek s arra mutatnak rá, hogy a jogszabály éppen a tényleges viszonyok *általános* jogviszonyokként való kifejezése; ebből következik, hogy a jog fogalmában nem lehet benne az egyéni *jogviszonyok* összessége. Minthogy „minden viszonyt a nyelvben csak fogalomként lehet kifejezni”, a jog fogalma, a törvény, a jogszabály is viszonyok, meghatározott termelési-társadalmi viszonyok kifejezését jelenti,⁷⁵ de e viszonyoknak *általánosított*, azaz az egyedi viszonyoktól elvonatkoztatott, absztrakt formában való kifejezését; ez az általános éppen a jogi szabályozás lényege. Ilyenképpen a jogi normát a szocialista jogelméletben nem lehet pusztán lehetőségként felfogni, hanem abban reális gazdasági-termelési-társadalmi, illetőleg ezeken alapuló politikai, *osztályviszonyok* általános kifejeződését kell látni; ezért nagyon is kérdéses, ki kell-e terjeszteni a jog fogalmát az *egyedi* jogviszonyokra is, amelyek éppen az általánosítás alapján, azt *követően* jönnek létre. A jogi norma végső fokon egyrészt eredménye és kifejeződése, formája meghatározott társadalmi viszonyoknak, melyek szükségszerűen létrejönnek s amikor létrejönnek, az adott társadalomban a jogszabályban meghatározott formát, jogviszonyok formáját öltik, másrészt meghatározott viszonyok létrejöttét bizonyos emberi magatartások kötelezővé tételével biztosítják. Ez a jogi normák, a jogi szabályozás visszahatásának menete, a társadalomnak, az emberi magatartásoknak a jog által való befolyásolása; vagyis az egyedi jogviszonyok ebben az értelemben a jog, a jogi szabályozás *következményei*, de fogalmilag nem azonosak magával a joggal.

⁷³ I. E. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1957. évf. 1. szám, 39—40. o. 48—49. o., N. G. Alexandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*. Voproszi Filozofii. 1957. évf. 1. szám, 56—47. o.

⁷⁴ Marx, *A filozófia nyomora*, Szikra, 1952. 27. o. 89. o. 92. o.

⁷⁵ Marx—Engels, *Német ideológia*. Szikra, 1952. 50. o., 114. o., 123. o.

A jogi normák és jogviszonyok kapcsolata a marxista—leninista állam- és jogelmélet egyik központi kérdése ; e problémában a társadalmi viszonyok — jogi normák — jogviszonyok bonyolult, dialektikus kölcsönhatása, egyedi viszonyok általánosítása és általános jogszabályi kifejeződése, illetőleg egyedi viszonyokban, jogi formában való ismételt konkretizálódása, az általánosnak és különösnek egész viszonya rejlik benne. Ez a probléma egyébként, amely összefügg a szovjet állam- és jogelmélet művelőit szintén foglalkoztató másik lényeges kérdéssel, a jogviszony lényegének pontos meghatározására irányuló törekvésekkel, nyilvánvalóan túl is mutat az állam- és jogelmélet keretein s a marxista—leninista filozófia segítségére van szükség ahhoz, hogy az alap és a felépítmény kölcsönhatását, továbbá a felépítményi jelenségek sajátosságait s egymáshoz való viszonyukat, az anyagi és nem-anyagi társadalmi viszonyok fajait és összefüggéseit feltárva, megfelelő következtetéseket lehessen levonni a jogot és a jogviszonyokat illetően is. Amikor azonban egyrésről a szovjet jogtudomány által most végzett vizsgálatot tovább kell mélyíteni az egész társadalmi-jogi folyamatnak a maga bonyolultságában való elemzéséig, egyben fel kell dolgozni a jogi normáknak és a konkrét jogviszonyoknak egész rendszerét és ebből kiindulva is el kell jutni a lehetséges általánosításokig. Mindez azt mutatja, hogy a marxista—leninista állam- és jogelmélet a fejlődés elvét magára is vonatkoztatja s a marxizmus—leninizmus alapvető tételeire támaszkodva, mind elmélyültebb vizsgálódásokkal igyekszik feltárni a társadalmi jelenségek alakulásának, mozgásának egész bonyolultságát és minden törvényszerűségét.

10. Kelsen könyve csak egyik, figyelmen kívül nem hagyható jele a burzsoá jogtudomány ama törekvésének, hogy tagadja a marxista-leninista állam- és jogelméletet s az elmélet tagadásának menetén logikailag és gyakorlatilag eljusson a szocialista állam és jog tagadásáig. Kelsen e műve nem első és nyilván nem is az utolsó ebben a műfajban. A nemzetközi erőviszonyok alakulása folytán — s nem az „objektív” tudomány igényeiből következően — érthető, hogy Kelsen, amikor „végső” tanulságként megállapítja a marxista—leninista állam- és jogelmélet „tudománytalanságát”, — a fő tüzet a marxista—leninista állam- és jogelmélet szovjet képviselői s rajtuk keresztül a szovjet állam és jog ellen irányítja; a szovjet állam- és jogelmélet, mondja Kelsen könyve végső, összefoglaló részében, odahagyta a marxista elméletet is, a szovjet politika pusztá eszközévé vált és így nem tekinthető „igazi” tudománynak.⁷⁶ A marxizmus e „tudományos kritikában” nem találhat semmi különösöt, éppen mert nincsenek illúziói a burzsoá állam- és jogelmélet „objektivitását”, a tőkésosztálytól való állítólagos függetlenségét illetően. Ezeket az illúziókat egyébként alkalmas lenne eloszlatni Kelsen könyve azáltal is, hogy bár „tudományos” elemzést és „objektív” tárgyalást ígért, a marxizmus állam- és jogelméletét annak teljes megérttetése vagy bemutatása helyett eltorzítva adja vissza; de alkalmas az ilyen illúziók eloszlatására az a sorok között elő-előtűnő szenvedélyesség is, amellyel Kelsen a marxizmust és állam- és jogelméletét támadja. A marxista—leninista állam- és jogelmélet művelői hasonló intenzitású, de ellenkező előjelű szenvedélyességgel fordulnak szembe a burzsoá állam- és jogelmélettel s annak marxizmus feletti „bírálatával”, nem tagadva saját álláspontjuk pártosságát; ez azonban nem zárja ki, sőt

⁷⁶ Kelsen, *The Communist Theory...* 193. o.

fokozza igényüket az állam és a jog kérdéseinek valóban tudományos megismerésére, fejlődése objektív törvényszerűségeinek feltárására. Ez a törekvés vezeti a marxista állam- és jogelmélet művelőjét akkor is, amikor a saját maga által vallott elmélet bírálatát bírálja ; ezt az alkalmat, az antimarxista kritika cáfolatát is igyekszik felhasználni az állam és a jog kérdéseinek egyre elmélyültebb megismerésére, még inkább meggyőződve és egyben másokat is meggyőzni akarva a marxista—leninista állam- és jogelmélet tudományos igazságáról.

MARTON GÉZA

Három könyv a szovjetjogi kártérítési felelősségről*

Mindenki, aki a magyar kártérítési jog problémáival foglalkozik, súlyosan érzi annak a körülménynek gátló hatását, hogy a szovjet jogirodalomnak a kártérítési jogra vonatkozó termékei csak nagyon hiányosan jutottak el eddig hozzánk. A szovjet polgári jogi tankönyv mellett, amely természetesen csak sommázva adhatja az elmélet és a bírói gyakorlat eredményeit, mindössze néhány ötletszerűen kiválasztott folyóirati cikk áll az érdeklődő rendelkezésére, hiányzottak ellenben az átfogó monográfiák, amelyek mélyebb betekintést nyújtottak volna a rendszer részletkérdéseibe s általában az egész tannak irodalmi állásába.

Voltaképp hiányoztak a legújabb időkig ilyen átfogó munkák magában a szovjet irodalomban is, mint ezt maguk a szovjet tudósok is panaszolták.¹ Annál örvedetesebb, hogy most e hiányt három, gyors egymásutánban megjelent, beható tanulmányok alapján, széles elméleti szemlélettel készült értékes monográfia jelentékenyen pótolta. Ezeknek ismertetése lesz ennek az írásnak tárgya.

A három könyv, melynek mindegyike ma már megvan magyar fordításban (egyelőre csak kéziratban²), megjelenésük időrendjében a következő: B. Sz. Antyimonov; *Polgári jogi felelősség fokozott veszély forrása által okozott károkért*. Moszkva 1952.

G. K. Matvejev: *A vétkesség a szovjet polgári jogban*. (Doktori disszertáció — megvédve már 1951-ben. (Kiev. A kievi állami egyetem kiadványa. 1955. (307 o.)

O. Sz. Joffe: *A felelősség a szovjet polgári jogban*. Leningrád. A leningrádi állami egyetem kiadványa. 1955. (311 o.)

A jelen tanulmány, bár főként elméleti célokat akar szolgálni, mégis ragaszkodik a könyvismertető jelleghez, mikor egységes képet kíván adni a kártérítési fejezet e három új, reprezentatív művének tartalmáról a magyar olvasó számára, bár ez kétségtelenül némi ismétlésekkel fog járni. Viszont azonban az egyes témák szerinti összesítő tárgyalás róluk csak eltoredezett képet tudna adni. S egyébként is az összehasonlítás inkább csak a két utóbbi munka között lesz nagyobb arányú, így nem igen fog nehézséget okozni az olvasónak.

* Kritikai könyvismertetés.

¹ Vö. a Matvejev professzor doktori disszertációjának megvédéséről szóló beszámolót. *Izvesztija Akademiü Nauk SzSzsZR* gazd. és jogi osztály, 1952. 1. sz. 50—55. o. (Szovj. Cikkgyűjt. Továbbiakban: Sz. C. Gy. II. 10. 614—623. o.)

² Megtalálhatók az Állam- és Jogtudományi Intézet, valamint az Eötvös L. tud. egy. polg. jogi és róm. jogi tanszékének könyvtárában.

Mivel azonban a mi hazai jogunk utolsó félszázadának fejlődése éppen a kártérítési fejezet körében lényeges eltérést mutat a szovjet jogban az utolsó évtizedekben uralomra jutott felfogástól, amennyiben a mi tételes jogunk a szocialista rendszerre való áttérés után is megőrizte az előző évtizedek objektív irányú alkotásait, sőt ezen az úton jelentékeny pontokon merész lépéseket tett előre (a szállítási szerződések tárgyi felelősségének bevezetésével, a klasszikusjogi custodia-felelősség feltámasztásával), s ezzel párhuzamosan jogirodalmunk is, anélkül, hogy a tradicionális vétkességi alapöt feladta volna, félszázad kedvező tapasztalatai alapján megértő álláspontot foglalt el a polgári jogi felelősség objektívizálásával szemben; ellenben a szovjet bírói gyakorlat és elmélet a Ptk. életbeléptét követő évtizedek objektív felfogását feladva visszavonult a szubjektíven felfogott vétkesség alapelvére: nem találtam volna helyénvalónak, hogy ismertetésem során a tárgyalt könyvek állásfoglalásai tekintetében a száraz referens szerepére zárkozzam el, hanem szükségesnek láttam kitérni az összehasonlító értékelésre is az ellentétes irányban haladó két fejlődés mozzanatait illetően.

Ez az értékelés részemről, aki mint a magyar olvasó előtt nem ismeretlen, a polgári jogi felelősség tárgyi felfogásának régi meggyőződéses (ha úgy tetszik: megrögzött) híve vagyok, mint teljesen egyéni megnyilatkozás, természetesen az objektív elv szemszögéből fog történni, így túlnyomólag az ismertetendő könyvek álláspontjával ellenkező eredményekre fog jutni. Ezért kérnem kell az olvasót, hogy állásfoglalásaimban ne lásson mindenáron ellenzékeskedni akaró tendenciát, különösen ne a mások dolgába való beavatkozást, hanem egyedül a szocialista jog javítására törekvő próbálkozást. — Kérhetem ezt annál inkább, mert — mint e dolgozat I. részének végén bővebben meg fogom okolni — én a polgári jogi felelősség legtökéletesebb, mert a gazdasági élet és a szociális együttélés igényeinek legjobban megfelelő rendezésének azt a módot tartom, melynek útján a jelenleg érvényben levő szovjet Ptk. elindult, de az utat, éppen a polgári jogi felelősségi elmélet hiányossága miatt, melyen még ma, másfél évezred múltán is, rajta ül az átöröklött római (jusztiinianuszi) rendszer hatása, logikusan végigjárni nem tudta. A nézetem szerint legtökéletesebb rendszert idáig leginkább éppen a mi hazai jogunk közelítette meg említett legfrissebb újításaival. Az elmélet dolga, hogy a további fejlődés útját is egyengesse külföldi példákon szerzett tapasztalatokkal is.

Követve azt az elvet, hogy nincs tudomány a vélemények harca nélkül, azt hiszem, hogy az összehasonlító értékelés nem lesz haszon nélkül való sem az objektív, sem a szubjektív elv híveire nézve.

I

1. Kezdem az ismertetést *Matvejev* professzor könyvével, mely éppen a legalapvetőbb elméleti kérdést, a vétkesség szerepét a polgári jogi felelősség körében teszi vizsgálat tárgyává.

A szerző alapvető állásfoglalása, mely munkája keretét is megadja, az, hogy ahol a vétkesség szubjektív eleme hiányzik, ott jogsértésről sem lehet szó. (120. o.) A tárgyi felelősségről a könyvben csak mellékesen esik szó,

mivel ennek esetei — éppen a vétkesség hiánya miatt — a szerző szerint nem mennek jogsértés számba.³

Az ilyen önkorlátozás mellett azonban nem lehet aggály és ellenvetés nélkül elmenni egy olyan dolgozatban, amely általában a *polgári jogi felelősség* elvi alapjainak kutatását tűzi ki célul. A polgári jogi felelősség széleskörű jelenség, melynek sokféle alapja (kauzája) lehet, melyek közül a vétkesség talajterülete, a jogsértés, melyre a szerző egyedül szorítkozik, csak egy a többi közt (bár kétségtelenül a legfontosabb). A mi irodalmunkban már Zsögöd fölismerete a múlt század végén írt nagy tanulmányában (Fejezetek I. 59. §) a kártérítés sokágú jelenségére nézve a felelősségi kauzák szerinti megkülönböztetés szükségességét, elkülönítve a jogsértésből eredő obligációktól a kisajátításból vagy kisajátításszerű viszonyokból, a szükséghelyzetben történt vagy egyéb okból megengedett károkozásból vagy akár egyenesen szerződési felvállalásból eredő kárkötelmeket. Ezekhez nagy súllyal járul Zsögöd óta a veszélyes üzemekből folyó kártérítési kötelme az üzemgazdának, amit Matvejev sem tud figyelmen kívül hagyni, ezért önmagával ellentétben kénytelen beleerőszakolni ezt a kártérítési esetet a szerinte egyedül vétkességből eredő jogsértés fogalmába. Világos, hogy az a fogalom, mely e többi jelentékeny esetek figyelembevételével készült, nem adhatja vissza hiven a polgári jogi felelősség igazi lényegét.

Matvejev professzor a maga önkorlátozásának megokolására csupán egy ideológiai argumentumot hoz fel. „A vétkességi elv — írja — . . . teljes összhangban van a szovjet szocialista jog általános tétéleivel. A jogról szóló marxi—lenini tanítás *nem veti el* (!) a vétkességet mint minden felelősségnek, így a polgári jogi felelősségnek is alapját. Ellenkezőleg, a polgári jogi felelősség alapjának kérdését csak akkor érthetjük és oldhatjuk meg teljesen — mondja —, ha a marxizmus klasszikusainak az emberi akaratról, tudatról és magatartásokról szóló tanításaiból indulunk ki.” (110. o.) Erről még alább lesz szó.

Hogy a szocialista jog elméleti kutatójának ideológiai szempontokból kell kiindulnia, az bizonygatásra nem szorul. A szerzőnek abból a bizonytalan kijelentéséből, hogy „a marxi—lenini tanítás nem veti el a vétkességet”, azonban egyáltalában nem következik, hogy ugyanez a tanítás *kizárja* a vétkelen felelősséget. Marx és Engels idejében, mikor még a tudományban a pandektajogi gondolkodás és ezzel a vétkességi elv zavartalanul uralkodott, ez a kérdés fel sem igen merülhetett. Az a gazdag objektivista jogi irodalom, amely a múlt századforduló körül a vétkességi elv egyeduralmát megnyirbálta, Marx előtt egyáltalában nem, Engels előtt is alig lehetett ismeretes. Így nem csoda, ha ők ebben az irányban állást nem foglaltak. Lenin korában már ez az irodalom ismeretes volt; az volt a cári orosz jogtudományban is, mint arra később rámutatok, sőt éppen ennek a körülménynek vélem betudhatni, hogy a Lenin égisze és közvetlen figyelme alatt keletkezett szovjet kodifikáció kártérítési fejezete, jóval továbbmenve az említett objektivista irodalom javaslatain, melyek — tudjuk — csak speciális esetekre szóltak, a tárgyi felelősség gondolatát — a burzsoa tudomány nagy megrökönyödésére — generális szabályként proklamálta, — talán éppen a burzsoa vétkességi elv kifejezett ellentétéül. (Volt szovjet író, ki ezt így fogta fel. Ld. alább a 32. jegyzetnél.)

³ Ugyanígy a *Szovj. Goszudarsztvo i Pravo* 1955. 3. számában megjelent cikkében: (Sz. C. Gy. 1955. 7. sz. 295. o.)

Én azt hiszem, hogy e kérdésben a döntésnek ahhoz kell igazodnia, hogy a két alternatíva közül melyik felel meg jobban a való élet, a jelenkor gazdasági viszonyainak, mert hisz a polgári jogi felelősségi rendszer elsősorban mégis csak a gyakorlati élet, a jelenleg fennálló gazdasági, termelési, munkaszervezési viszonyok védelmére, általában a szocialista élet sima, méltányos folyamatának biztosítására és irányítására van rendelve.

Matvejev professzornak tehát ahhoz, hogy álláspontját igazolja, pozitív érveket kellett volna felhoznia egyfelől, hogy az általa egyedül elfogadott vétkességi elv mennyiben meggyőzőbb, illetőleg a gyakorlati élet kiszolgálására mennyivel megfelelőbb a vétlen felelősség megokolására felhozott elveknél, másfelől ezzel szemben támadólag ki kellett volna mutatnia ez utóbbi elveknek hiányait vagy tarthatatlanságát: hogy a szocialista jogban miért kell csak vétkes, és miért nem kell vétlen magatartásáért felelőssé tenni a károkozót, holott a burzsoa-kapitalista jog gyakorlata a felelősséget már a vétlen okozás jelentős részére is sikerrel kiterjesztette s az említett irodalom ezt már eléggé meggyőző okokkal meg is magyarázta. Sőt mi több, szovjet írók, köztük maga a szerző is, elfogadják a vétlen okozó felelőssé tételét, ha ezt a szocialista társadalom komoly érdeke megkívánja. Elfogadják, sőt egész felelősségi rendszerük átfogó alapelvevé teszik azt a prevencióelvet, melyet szintén az az objektivista irodalom ismert fel (ez még csupán a vétkesség túlmenő felelősség magyarázatára⁴). Matvejev azonban egyiket sem teszi. Saját elve mellett ismét csak egy teljesen hibás ideológiai érvet hoz fel, amennyiben Lenin és Sztálin munkáiból közöl idézeteket, melyekben ezek a *személyes felelősség* megvalósítását sürgetik. (111. o.) A szerző itt önkényesen azonosítja a „személyes felelősséget”, amiről Lenin és Sztálin beszélnek, a „szubjektív felelősséggel”, ami nyilván egészen más. A „személyes” felelősség lehet akár szubjektív, akár objektív. Az idézetekből egyáltalán nem az derül ki, hogy ők szubjektív felelősséget kívántak volna. Ők csak a felelősség elsikkadásától féltek a *kollektív* felelősségnél, azért ragaszkodtak a személy szerinti felelősséghez.

Hiányos marad Matvejev argumentációja a másik irányban is. A könyvből teljesen hiányzik annak az objektivista irodalomnak ismertetése, érveinek cáfolata, melyeket vissza kellett volna vennie mint a szocialista jogra alkalmazhatatlanokat, használhatatlanokat. Csak négy pusztá nevet (*Binding, Gierke, Mataja, Steinbach*) említ a cári orosz irodalom objektivista íróinak ismertetése kapcsán (98. o. 2. j.), minden megjegyzés nélkül. Ellenben ismétli ő is, valamint *Joffe* és *Antyimonov* is a vétlen felelősség burzsoa ellenzőinek régtől fogva makacsan hangoztatott argumentumát, hogy a vétlen felelősség ellankasztaná a kezdeményező kedvet és defetizmusra vezetne — amit kézzelfoghatólag megcáfol az a tény, hogy a szovjet jog is meghonosította és fenntartja a veszélyes üzemek tárgyi felelősségét — néha még a vis majorra is kiterjedőleg — anélkül, hogy panasz hangzanék el ez üzemek működésének megbénítása felől, sőt anélkül, hogy a vétkességi elv legbuzgóbb védői is a felemelt felelősség eltörléséért szállnának sorompóba.

A szerző aztán a szovjet elméletben — nagyon helyesen — általánosan befogadott prevencióelvet önkényesen kisajátítja a vétkességi elv javára és megtagadja ezt a vétlen felelősségtől — nem tudni, mi alapon. Nem veszi ennél figyelembe mindenekelőtt azt a büntető elméletben már rég megállapí-

⁴ Gustav Rümelin, *Arch f. die Civ. Praxis* 88. (1898.) 285. s köv. o.

tott tényt, hogy a szankció preventív (elriasztó) hatása nem annyira súlyosságától, mint bizonyosságától függ. A polgári jogban, ahol a szankció súlyossága elvileg egyforma (= kiegyenlítés), ez a megállapítás csak nyer jelentőségében, s ez a többlet kétségtelenül a tárgyi felelősség javára esik, melynél a szankció bekövetkeztenek bizonyossága jelentékenyen nagyobb, mint a vétkességi alapon való marasztalásnál. A szerzőnél azonban ennek a különbségnek értékelése hiányzik. Az *Exner*-féle *Beweisnotstand* szempontja (amiről alább még sok szó lesz) teljesen figyelmen kívül marad nála.

De a prevencióelv nem elégíti ki egymagában még a jogsértésből folyó felelősségi rendezést sem, amire a szerző korlátozta magát. Ennek még inkább szemébe kellett volna tűnnie a szerzőnek, ha nem korlátozta volna magát erre az egy felelősségi kauzára. Vannak szempontok, melyek a szovjet jogban is imperative érvényt követelnek maguknak nemcsak a prevencióelvből folyó felelősség kimérésénél is, de felelősségalapító érveléssel bírnak oly esetekben is, ahol prevencióra nincs szükség, mert jogsértés nem forog fenn, de egy kár mégis rendezést kíván. Az említett burzsoa objektivista irodalom kimunkált ilyen kiegészítő elveket, amelyeknek véleményem szerint a szocialista jog is hasznát veheti.

Ilyen elv volt, mégpedig történetileg az első és a legerjedtebb, az ún. *veszélyességi elv*, mely a németeknél, ahol kialakult, még ma is vezető elvnek tekinthető az objektív felelősség magyarázatánál, mely náluk még ma is a *Gefährdungshaftung* nevet viseli, de amely szemmelláthatólag behatolt a szovjet tételes jog felelősségi rendszerébe is, hisz a Ptk. 404. szakasza kifejezetten utal is rá (a „fokozott veszély forrásából” eredő felelősség külön szabályánál). Ennek az elvnek elméleti értéke azonban — logikus szemlélettel — elenyészik, ha meggondoljuk, hogy a veszélyesség kritériuma magában véve nem kívánja a vétkességi elv feladását, hanem mindössze csak a vétkességi mérték fokozását. Veszélyes cselekményt végezni, ahol szükséges, önmagában nem megrovás alá eső jogsértő eljárás, hisz akkor minden operáló orvost felelőssé lehetne tenni a beteg állapotában beállott káros következményért.

Nem hatolt ellenben be a szovjet tételes jogba, sőt a szovjet elméletbe sem a másik, az előzőnél sokkal meggyőzőbb és használhatóbb elv, az ún. *érdekelv*, melynek a felelősség kialakulására gyakorolt hatását már a klasszikus római jog tükrözi, a modern jogban pedig jónevű burzsoa tudósok (*Merkel* Adolf és fia Rudolf, *Unger*, *Mataja* és mások) fejtették ki, s amelynek hiánya a szovjet elméletben is erősen érezhető már a jogsértésből eredő felelősség körében is, egyenesen nélkülözhetetlen a jogos (megengedett) magatartásból eredő kárkövetelmeknél. A *Merkel*- és *Mataja*-féle *aktív interessze* (= minden aktivitás viselni tartozik a maga érvényesülésével másnak okozott kárt) s a *Merkel* Rudolf-féle *überwiegendes Interesse* (= a társadalom nagyobb érdeke előtt az egyébként jogos kártérítési igénynek is meg kell — részben vagy egészben — hátrálnia) tana nélkül a szovjet Ptk. 117—118., 404., 406., 411. szakaszának, valamint az alkalmazottakért való felelősség szabályának értelmes, megnyugtató magyarázata nem adható.

Végül nem próbálja visszaverni a szerző saját elve védelmében azokat a nagyon súlyos belső (logikai) és külső (gyakorlati) kifogásokat, melyeket a vétkességi elv támadói az elv ellen emeltek s amelyek éppen őket az elvtől való eltávolodásra bírták. Így nem tudja elfogadhatóvá tenni a szerinte is *szubjektív* vétkesség *objektív* mértékeit, amelyek éppen a szovjet jogban a tervszerűdéseknel tapasztalható maximális felelősségükkel kirívó ellen-

tétben vannak az elvvel, sőt annak egyenes cáfolatát jelentik. Micsoda vétkekesség az, amelyet az élenjáró dolgozó, tehát száz közül legfeljebb 5—6 vagy mondjuk 10 ember mértékével mérnek? Nem igazabb, realisabb megoldás-e az, amelyet a magyar szállítási szerződési szabályzat elfogadott? Az ilyen, mint a szerző is egy helyen jellemzi, prokruszteszi mérték csak a látszat mentésére való egy önmagában értékes elv védelmében, melyet azonban ez a mérték egyenesen meghazudtol, mert lényegével merően ellenkezik, lévén az így kimért felelősség az esetek túlnyomó nagy részében objektív felelősség. És mit csinál a bíró, amikor két vétlen fél (vétlen okozó és még vétleőbb károsult) között kell igazságot tennie? — Egyszerűen tehetetlenül áll ott és valóban a tehetetlenség törvényénél fogva hagyja a kárt annak a terhén, aki ezt balszerencséjénél fogva elszenvedte, hagyja ott, lelkében többnyire azzal a kétséggel, hogy hátha az okozó mégis csak hibás volt a kár előidézésében. (Beweisnotstand!)

Ez az álláspont más szóval azt jelenti, hogy a szerző (s amennyire látom, az egész szovjet elmélet) nem számol a kockázat (rizikó=veszélyviselés) jelenségével, amely pedig körlelhetetlenül ott lebeg minden emberi vállalkozás, így a szocialista élet viszonyai felett is. A kockázat kérdését egyszerűen nyitvahagyni nem lehet kielégítő megoldás, inkább csak megkerülése a nehézségeknek, hisz a felelősségi probléma súlya nem a vétkekességi eseteken van — ezek megoldása egyszerű —, hanem éppen a vétlen károkozáson.

Úgyszintén nem szól a szerző arról a nagy gyakorlati fogvatékosságáról sem a vétkekességi elvnek, hogy vele az alkalmazottakért való felelősség kielégítő módon nem magyarázható és nem oldható meg. A vétkekesség ugyanis, akár morális, akár objektivizált jogi értelemben fogjuk fel, mindig személyhez tapadó minőség. Más ember tényéért vétkes valaki csak a saját vétkekessége bekapcsolásával lehet, mint ahogy a *culpa in eligendo, inspiciendo* tana tartja. Ez azonban a mai gazdasági rendben nem kielégítő. Jó volt nagyjából a kis kézműipar korában, hol a munkás a gazda közvetlen felügyelete alatt dolgozott, de fiktívvá vált a nagyiparban s a nagyforgalomban, mint ezt már Napoleon kodifikátorai bölesen belátták. (Code civil 1384. szakasz.) A többi kódexek megoldása nem más, mint vergődés a hagyományos vétkekességi elv megtartására és a gyakorlati élet szükségleteinek kielégítésére való törekvés között, ami csak félmegoldásokra vezethet. Nagyvállalatnál, ahol száz vagy ezer vagy tízezer alkalmazott ténykedéséért való felelősségről van szó, ennek a kérdésnek a gazda vétkekessége alapján való megoldása, pláne ha az a gazda egy nemlétező valami (jogi személy), egyszerűen lehetetlen. Erről is lesz még szó alább.

E nagy gyakorlati nehézségekkel szemben idézem magának Matvejevnek helytálló megjegyzését (7. o.), mely szerint a szocialista jog nem szorítkozik a már elért eredmények rögzítésére, hanem az mindig aktív, átalakító erő volt, mely mindig az előrehaladást szolgálta a kommunizmus felé. Így a felelősség nagy problémájának megoldását is ebben az irányban kell keresnünk: minden megoldást, mely ezt a célt nem szolgálja, elégtelennek kell tartanunk és el kell vetnünk. — Kérdéses, hogy a szerző által képviselt tan vajon szolgálja-e ezt a célt kellőképpen.

Szükséges volt Matvejev és másik két író társa művéről a most előadott észrevételeket előre bocsátani, hogy előzetes képet adjak gondolatvilágukról, mely — mint látható — eltérő a magyar felelősségi tan eddigi, különösen az utolsó időkben is megmutatkozó irányától. Hasznát vesszük ennek az áttekin-
tésnek a részletek tárgyakásánál.

Matvejev professzor — egy inkább ideológiai tartalmú bevezetés után — három fő részben tárgyalja anyagát:

I. a polgári jogi felelősség alapjai: jogellenes cselekmény — kár — okozati összefüggés — vétkesség;

II. a vétkesség fogalmának lélektani és jogi elemzése — különösen a jogi személy vétkességének kérdése;

III. a vétkesség formái: szándékosság, gondatlanság. Befejezésül egy egész rövid összefoglalás.

2. Az I. alatti fogalmi elemek tárgyalásánál *jogellenes cselekmény* alatt érti a szerző „beszámítható embernek a külvilágban objektivizálódott akarátát (és tudatát), azaz céltudatos és akaratos mozgását, illetőleg tartózkodását valamely meghatározott mozgástól”. (25. o.) Elvetve egyes szovjet írók⁵ nézetét, kik a mulasztás okozatosságát — „a természet törvényeit mechanikusan véve át emberi életviszonyokra” — tagadják, a mulasztásban „a személyek teljesen reális és objektív magatartását” látja polgári jogi viszonylatokban éppúgy, mint büntetőjogiakban. (30. o.) „A marxista jogelmélet — mondja — nem fogadhat el olyan nézeteket, melyek szerint a mulasztás nem hozhat létre káros eredményt.” (29. o.)

Magának a *jogellenesség* fogalmának kérdésében a szerző álláspontja az, hogy a jogellenesség szocialista viszonyok közt aligha jelenthet mást, mint társadalmi veszélyességet jogi nyelven kifejezve, s e tekintetben a polgári és büntetőjogi jogsértés között különbséget csak a veszélyesség fokában lát.⁶

E tárggyal kapcsolatban vizsgálja a *jogos védelem* és a *végsszükség* esetét mint a jogellenességeket megszüntető okokat, felvetve a szovjet elméletben vitás kérdést, hogy a végsszükségben levő tartozik-e a meneküléséhez szükségesen másnak okozott kárt megtéríteni, anélkül azonban, hogy a kérdés érdemébe behatolna s igenlő vagy tagadó irányban eldöntené. Csak egy megjegyzéséből látszik, hogy az igenlő döntés felé hajlik. „A sértettnek — írja — nincs joga megakadályozni az ilyen cselekményeket. De miért neki kell megadni az árát annak, hogy másvalaki megszabadul az őt fenyegető veszélytől?” (30. o.) — Íme, az érdekelv, melyet a szerző eddig nem ismer el, szót kér magának, amit azonban a szerző nem akar meghallani, így a kérdésre nem is tud választ adni. Beéri annak konstataálásával, hogy a kérdés eldöntetlen a tételes jogban is, az elméletben is. Irodalom nincs idézve.

3. A *kár* fejezetében kiemeli, hogy kár nélkül a jogellenesség — a büntetőjogtól eltérőleg — a polgári jogban szankciót nem vált ki, mert itt egyedüli szankció mindenkor változatlanul a megtérítés. (Azt a német és csehszlovák jogban érvényesülő szabályt, hogy a jogellenes veszélyeztetés is szankció alá kerülhet, a szerző nem említi.) A *kár összege* kérdésében a szovjet jog tudvalevőleg a teljes kártérítés elvét vallja. Vita csak az elmaradt haszonra nézve merült fel az állami vállalatok egymásközi viszonyában, ahol a régebbi gyakorlat és egyes írók⁷ az elmaradt haszon megtérítésétől eltekintettek

⁵ M. D. Sargorodszkij, *Az okozati összefüggések a büntetőjogban*. Összszöv. Jogtud. Intézet Közleményei 1947. és B. Sz. Antyimonov, *Az okozati összefüggés fogalma és jelentősége a polgári jogban*. Összszöv. Jogt. Int. tud. ülésének munkálatai 1948. 65. o. és *A sértett vétkességének jelentősége polgári jogsértés esetén*. Moszkva 1950. 144. o.

⁶ Ezt a nézetét a szerzőnek első opponense, Bratusz prof. erősen kétségbe vonta. Sz. C. Gy. II. 10. sz. 618. o.

⁷ A szerző még Venyedikov nevét is említi köztük, *A szerződési fejelem az iparban*. 1935. 113—124. o.

azon a címen, hogy a tervnyereség elmaradását „nem lehet reális kárnak tekinteni, . . . hanem csak feltételezett haszonnak, . . . mely mint ilyen, kétséges, így nem reális.” Az újabb gyakorlat (az Állami Döntőbíróóság 1951. IV. 18.-i utasítása nyomán) visszatért a Ptk. álláspontjára.

A közvetett kár kérdésében a szerző azt a Ptk. 117. és 410. szakaszaival s az uralkodó szovjet elmélettel,⁸ de egyben a kártérítés fogalmával is ellentétben álló nézetet vallja, hogy a közvetett kárért nem jár kártérítés. (83. o.) Visszavezeti ezt az állásfoglalását arra az alább tárgyalandó elvi alapra, hogy a véletlenszerű oki kapcsolat, mely itt rendszerint fennföreg, nem elegendő a civiljogi felelősség megalapítására.

A *nemvagyoni kár* kérdésében a szerző is a szovjet elmélet mereven elutasító álláspontján van. A francia módra „morális kárnak” nevezett sérelemmel szemben, amely pedig lehet valódi jogsérelem is, hisz a személyi és becsületbeli értékek a szovjet jogban is jogi védelem alatt állnak akkor is, ha nem közvetlenül vagyoni érdekűek, elfoglalt ez az álláspont véleményem szerint igazságtalan és megokolatlan általánosítás eredménye. Ha a jogalkotó ezeket az ilyenmű sérelmeket helyénvalónak látja üldözni a maga súlyos büntető szankcióival, nem látom be, miért volna „visszataszító”, mint a szerző mondja, rájuk a polgári jogi szankciót is alkalmazni, ahol ez helyén van. Az okozott sérelem itt nem vagyoni, így *kárról* itt nincs is szó, tehát kártérítésről sem, csak az elszenvedett lelkifájdalom helyett némi ellenérték nyújtásáról — ha a sértett ezt kívánja és elfogadja. Nem tudom, mi volna visszataszító abban, ha — a magyar gyakorlatból idézek — a fiatal gyári munkásleány, akinek hajfonatát a rosszul szigetelt vagy tán nem is szigetelt hajtósíj elkapta s egész fejbőrét lerántotta, így a szegény fiatal lányt egész életére világ csúfjává tette, az őt ért jóvátehetetlen sérelem fejében a talán kíméletre egyáltalán nem érdemes munkáltató terhére a bíró egy oly vagyoni összeghez jutathatná, amely az elmaradt keresethez szabott sovány vagyoni kártérítésen felül neki legalább bizonyos elégtételül (egyben az államhatalom szolidaritásának kifejezéséül) szolgálna, mely őt megrontott életeszenvedéséért valamennyire kárpótolná! A szovjet jogban elfogadott álláspont, mely az ilyen „visszataszító” és még visszataszítóbb (mert dolózus) sértések esetén is megtagadja a némi ellenértéket adó jóvátételt azon a címen, merthogy annak elfogadása „visszataszító” volna, mint mondani szokás, a fürdővízzel kiönti a gyereket is. Egyes nyugati jogokban elharapódzott visszaéléseknek azzal akarja elejét venni, hogy a jogosult jóvátételtől is elüti az erre érdemeseket és rászorultakat. Megfelelkezik itt a szovjet bíróság feladatáról, amely tökéletes garanciát ad a visszaéléseknek kiküszöbölésére s a szankció szocialista szellemű alkalmazására. — A magyar Legfelsőbb Bíróság gyakorlata — mint ismeretes — kénytelen volt az elvileg elvetett gondolatot egy nem egészen egyenértékű fedő cím alatt részben visszaállítani.

4. Behatóbban foglalkozik Matvejev az *okozatosság* súlyos problémájával s tárgyalása során bizonyos fokú betekintést nyerünk e kérdés szovjetjogi elméletébe is.

Megtudjuk belőle mindenekelőtt (69. o.), hogy a szovjet elméletben egészen a legújabb időkig az adekvát okozatosság német tana volt uralkodó, amint a közölt adatokból kiveszem, *Agarkov* professzor vezetésével. Ez a tan volt képviselve még a polgári jogi tankönyv 1944. évi II. kiadásában is (Agar-

⁸ Vö. *Polg. jogi tankönyv* 1950. XXIII. fejr. 13. §. 2. pont (Lunc.)

kovtól), sőt ezt a tant követte előző tanulmányaiban⁹ még maga a szerző is. A fordulat a büntetőjogban kezdődött *Durmanov* professzor kezdeményezésével, főleg *Sargorodszkij*, *Piontkovszkij* professzorok, *Szergejeva*, *Kudrjavcev* és *Trajnyin* akadémikus fejtegetései és vitái nyomán (52. o. 1. j.) és e fordulat kifejezésre jutott már a polgári jogi tankönyv 1950. évi új kiadásában (Agarkov halála után *Lunc* professzortól, I. köt. XXIII. fej. 11. §).

Az új felfogás valamennyi képviselője elveti az adekvát okozatosságnak idealista tanát, amely az okozatosságot a cselekvő tudalában megszokott következményekre korlátozza (58. o.) és ugyancsak elveti a német Reichsgericht gyakorlatában kialakult *conditio sine qua non* tanát is, mely a feltételek egyenlősítésével a *Mill*-féle okozatossági felfogást nyersen viszi át a jogi felelősséget elemi közé.

Ehhez az új felfogáshoz szegődik a szerző is *Lenin* tanítása alapján, mely szerint: „az általunk felfogható kauzálítás csak kicsiny részecskeje az egész világot átölelő összefüggésnek, . . . de nem szubjektív, hanem objektív részecskeje”.¹⁰ A bíróságok is — mondja — ilyen tényállásrészecskéket ragadnak ki ítélezésüknél a teljes tényállás nagy összefüggéseiből, amelyeket áttekinteni emberi képességeikkel úgysem tudnának: kiragadják a közvetlenül felismerhető károkozó cselekményt vagy cselekményeket és a kárt mint ennek vagy ezeknek okozatát, híven *Lenin* tanításához, mely szerint „az embernek az okról és az okozatról alkotott fogalma mindig leegyszerűsíti a természeti jelenségek összefüggéseit és mesterségesen elszigeteli egy egységes világfolyamatnak ilyen vagy olyan oldalait”,¹¹ amiket okok és okozatok megszámlálhatatlan sokasága fűz egybe, amelyektől azonban a bírónak el kell vonatkoznia, hogy meglássa az erdőben a fát, a konkrét eldöntendő kérdést. A bíróság, folytatja a szerző, csak a lényeges körülményeket tarthatja szem előtt, mellőzi a lényegteleneket. (256. o.). Ezzel nem távolodik el a materialista filozófia álláspontjáról, csak leegyszerűsíti a tényállás szemléletét. Ismét *Lenint* idézi, ki elítélte az idealista felfogást, mely „a természet rendjét és szükségyszerűségét nem a külső objektív világból, hanem a tudatból, érteleméből, logikából vezeti le”, míg a materializmus felfogása szerint „az ember fejében maga a természet törvényszerűsége tükröződik vissza körülbelül híven”.¹²

A jogi beszámításnál az okozatossági vita majdnem valamennyi résztvevője követi a materialista filozófia okozatossági tanának azt a megkülönböztetését, mely az okozati következményeket *szükségyszerűekre* és *véletlenekre* osztja. A jogi felelősség beáll, ha a tett és a káros eredmény között szükségyszerű okozati kapcsolat van, nem áll be, ha ez a kapcsolat csak véletlenszerű. Ez a tan érvényesül a büntetőjogban¹³ épp úgy, mint a polgári jogban.¹⁴

Ez a materialista filozófiai okozatossági tan, közelebbről a szükségyszerű és véletlenszerű okozati összefüggés megkülönböztetése pedig alapul *Engelsnek* a Természet dialektikájáról írt munkájához fűzött egyik megjegyzésén,¹⁵

⁹ Az utolsó 1948-ból: *A vétkességről, mint a szerződési felelősség alapjáról.*

¹⁰ *Filozófiai füzetek*, 1947. 136. o. (Magyarul.)

¹¹ *Materializmus és empiriokriticizmus*, 1950. 139. o.

¹² *Materializmus és empiriokriticizmus*, 1950. 138. o.

¹³ *Szovj. büntetőjogi tankönyv* (Piontkovszkij) 71. §.

¹⁴ *Polg. jogi tankönyv* (Lunc) XXIII. fej. 11. § — Novickij—Lunc, *A kötelelem általános tanai* (Lunc) 1950. 300. o.

melyben ő *Hegelnek* egy paradox állítását kommentálva akarja érthetővé tenni. *Hegel* szerint: „a véletlennek oka van, mert véletlen, de éppúgy nincs is oka, mert véletlen”; . . . „a véletlen szükségszerű”; . . . „a szükségszerűség önmagát határozza meg mint véletlent, és másfelől, ez a véletlen igazában az abszolút szükségszerűség”. — Ezt az egymásnak mereven ellentmondó állítást *Engels* az életből vett ilyen példákkal igyekszik összebékíteni s egyszerűsmind a francia materializmusnak a véletlent tagadó álláspontját megcáfolni, annak használhatatlanságát velük illusztrálni, hogy annak a ténynek magyarázatánál, hogy „egy bizonyos borsóhüvelyben éppen öt borsószem termékenyült meg, és nem négy vagy hat”, hogy „egy bizonyos kutya farka éppen öt hüvelyk hosszúra nőtt és nem hosszabbra vagy rövidebbre” stb., „a szükségszerűség üres szólam marad és ezzel a véletlen is marad, ami volt”, mert „amig nem tudjuk kimutatni, hogy min alapszik a borsószemek száma a hüvelyben, addig az véletlen marad . . .” (i. h. 86—87. old.).

Messze vinne belemenni itt ennek az érvelésnek boncolgatásába. Annyi az idézetekből is kitűnik, hogy *Engels* elmefuttatása nem a felhozott esetek szükségszerűségét tagadja, csak a bennük kétségtelenül rejlő okozatosság emberi *felismerhetőségét* vonja kétségbe s ezzel a francia materialisták álláspontjának gyakorlati használhatatlanságát akarja illusztrálni. Hisz *Engelsnek* erről a helyéről maga *Lenin* mondja,¹⁶ hogy „*Engels* a természet objektív törvényszerűségének, okozatosságának, szükségszerűségének létezését tekintetében a kétségnek még árnyékát sem hagyta fenn”. Sőt *Matvejev* röviddel utóbb (63. o.) idézi magának *Engelsnek* egy más helyen¹⁷ tett kijelentését, mely szerint: „. . . ahol a felületen véletlen uralkodik, ott maga ez a véletlen mindig belső rejtett törvények által okozottnak bizonyul. Csak az fontos, hogy *felfedezzük* ezeket a törvényeket”. „A véletlen csak forma, mely mögött a szükségszerűség rejtőzik”. Ez a kijelentés kategórikusan megszabja az előbb idézett hely magyarázatát is.

Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy a jogi felelősség elméletének van-e szüksége ilyen gondolati akrobatikára? Van-e szükség arra, hogy az okozatosságnak a természeti világban uralkodó ezt az egységes jelenségét mesterségesen kettészakítsa szükségszerű és véletlen okozásra, mikor ime már *Engelstől* és *Lenintől* is többszörösen megerősítve hallottuk, hogy a látszólagos véletlen mögött, ahol mi emberi szemmel nem látjuk is, mindig ott rejtelkedik a szükségszerűség? Az az ok, amely erre a kettészakításra vezetett, csak valami emberi szempont lehetett, mert hisz az a szemlélet, mely ezt a kettészakítást megokoltta teszi, csak emberi szemlélet lehet, mégpedig nem a természetet vizsgáló fizikus, kémikus vagy orvos szemlélete, hanem a társadalom jelenségeivel foglalkozó tudomány szemlélete, amelynek *szüksége van* az emberi lény számára fel nem ismerhető, tehát *rá nézve* véletlen okozás megkülönböztetésére a nem véletlentől. Ilyen tudomány a jogtudomány is, elsősorban a büntetőjogé, hol a jogi represszió alkalmazása a tettes véttségétől függ, aminek fennforgása mai felfogásunk szerint e megkülönböztetéssel szorosan összefügg. Természetesen a büntetőjogi felelősségrevonással azonos szempont alá esik a polgári jogi felelősségrevonás is ott, ahol ez elvileg a vétkes-

¹⁵ M. ford. 85.

¹⁶ *Materializmus* etc. 151.

¹⁷ *Marx és Engels összes művei* (oroszul) XIV. köt. 667. o. (*Matvejev* után idézve.)

ség alapján van elismerve. Ellenben fogalmilag elesik a kettéválasztás értelme ott, ahol a vétkes okozásért is felelőssé teszi a jogszabály az okozót, mint ez a szovjet jogban is történik a veszélyes üzemek okozta károk esetén. Itt tehát egyenesen tudományos abszurdumszámba megy, ha az okozás elemének más tartalmat tulajdonítunk a Ptk. 403. szakaszában, mint a 404.-ben. Az okozás mozzanata nyilván ugyanaz, mikor egy lófogat gázol el egy embert, vagy amikor autó vagy vonat üti el, csak a szociális és vele együtt a jogi értékelése lesz más.

A hiba fő fészke nézetem szerint éppen abban van, hogy a szovjet elmélet és vele a szerző is, teljesen úgy, mint ahogyan a német idealista adekvát okozatosság tana tette, ezt a szociális és jogi értékelést az okozatosság elemébe akarja átcsúsztatni és ott valósággal elrejteti, holott éppen ennek a felelősségrevonás jogpolitikai rációját szolgáló értékelésnek kell a bírói ítélezésnél a vezető szerepet vinni, ennek kell az ítéletben kidomborodni. Az okozatosság kérdése csupán ennek az értékelésnek alapjául szolgáló tényállás-megállapításnál jut szerephez, ami kimerül a való külső tényállás észlelésében, ami viszont csak a természettudományok módszereivel történhet. Teljesen világossá válik ez akkor, mikor a bíró a külön szakértelmet kívánó tényállás-megállapításoknál a kémikus, a mérnök, az orvosszakértő megállapításaira van utalva, kik nyilván csak a természetben uralkodó törvényszerűség alapján adhatják meg véleményüket; de ugyanez áll akkor is, mikor a bíró, egyszerűbb esetekben, a saját élettapasztalata alapján állapítja meg a tényállást. Csak ez után a külső, mondjuk fizikai tényállás-megállapítás után kerülhet a sor a bírói értékelésre, mely ismét vonatkozhatik bizonyos tényállási elemekre is (például egy kár mennyiségének meghatározására a felmerült adatok alapján vagy a tettes belső, akaratlan magatartásának értékelésére, például a vétkesség nemének (dolus vagy culpa) megállapítására), vagy éppen a törvény jogpolitikai tendenciájának érvényesítésére (például a kártérítés összegének a felek vagyoni helyzetéhez mért megállapítására a szovjet Ptk. 406. és 411. szakaszai esetén).

A szovjet tan azzal, hogy a bírói értékelést az okozatosság szükségszerű vagy véletlenszerű voltaival kapcsolja össze, még erősebb kifogás alá esik, mint az adekvát okozatosság tana esik saját elvével, a vétkességgel szemben, mely a büntetőjogban valóban egyedüli elve a felelősségrevonásnak, sőt egyedüli elve volt a tan keletkezési idején a polgári jogi felelősségnek is, és ezt az elvet az adekvát okozatosság teljesen ki is szolgálta, mert hisz ez nem egyéb, mint a vétkességi gondolat kivetítése az okozatosság területére. Ellenben a „szükségszerűség — véletlenszerűség” kritériuma nem talál maradék nélkül a felelősség vagy felelőtlenség elhatárolására még a büntetőjogban sem, annál kevésbé a polgári jogban, hisz egy jogásznak nem nehéz feladat példákat találni arra, hogy az objektíve szükségszerű okozat előre nem látása nem jelent mindig vétkességet és felelősséget (pl. egy tapasztalatlan, szórakozott embernél) és megfordítva, az objektíve véletlenszerű okozat figyelembe nem vétele jelenthet vétkességet és felelősséget, mint ezt *Kudrjavcev* már a büntetőjogi okozatosságról írt cikkében¹⁸ a szovjetjogi irodalomban is büntetőjogi példákkal kimutatta. Az enyhébb szankcióval dolgozó polgári jogi felelősségnél pláne még nagyobb tere és jogosultsága van annak, hogy a törvényhozó szankciót rendeljen véletlenszerű károkozásokra is, mert ennek is lehet vissza-

¹⁸ *Szovj. Goszudarsztvo i Pravo* 1950. 1. sz. (Sz. C. Gy. 1951. sz. 22—23. o.)

tartó, preventív ereje jövőbeli károk megelőzésére, különösen tekintettel a vétkesség bizonyításának nagy nehézségeire bizonyos helyzetekben (fuvarozó, vasút, általában a nagyvállalatok felelősségénél), ahol a károkozó vétkessége, sőt gyakran kiléte is ellenőrizhetetlen, így ez a tény kész kibúvóul kínálkoznék a felelősség alól.

Az itt kifejtett ellenvetések hangot találtak újabban magában a szovjet elméletben is, mégpedig a legexponáltabb területén a vétkességi felelősségnek, a büntetőjog elméletében, ahol a szükségszerű—véletlenszerű okozás tana éppen keletkezett.

A tan apja, mint a rendelkezésemre álló adatokból kiveszem, A. A. Piontkovszkij professzor volt, aki először „Hegel büntetőjogi elmélete. . . etc.” c. dolgozatában (1948), majd „Az okozati összefüggés problémái a jogban” c. tanulmányában (1949) fejtette ki ezt a nézetét s ezt vette be „A büntetőjog tankönyve” 4. kiadásába (1948) is. A tan gyors befogadást talált a polgári jog elméletébe is, így már az 1950. évi polgári jogi tankönyv (*Lunc* professzor) ezt hirdeti. A gyors népszerűség oka bizonyára abban volt, hogy Piontkovszkij maga is, nyilván követői is, egyedül ezt tartották filozófiailag megfelelőnek. „Nem lehet helye annak — írja Piontkovszkij a büntetőjogi tankönyvben (m. ford. 326. o.) —, hogy . . . az okozatosság fogalmának kérdésében a dialektikus materializmustól idegen tételekből induljunk ki, . . . csak arról lehet szó, hogy a materialista dialektika módszerét alkalmazzuk”. Ennek megfelelően szerinte bűnvádi felelősségrevonás „csupán a személy kérdéses cselekménye *szükségszerű* következményeire tekintettel, vagyis a kérdéses cselekmény azon okainak a külvilágban való jelentkezésével kapcsolatban állhat elő, amelyek reálisan-lehetséges következményei voltak a konkrét viszonyok közt a cselekmény elkövetésének, abból törvényszerűleg folytak”. Véletlen következmények „semmilyen körülmények között sem” jöhetnek számításba.

Piontkovszkij tana nem sokáig maradt ellentmondás nélkül. Már 1949-ben T. V. *Ceretyeli*¹⁹ kifogásolta, hogy Piontkovszkij mechanikusan viszi át a jogi jelenségekre a szükségszerűség kategóriáját és T. L. *Szergejeva*²⁰ is erősen kritizálta a reális lehetőség követelményét. De különösen élesen fordult ellene V. N. *Kudrjavcev* és A. N. *Trajnyin*.

Kudrjavcev fent (18. j.) már idézett cikkében Piontkovszkij tanát úgy említi, mint „tudománytalant”, a „német reakciós filozófia (Hegel) termékét”, melyet szerzője „népszerűsíteni és a szovjet életbe beoltani törekszik” s így „a hegelianizmust kártevő módon a marxista tudománnyal azonosítja”. — De hasonló szubjektív szemrehányásoktól eltekintve a magam részéről is holt gondolatnak tartom egy, az életet szolgáló tudomány részére, minő a jog tudománya, hogy egyik legalapvetőbb fogalmát absztrakt filozófiai elgondolásokra építse fel. Az élet gyakorlati tudománya nem támaszkodhat a Hegel-féle paradoxonokra, hanem tanainak reális alapot követel. A jog, mely a társadalom életének szabályozására van hivatva, nem ismerhet más okozatosságot, mint ami a külső világban érvényesül. Ez pedig az általános szükségszerűség. Véletlen, mint ezt fenn már láttuk magának Engelsnek és Leninnek tanuságtételéből, csak az emberi agy számára van : amit az ember nem vél, mint a magyar

¹⁹ *Okozati összefüggés a büntetőjogban*. Önreferátum. Moszkva, 1949. 8. o. (Matvejev után idézve.)

²⁰ *Szovj. Goszudarsztvo i Pravo* 1950. 3. sz. 26—37. o. (Matvejev után idézve.)

terminus találóan mondja: olyan okfolyamat, melyet az emberi felismerő-képesség nem tud követni, pláne előre felismerni.

Piontkovszkij konstrukciójával szemben nagyon találóan veti fel Trajnyin²¹ akadémikus, hogy a véletlenszerű okozás önellentmondó fogalom, mert ha egy következmény egyszer már beállott, akkor annak szükségképpen megvolt az „objektive reális” lehetősége, amit Piontkovszkij szükségszerű okozás ismérvéül jelöl meg, mert máskülönben a következmény nem állott volna be, így nem lehet véletlen okozás eredménye. Az, hogy egy eredmény a bíró előtt mégis „nem objektive-reális” következmény gyanánt tűnjék fel, mondja, csak úgy képzelhető, ha a bíró egy általános, tapasztalati, tipikus lehetőségből indul ki, amikor ott vagyunk az adekvát okozatosságnál, amit Piontkovszkij is elvet. Ugyanerre az eredményre jut Kudrjavcev is (i. h. 25. o.), aki szerint a bíró ösztönszerűleg a *tipikusban* fogja látni a *szükségszerűt*, ami — mint írja — nem más, mint az adekvát tan „marxista hangnemre áthangszerelve”. Az egész különbség szükségszerű és véletlenszerű következmény között tehát csak annyi, hogy szükségszerű összefüggésnél könnyebb az eredményt előre látni, véletlenszerűnél nehezebb, ami a vétkességi megítélésre lehet csupán kihatással, de „a tényálladékban nem mechanikusan . . . jelentkezik, hanem a tényálladék szubjektív elemén az eredmény előrelátásán keresztül” (26. o.). Meglepő csak az, hogy e helyes felismerés ellenére sem Trajnyin, sem Kudrjavcev nem nyúl vissza a hiba gyökerére, az okozatosság szükségszerűsége és véletlenszerűsége közt tett mesterkélt különböztetésre, hanem Kudrjavcev — a különbséget kifejezetten fenntartva — a nehézséget azzal akarja áthidalni, hogy a véletlenszerű összefüggés „közvetve a szándékban vagy gondatlanságban mutatkozik meg”, azaz a cselekmény szubjektív elemén keresztül hat, ami nyilván szükségfogás, és az okfogalomnak a maga mivoltából való kiforgatásával egyenlő, hisz az okozás mint a fizikai világ jelensége, a szovjet elmélet szerint is objektív jelenség, amely egy szubjektív elemen nem „nyilvánulhat meg”. — Trajnyin pedig az említett megkülönböztetéssel kapcsolatban egyenesen „az okozatosság különféle fokozatairól”, . . . „fő, döntő”, „másodfokú”, „néha egészen mikroszkopikus nagyságú fokozatokról” beszél, s ezzel összefüggésben arról is, hogy „az okozatosság . . . nem csupán objektív alapja a felelősségnek, de objektív ismérve is” (i. h. 19., 21. o.), holott az okozatosságnak nincs fokozata: az vagy van, vagy nincs. Fokozata csak az okozatos eredmény morális vagy jogi *beszámíthatóságának* van, ahol az értékelési szempontok valóban lehetnek főek, döntők, vagy másodfokúak vagy akár egészen mikroszkopikus méretűek is. S az okozatosság csak annyiban „ismérve” a felelősségnek, amennyiben valamennyi többi tényálladáki elem is ismérve annak. A büntetőjogban valóban ismérv, mert bűncselekmény nincs okozatosság nélkül, ellenben a civiljogban nem feltétlenül az, mert civiljogi felelősség van okozatosság nélkül is. Trajnyin nyilván annak a laikus nyelvhasználatnak gondolatkörében mozog, mely csak azt a személyt tekinti okozónak, aki a jogsértő eredményt a maga jogsértő ténykedésével (esetleg mulasztásával) elköveti, a sértett részvételét az okozásban teljesen negligálja, holott enélkül a polgári jogi kárkötelmeknél pontos eredményekhez, racionális megoldásokhoz nem lehet jutni. Az okozás tisztán objektív mozzanatát az értékelő megítéléstől élesen el kell különíteni, mint ezt Matvejev is helyesen vallja (76. o.)

²¹ Az okozati összefüggés kérdése a szocialista büntetőjogban. Szovj. Goszudarsztvo i Pravo 1951. 5., 21. s. köv. o. (Sz. C. Gy. II. 1951. 9—10. sz. o. 10—24. o.)

— igaz, szintén önmagával ellentmondásban. Trajnyinnak ez a félrefogása annál feltűnőbb, mert ő idézett dolgozatában világosan felismeri és nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a Mill-féle *conditio sine qua non* tana nem azért hibás és elfogadhatatlan, mert azt hirdeti, hogy ok az a feltétel, mely nélkül az eredmény be nem következett volna; ebben — mondja — a tannak igaza van, mert enélkül az ok fogalma el sem képzelhető; a hiba csak abban van, hogy a tan (a német tanra gondol) valamennyi okot (előfeltételt) „az eredmény egyformán fontos és szükséges okának minősít”. (Cikkgy. 15. o.)

Nézetem szerint tehát a szovjet polgári jogi elméletben, mely a jogsértésből eredő kárkötelmek belső alapját — nagyon helyesen — a megelőzés elvében találta fel, amelynél a vétkesség ismérve a *második sorba* szoruló (a felelősségrevonást különösen indokoló, sőt megkövetelő) motívummá lett, hisz a prevencióelv alapján *van* felelősség (mégpedig jelentős felelősség — Ptk. 404. §.) vétkesség nélkül is, elengedhetetlen annak nyílt felismerése, hogy az okozatosság csak tárgyi (a fizikai világra szorító) jelenség, amely mint ilyen, a fizikai világ törvényei alá esik, így más, mint szükségszerű nem is lehet, ahogy ezt a szovjet ideológia klasszikusai — láttuk — kétségtelenül hirdetik, így ennek az elemnek vizsgálata mindennemű (morális, jogpolitikai s egyéb) értékeléstől elkülönítendő. Ez utóbbi csak akkor jöhet sorra, ha az okozatosság egyszerű már meg van állapítva. Ha ez hiányzik, az utóbbiak tárgytalanná válnak.

5. Az okozatossági problémával kapcsolatban terjeszkedik ki a szerző a felelősségi jog néhány fontos kérdésére, melyeket ő az általa is elfogadott szükségszerű—véletlenszerű megkülönböztetés segítségével akar megoldani.

Így szerinte *közvetlen kár* mindig csak az, mely objektíve szükségszerű összefüggésben van a jogellenes cselekménnyel, *közvetett* az, mely objektíve véletlen kapcsolatban van vele (83. o.). Szerinte az elsőért beáll a felelősség, az utóbbiért nem. Szemmelláthatólag erőltetett alkalmazása a filozófiai elvnek. Eszerint a vadász, ki töltött puskáját őrizetlenül hagyta, felelőtlen volna, ha játszó gyermekek kárt okoztak vele. Egy példájából úgy látszik, mintha a késedelmes adós javára is kiterjesztené a mentességet (fuvarozó késlekedése miatt a hirtelen jött árvíz elviszi a kirakott fát).

Hasonlóképpen a jelzett különbségre akarja visszavezetni az egyszerű *casus* és a *vis major* különbségét. Szerinte a *casus*, „mint a vétkességgel szembeállított fogalom” (= vétlenség), az objektíve szükségszerű kapcsolatok síkján fekszik, vele szemben a *vis major*, „mint a vétkesség szubjektív mozzanatával nem kapcsolatos fogalom”, az objektíve véletlen kapcsolatok síkján fekszik. (89. o.) Támaszkodik a szerző ennél a felfogásánál *Genkin* professzor álláspontjára,²² megfélekezve arról, hogy 13 lappal előbb ő maga élesen hangsúlyozta, hogy az okozatosság kérdését a tényállás szubjektív elemeitől függetlenül kell kezelni, lévén az egyik a fizikai világ jelensége, a másik az emberi megítélés dolga.

Valójában azonban *Genkin* professzornak az az érvelése, hogy a természet befolyásolásának az emberi haladással beálló lehetőség folytán „a véletlenül okozott idővel szükségszerűen okozottá válhat, viszont egy tény, melyet korábban vis majornak tartottak, a jövőben egyszerű véletlen vagy éppen vétkes magatartásszámba mehet”, hogy a szerző szavaival éljek, nem az okozás síkján, hanem az emberi (jogpolitikai) értékelés síkján halad. A villám nem fizikai mivoltában szelidült le és lépett ki a vis major köréből azóta, hogy vil-

²² *Szovj. Goszudarsztvo i Pravo*, 1949. 11. sz. 73. o.

lámhárító van a világon, csak az emberi értékelés változott meg róla, vagy jobban mondva nem is róla, de arról az emberről, akit az ellene való védekezés kötelessége terhel — ott ti., ahol a villámhárító alkalmazására van mód. A villám csak vis major marad, természet, egy nyílt síkon haladó szekérre vagy a nyáját őrző hegyi pásztorra. De aztán, az *Engels* idézett példáinak gondolkörében maradván, mennyivel „szükségszerűbb” természeti esemény az, hogy a villámhárítólan falusi házak vagy az útmenti fák közül éppen az egyikbe csapott bele a villám és nem a másikba vagy harmadikba, mint az, hogy a borsóhüvelyben 5 és nem 6 szem termékenyült meg, hogy annak a bizonyos kutyának a farka éppen 5 hüvelyknyire nőtt? Mindegyiknek megvolt a maga szükségszerű oka, csak *ránk nézve* véletlen mind a kettő, merthogy az előidéző oksorozattal szemben a felismerés lehetősége nélkül állunk mindegyik esetben. Téves dolog az, a vis majorban (itt jobban megfelelő másik római nevén: *casus major*-ban) más jellegű *fizikai jelenséget* látni, mint a *casus minor*-ban. Mindkettő egyformán előre nem látható esemény; köztük csak az a kvantitatív különbség van, hogy az elsónél az ellene való *védekezés lehetősége*, amit a jogrend kötelességünkkel tesz, prima facie ki van zárva, míg a másiknál ezt homály fedi, annak a Beweisnotstandnak homálya, amelynek figyelembevételével nem találkoztam sem a szerzőnél, sem a rendelkezésemre álló irodalomban. Ennek a Beweisnotstandnak kétsége nehezedik rá a casus minor-ra hivatkozó alperesre s ezt kell neki magának eloszlátania, hogy mentesülhessen, míg a casus major esetén elég magára a tényre utalnia (esetleg ezt a tényt bizonyítania is). Mindez azonban már nem az okozatosság, hanem a bírói értékelés kérdése.

Végül itt tárgyalja a szerző a *mulasztásos okozatosság* sokat vitatott kérdését. Elhárítja *Sargorodszkij* professzornak azt a nézetét, hogy a valóságban hiányzó fizikai cselekmény, tehát hiányzó okozati összefüggés nélkül is lehetséges büntetőjogi felelősség,²³ valamint *Antyimonov* felfogását is, aki az okozati kapcsolatot nem reális okság alapján, hanem a tapasztalaton nyugvó feltételezett, tipikus összefüggés alapján akarja konstruálni,²⁴ mint ezt az adekvát okozatosság segítségével *Agarkov* professzor tanította.²⁵ Utalva az ily nézeteket elhárító irodalomra,²⁶ Matvejev professzor beéri azzal a rövid kijelentéssel, hogy „A jogellenes mulasztás elvileg nem különbözik a jogellenes cselekvéstől. A mulasztás — bizonyos akarati és intellektuális élményektől kísérvé — ugyanúgy, mint a cselekvés, meghatározott következményeket vált ki az objektív világban, melyeket szintén reális okozati összefüggés létesít.” (96. o.) Utal *Ceretyeli* fent (19. j.) idézett dolgozatában olvasható fejtegetésekre, melyek szerint: „az ember — társadalmi viszonyai folytán — olyan helyzetbe juthat, hogy uralmat kap oly erők felett, amelyek veszélyt jelentenek a jogrend által védett objektumokra. Ha kiengedi ezeket az erőket hatalmából és szabad folyást enged nekik, akkor a cselekvéstől való tartózkodásával bizonyos irányba objektíválja akaratát. Ezzel mulasztása egy kapcsolatnak: az eredményt létesítő okozati sor kibontakozásának mozzanatává válik.” (Uo.)

²³ *Összszöv. Jogtud. Int. Tud. Munk. X.* 1947. 185—188. o.

²⁴ Az 5. jegyzetben id. helyen

²⁵ Az 1944. évi polg. jogi tankönyv 328. o. (Matvejev után idézve.)

²⁶ Durmanov, *A bűncselekmény fogalma*, 1948. 54. o., Piontkovszkij, *Összszöv. Jogt. Int. Tud. Füz.* 88. Lunc, *A kötelelem ált. tanai*, 1950. 313. o., Trajnyin, *A bűncselekmény tényállása*, 1951. 121. o.

Ez a fejtegetés nézetem szerint magyarázza ugyan a mulasztásban megnyilvánult magatartás felelősséttételének jogpolitikai rációját, de nem változtat a tényen, hogy a fizikai világban semmiféle érzékelhető okozati szál nem vezet a mulasztóhoz. Különösen szembeütő ez a szerződési felelősségnél. Ha az adós nem teljesít, akkor a kültermészetben sem az ő részéről, sem a hitelezőéről nem történik semmi, mégis beállt egy jelentős, esetleg sorozatos kötelmi helyzetváltozás. (Tegyük fel: *A* exportvállalat *B* gépgyárnál *C* külföldi hitelező részére kötbér mellett rendel egy gépet. *B* nemteljesítésével *A* kötbért tartozik fizetni *C*-nek, viszont kárát követelheti *B*-től anélkül, hogy a külvilágban egy fűszál megrezdült volna.) A mulasztás okozatosságát tehát szélesebben kell megragadni, mint ahogy Ceretlyei és nyomán Matvejev teszik. Az okozás fogalmához felfogásom szerint elengedhetetlenül hozzátapad valami fizikai történés. Ahol ilyen nincs, ott okozatosságról szabatosan nem is lehet beszélni. Ellenben lehet beszélni *felelősségről* okozatosság nélkül, ha az ember annak a német elméletben kialakult, de a franciáknál is tért nyert felfogásnak alapjára helyezkedik, mely a kötelmi adós tartozását nem bizonyos teljesítési cselekmények végzésében, hanem egy meghatározott eredmény létrehozásában fogja fel. (Erfolgeistung, a franciáknál: obligation de résultat — szemben obligation de diligence-szal.) Az erre vonatkozó nézeteimet már másutt²⁷ kifejtettem, itt csupán, hogy az olvasót ne hagyjam kielégítetlenül vagy ne kényszerítsem utánkeresésre, ismétlem meg röviden az ott mondottakat.

A jogszabály célja jövő emberi cselekvések irányítása. Szerződéses kötelmeknél ez a cél egy bizonyos feladat elvégzésében szokott megállapítva lenni: adni egy dolgot (dare rem), elvégezni egy munkafeladatot (facere), esetleg helytállni valamely, az adóstól nem függő eredményért (praestare). A kötelem teljesítve van, ha ez az eredmény beállt — tudjuk — akár az adós ténykedése folytán, akár más teljesítése folytán. (Személyes jellegű szolgáltatásnál csak azért ragaszkodhat a hitelező éppen az adós teljesítéséhez, mert másnak a teljesítése nem azonos a kikötött eredménnyel.) Ezt a kötelmet nyilvánvalólag megsértheti az adós azzal is, ha nem csinál semmit (= nem válik okozatossá a teljesítéshez szükséges cselekményekben). Ha viszont a jogszabály tiltó (nemtevést rendelő = alterum non laedere), akkor természetesen megsértése csak az adós pozitív ténykedésével lehetséges. A felelősség kérdését most kapcsoljuk ki. Erre majd a következő fejezet tárgyalásánál visszatérünk. Itt csak az imént érintett Ceretlyei—Matvejev-féle magyarázatra kell egy megjegyzést tennem. Annak a vasúti váltóórnek, aki elmulasztotta a váltót beállítani s ezzel „romboló erőknél adott szabad folyást”, felelőssége jogilag pontosan meghatározva nem azon alapul, hogy azokat az erőket felszabadította, hanem azon, hogy azt a szerződéses köteleltségét, hogy a váltót helyesen beállítsa (aminek távolabbi célja természetesen a romboló erők kizárása volt), nem teljesítette. Ha egy arra járó idegen vette észre, hogy a váltó nincs beigazítva, és ez mulasztja el a beigazítást, holott talán értett hozzá és akadály nélkül megtehetette volna, mai jogunk szerint nem volna felelőssé tehető, mert őt ehhez a teljesítéshez semmi jogi szál nem kapcsolta.²⁸

²⁷ Szladits szerk. *Magyar magánjog*. III. 25. § 371. o.

²⁸ A jövő fejlődés dolga lesz őt felelőssé tenni, feltéve akkor is, hogy maliciából tette. Ez a kérdés még forrongásban van a szovjet jogban éppen úgy, mint a nyugati elméletben. Vö. Noviczkij professzor könyvecskéjét: *Az érdekek közössége a szovjet polg. jogban*. M. ford. 1953.

6. A bevezető rész utolsó fejezetében rátér Matvejev professzor főtémájának, a felelősség szubjektív elemének, a *vétkességnek* általánosságban való elemzésére.

Bevezetésül némi történeti áttekintést ad a felelősségi jog utolsó 60—70 évi történetéről, melyből kitűnik, hogy a cári jogban is uralkodó vétkességi elv mellett már ekkor is akadtak az orosz jogi irodalomban írók, akik a *Binding* után indult német objektivista irodalomtól inspirálva a polgári jogi felelősségnek ezt az „egoista és könyörtelen megoldását” propagálták. (99. o.) Nem lesz érdektelen a magyar olvasóra nézve, ha itt a szerző könyvéből erre vonatkozólag kivethető adatokat reprodukálom.

Az első ilyen író, akit a szerző most idézett szemrehányása illet, *A. Gordon* már 1887-ben, tehát az említett német irodalom kezdeteihez közel, egészen *Unger* 6 évvel később megjelent híres vitairatának (*Handeln auf eigene Gefahr*) gondolatmenetében ekként indokolta a szívrohamban összeeső véltlen károkozóknak az általa akaratlanul, véltlen baleset számba menő módon okozott kárért való felelősségét: „Nem látom okát, hogy miért én viseljem a mással történt baleset anyagi következményeit és ne ő maga!”²⁹ *A. Krivcov*³⁰ úgy vélte, hogy „a vétkességi tan az általános igazságérzetnek ellene mond”, s viszont az objektivista törekvéseket „nem lehet annyira érthetetleneknek minősíteni, amilyeneknek első tekintetre látszanak”. „Minden embernek, aki élvezzi a polgári jogi forgalomban való részvétel szabadságát, függetlenül attól, hogy vétkes-e vagy nem, viselnie kell cselekményének következményeit.” — *L. A. Pokrovskij*³¹ is a vétkességi és okozási elv elemzésénél „hajlik a ‚konkrét igazságosság’ és a ‚bírói szabad megítélés’ elvéhez”, . . . „amely új eszmének színe előtt talán összeomlik nemcsak az okozási, de vétkességi elv is”.

A szovjet kódex erőteljes objektiv hangú megnyilatkozásai (117. és 403. §.) után, melyek sejtésem szerint éppen erre az objektivista hatásra vezethetők vissza, ez az irányzat újabb lendületet kapott. *Agarkov* professzor írja,³² hogy sokáig uralkodott a szovjet elméletben és gyakorlatban a Ptk. nyomán az a nézet, hogy a polgári jogi felelősség objektiv felelősség. Ezt megerősítik Matvejev professzor és Antyimonov adatai is. *Matvejev* utal (109. o. közelebbi megjelölés nélkül) szerzőkre, akik a Ptk-nak azokat a szabályait, melyek a vétkességgel operálnak (ilyenek vannak), úgy tekintették, mint csupán „kritikátlan átvételeket burzsoa kódexekből”, illetőleg azt hirdették, hogy „a szovjetjog nem haladhat együtt a burzsoa vétkességi elmélettel” s „ezt a felelősség másfajta szabályainak kell felváltaniok”. Sőt, a tervszerződésekre való vonatkozásban idézi még *Venegyiktov* professzornak egy 1935-ben megjelent munkájában³³ kifejtett álláspontját, mely az adós mentesítését — a mi szállítási szerződési szabályzatunk mintájára — csak *elháríthatatlan külső ok* bizonyítása ellenében tartja *kivételes* megengedhetőnek. *Antyimonov* pedig élesen támadja *P. J. Sztucska* nézetét, aki egy folyóiratcikkében (*A jog forradalma*, 1929. 2. sz.) arról írt, hogy a 403. és 404. szakasz a felelősség alól egyformán csak az erőhatalom esetén mentesít, s azt a körülményt, hogy a 404. szakasz fölöslegesen fejezi ki azt, amit a 403. már tartalmaz, egyszerűen

²⁹ *A vasutak kárfelelősségi elve a működésükkel okozott károk esetén*. 1887. — Ez a gondolat, láttuk (fent 2. pont végén) Matvejevnél is kísért.

³⁰ *Általános kárelmélet*. 1902.

³¹ *A polgári jog alapvető problémái*. 1917.

³² *A szovjet polgári jog kérdései* c. tanulmánygyűjteményben. 1945. 119. o.

³³ *A szerződési jegyelem az iparban*, 175. o.

azzal magyarázza, hogy a szerkesztők „a két szakaszt különböző törvénykönyvekből vették át.”³⁴

Azt, hogy aztán a fordulat, a vétkeességi alapelvre való visszatérés, sőt ennek a marxizmus-leninizmus szellemével egyedül összeférő felelősségi formául való elismerése pontosan mikor, milyen tényezők hatása alatt állott be, az itt tárgyalt munkákból nem lehet megállapítani. Matvejev ezen a ponton átsiklik azzal az egyszerű kijelentéssel, hogy a fent idézett objektív próbálkozások nem voltak kielégítőek, mert „a felelősség pontosan meghatározott alapja helyett szétfolyó és határozatlan szabályokat adtak” (?). (110. o.) Filozófiai érvelése pedig kimerül abban a fent lefelől már idézett, ide nem vágó argumentumban, hogy Lenin és Sztálin a „személyes felelősséget” sürgették. Pusztán gyanításként fejezem ki azt a meggyőződésemet, hogy a fordulatban nagy része lehetett a korán elhunyt, kiváló pandektajogi műveltségű *Agarkov* professzornak. Matvejevtől veszem át (11. o.) a tőle származó következő idézeteket: „A szocialista társadalomban nem lehet helye felelősségrevonásnak kifogástalan magatartással szemben.” . . . „Az okozási elv bevezetése a szovjet jogba a szovjetállam és a polgártársak iránti felelősség tudatának csökkenésére vezetne.”³⁵ Teljességgel ezt az álláspontot képviseli Matvejev professzor is, ami azonban nem akadályozza meg, hogy e kiélezetten szubjektív álláspont kifejtése után minden további nélkül kijelentse, hogy a vétkeesség mégsem egyedüli elve a szovjetjogi felelősségrevonásnak sem, hanem ez „mind a szerződési, mind a deliktuális téren beállhat vétkeesség nélkül is, ha a dolgozók érdekei úgy kívánják”. (112. o.) Beállhat nemcsak az egyszerű *casus*-ért, de adott esetekben a *vis major*-ért is. Ilyen esetekben a felelősség elsorolt elemei közül egyszerűen hiányzik a szubjektív elem, azaz itt az objektíve szükségzerű, de nem tudatosult okozati kapcsolaton nyugodhat a felelősség (mint a veszélyes üzemek esetében), sőt a *vis major*-ért való felelősség eseteiben az objektíve véletlenszerű kapcsolat is elegendő. (117. old.) Ilyenformán azonban ellentétbe jut önmaga azon elvi álláspontjával, hogy csak a vétkeesen okozott jogsértést lehet „polgári jogi jogsértésnek” tekinteni. Így nem jogsértés szerinte a rángógörcsben szenvedő által okozott károsítás. Ellenben „feltételesen” mégis lehet „véletlen jogsértésnek” tekinteni például a bányász sérülését lehulló kőzet miatt, mert itt a kár, bár „nem a szó szoros értelmében vett cselekménnyel, de a fokozott veszélyforrás tevékenységének általános körével” kapcsolatos és mert ez az eset külön törvényi szabályozás alá esik. (?)³⁶

7. Könyvének további (nagyobb) részét aztán a vétkeességfogalom elemzésének szenteli a szerző, szólva előbb (122—236. o.) a vétkeesség lélektani és jogi elemeiről, majd (237—305. o.) formáiról (szándékosság, gondatlanság).

A vétkeesség lélektani elemzésénél — elhárítva a 18. századi francia materialista, a 19. századi német idealista, valamint az olasz pozitivisták büntetőjogi iskola (*Ferri*) és az újabb bölcészeti irányok szemléletét — a dialektikus materializmus álláspontjáról indul el a szerző, mikor *Engelsnek* az akarat-szabadságról adott³⁷ és *Lenin* által is approbált³⁸ felfogását veszi alapul, mely

³⁴ Sztucska azonban idézett felfogását 1931-ben megjelent tankönyvében is megismétli.

³⁵ *A szocialista jog problémái*, 1939. 1. sz. 56. o.

³⁶ Vö. ehhez Matvejev cikkét, *Szovj. Goszudarsztvo i Pravo* 1955. 3. sz. (Sz. C. Gy. 1955. 7. sz.)

³⁷ *Anti-Dühring*, magyarul 109—110. o.

³⁸ *Materializmus és empiriokriticizmus*, 186—188. o.

szerint „a szabadság nem a természeti törvényektől való függetlenségben, hanem e törvények felismerésében és az e felismerés által adott lehetőségben áll, hogy a természeti törvényeket tervszerűen meghatározott célok szolgálataiba állítsuk.” Ennek megfelelően „az akarat szabadsága nem jelent egyebet, mint azt a képességet, hogy hozzáértéssel dönthessünk” . . . „A szabadság a természet szükségszerűségén nyugvó uralom magunk és a külső természet felett, így szükségképpen történeti fejlődés terméke.” (137. o.)

Mint látható, Engels e formulája fenntartja a természet törvényeit megismert ember részére is az elhatározás szabadságát, s ezen az alapon a szerző abban látja az ember morális vétkességét, hogy az ember nem élt a természet törvényeinek felismerése által adott lehetőséggel arra vonatkozólag, hogy cselekvőségét a jogszabályok által kívánt keretek közt tartsa : tudatosan hágtá át a szovjet törvények parancsait, illetőleg nem mozgósította akaratát és tudatát a kár elhárítására. (164. o.)

Hogy ilyen jelenség a szovjet életben még előfordul, azt a szerző is, mint általában a szovjet jogtudósok, kizárólag a szovjet emberek egy részénél még csökevényként fennmaradt burzsoa-kapitalista befolyásoltságnak tulajdonítja, melytől, mint a kapitalizmus „anyajgyeitől” ezek az emberek még szabadulni nem tudtak. (165. o.) Ez a körülmény azonban szerinte nem zárja ki az ilyen egyedek felelősségét. A szerző követi *Manykovszkij* professzor véleményét,³⁹ aki *Utyevszkij* professzor ellenkező nézetével⁴⁰ szemben azt tanítja, hogy „bár a személyiséget kialakító osztályhelyzet determinálja az emberek magatartását, e körülmény azonban . . . semmiképp nem küszöböli ki az Engels szerinti, „hozzáértéssel hozott döntésért” való felelősséget”, mert „a személy nem vak eszköze a sorsnak, de az ő akaratának és tudatának aktív szerepe van, amely megalapozza felelősségét az elkövetett cselekményért. Determinizmus és felelősség nem egymást kizáró fogalmak, mint ahogy ezt burzsoa idealista filozófusok állítják” . . . „Ebben az összefüggésben, folytatja *Manykovszkij*, . . . mivel a szocialista társadalomban az egyén számára minden lehetőség megvan a fejlődés és alkotás számára, ezért annak, aki mindezt semmibe sem veszi és tudatát, akaratát bűncselekmények elkövetésére irányítja, felelnie kell.”

³⁹ *A felelősség problémája a büntetőjogban.* Moszkva, 1949. 50. o. (Matvejev után idézve.)

⁴⁰ *Utyevszkij* prof. nézete szerint (*A bűnösség a szovjet büntetőjogban.* Moszkva, 1950. 34. o. Az ismertetés Matvejev után.) Engels fent ismertetett helyén, mikor a szabadságról beszél, „az embernek nem arra a képességére gondol, hogy általában megválassza a megoldást, hanem arra a képességre, hogy olyan megoldásokat válasszon, melyek összhangban vannak a társadalmi fejlődés törvényeivel, amelyek uralmat jelentenek a körülmények és viszonyok felett”. Ezért *Utyevszkij* szerint csak a szocialista társadalom emberei cselekedhetnek szabadon, a kapitalista társadalomban csupán a kapitalista rend ellen küzdő öntudatos dolgozók. „Engels útmutatása tehát nem alkalmazható azokra a szovjet polgárokra sem, akik nem szabadultak fel a kapitalista környezet befolyása alól. . . a múltnak az emberek tudatában élő csökevényeitől. . .” *Utyevszkij* prof. egyetért azzal, hogy a determinizmusról és az akaratról szóló materialista tanítás megteremtí a bázist a felelősséghez. Ez a bázis azonban abban áll, hogy „a büntetésnek módjában állott legyen oly megoldást választani, amely megfelel az állam érdekeinek ; ehelyett azonban a megoldást a kapitalizmus megmaradt csökevényeinek rendelte alá”. Azon a vitán, mely e kérdéssel foglalkozott, még élesebben úgy fejezte ki *Utyevszkij* prof. felfogását, hogy „a szocialista társadalomban csak az élenjáró polgárok cselekszenek szabadon. A bűnös akaratának szabadságáról beszélni a marxizmus—leninizmus klasszikusainak kijelentései profanizálását jelentené”. (*Beszámoló a Szovjetunió Tud. Akadémiájának Jogi Intézetében a bűnösség és felelősség kérdéséről a büntetőjogban lefolyt vitáról.* Szovj. Goszudarsztvo i. Pravo, 1951. 1. sz. 74. o.) Matvejev 147—148. o.

Következésképp, fűzi hozzá Matvejev (166. o.) „habár a jogsértő magatartás determinált is, egyben azonban szabad is abban az értelemben, hogy az ember felszabadíthatja magát, kinyilvánítva saját akaratát és tudatát — amiben kifejezésre jut az emberi tudat aktív, alkotó szerepe” . . . Az „elmaradt emberek” is felelősek kell hogy legyenek, „mivel nem teszik meg azt, amit kötelesek volnának megtenni és meg is tehetnének, de nem aktivizálták akaratukat, nem hatotta át őket a kötelesség tudata, nem küzdötték le a nehézségeket, nem fejtették ki a szükséges akaratú erőfeszítést és ezzel kárt okoztak polgártársaiknak vagy az államnak”. Idézi *Lenint*: „A determinizmus nemcsak hogy nem feltételezi a fatalizmust, hanem ellenkezőleg, helyet enged a helyes cselekvésnek.” A kapitalizmus csökevényei — mondja — a dolgozók jelentős részére ugyan még jellemzők, de e csökevények hatása sem vak, fatális erő. A szovjet ideológia egyik legjellemzőbb vonása: aktívan szembeszállni e csökevényekkel, a szovjet bíróság feladata pedig „feltárni a jogsértő valódi szubjektív (pszichikai) állapotát”. A vétkeesség tehát csak szubjektív lehet. Az imperitív ért való felelősségét (= a „hozzánemértő” vétkeességét) már Engels formulája kizárja, de Matvejev többszörösen hangsúlyozza a gondosságban való vétkeesség szubjektív jellegét is, s így jut végül e definíciószerű megállapításhoz: „A szocialista társadalomban a vétkeességet elítélik, mint a jogrend megsértőjének oly szubjektív (pszichikai) viszonyulását jogellenes cselekményéhez és ennek káros következményeihez, amely az öntudatos szovjet polgár pszichológiájától idegen”. (178. o.)⁴¹ Ezért a szovjet társadalom — mondja — a vétkeességet, mint ami szemben áll a becsület, dicsőség, hazafiasság, munkaszeretet fogalmaival és a szovjet polgár egyéb pozitív ideológiai tulajdonságaival, az elmaradt ember hibás állapotaként értékelve jogrendjével üldözi (180. o.), viszont a szovjet bíróság azzal, hogy feltárva a jogsértő cselekedetének társadalomellenes jellegét, őt megtérítésre kötelezi, hatalmas nevelő hatást gyakorol a jogsértő pszichológiájára. (183. o.)

Mindez az Jheringre emlékeztető lelkes apológiája a vétkeességi elvnek teljes mértékben helytálló. Azonban a szerző nyílt kapukat döngtet, mert nem hiszem, hogy élne vagy élt volna a föld hátán valaha is olyan jogtudós vagy jogi mesterember, aki a vétkees magatartás üldözésének helyességét és szükségét kétségbe vonta volna. A vétkeességi probléma súlya nem is itt van, hanem a másik oldalon: elegendő-e a polgári jogban a vétkees magatartás üldözése? Megállhat-e a polgári jog a vétkeesség határánál, ahol a büntető üldözés — jelentéktelen kivételektől eltekintve — a maga súlyos szankcióival csakugyan kénytelen megállni? — A szerző, aki a polgári jogi vétkeességet — szerintem is

⁴¹ Más meghatározások (Matvejev után idézve): Lunc prof. (*A kötelmek ált. tana* (oroszul) 320. o.): „Vétkeesség . . . a polg. jogban annak a személynek szándékossága vagy gondatlansága, aki jogellenesen jár el és másnak kárt okoz”. Mint látható, Lunc kerüli a „pszichológiai” kifejezést, (Matvejev szerint „fél tőle”) bár a definíció értelmezésénél felveszi az intellektuális és akaratú elemet. Agarkov prof. definíciója (*Kötelmek a szovj. polg. jog szerint*. 1940. 145. o.): „Vétkeesség . . . a személy szándéka és gondatlansága, melyek a jogsértést előidézték . . . a jogsértő meghatározott pszichikai állapota”. — Más felfogás H. I. Svarenál (*A vétkeesség jelentősége kötelmeknél*. Moszkva, 1939. 36. o.): „Vétkeesség . . . cselekvőképes ember bármintű elhajlása a szocialista társadalom polgárára jellemző magatartástól . . .” (A Max Rümelin-féle Abweichung vom Normaltypus.) Hasonlóan M. A. Cselcov (*A bűncselekmény vitás kérdései*. Szocialista Törvényesség. 1947. 4. sz. 8. o.): „ . . . jogellenes magatartás, mely a jogi elítélést maga után vonja”. — Matvejev bevallja, hogy ezen a téves nézetten volt ő maga is 1948-ban megjelent cikkében.

helyesen — lényegében a büntetőjoggal azonos fogalomnak tekinti, igenlő álláspontot foglal el. Elismeri ugyan — hisz a Ptk. 404. szakaszára tekintettel mást nem is tehet — hogy a polgári jogi felelősség kivételesen megállhat vét-kesség nélkül is, „ha a dolgozók érdeke ezt kívánja”, de ezt olyan szorosan értendő szinguláris szabálynak tartja, mely az ő általános esetre szóló elméleti felfogását nem zavarja.

A szerző egyáltalán nem foglalkozik a vét-kességi felelősség megvalósí-tásának gyakorlati nehézségeivel. Egyetlen szó nem esik könyvében a vét-kességnek, ennek a szerinte teljesen szubjektív (pszichikai, morális), tehát belső rejtett mozzanatoktól függő fogalomnak bizonyítása körül felmerülő nehézség-ekről, melyek a sértett felet mint felperest terhelik a perben. Figyelmen kívül marad előtte a kiváló osztrák tudós, *Exnernek* az előzőkben már többször érintett tanítása a *Beweisnotstand*-ról, arról a demoralizáló helyzetről, melybe a vét-kességi elv juttatja a legtöbbször teljesen ártatlan sértettet, ki a tény-állást talán egyáltalán nem, vagy a jogsértőnél mindenestre sokkal kevésbé ismeri és különösen nem ismeri ez utóbbinak vét-kességét megállapító belső pszi-chikai (tudati és akarati) mozzanatok, tehát ki van szolgáltatva a károkozó mentekező előadásainak, gyakran hazudozásainak vagy legalább szépítge-téseinek, amin a bizonyítási teher önkényes megfordítása sem sokat segít.

Hiszzen, hogy ezt a jogsértőnek jutó méltánytalan, sőt fellázító helyzetet csökkentsek, azért vezették be már a burzsoa jogrendszerek a polgári jogi vét-kesség absztrakt, tipikus, mindenkire érvényes objektív mértékeit, amelyeket a pandektaelmélet úgy tüntetett fel, mint a klasszikus római jog örökségét: Ez azonban teljesen téves beállítás, mert klasszikusoknál ezek a mértékek nem a szubjektív (pszichikai, morális) vét-kesség ismérvei és mérőeszközei voltak, hanem a tisztességes, rendes ember eljárás módjára szabott sablonos mértékek, amit világosan mutat az, hogy különböző viszonyokban különböző mértékek kerültek alkalmazásra: ingyenadós-nál csak a *dolus* és *culpa lata*, érdekelt adós-nál a *culpa levis* (a *bonus pater familias* absztrakt eljárás módja), minden tekintet nélkül arra, hogy a konkrét adós melyik emberkategóriába tartozik. Ez tehát az ő elgondolásukban tárgyi mérték, s az így kimért felelősség tárgyi felelősség volt. (A *culpa in concreto* mindössze három bizalmi viszonyban jött számításba, ahol a másik felet nem nyomta a *Beweisnotstand*, mert ismert ellenfelének egyéni tulajdonait: a *socius*, a gyám, a férj, ez a hozomány tekintetében.) A pszichikai (morális) elemet csak a bizantinusok keresztyén eszméktől fűtött szemlélete igyekezett belevinni a klasszikus szövegekbe, amit a középkor hasonló egyházi szemlélete természetesen felkarolt. De ez a klasszikus objektív mértékekre rákent morális máz nem változtatott a lénye-gen, sőt a gépipari nagytermelés és nagyforgalom igényei csak kielezik a pandektajogi mértékeket. Így tért át már a burzsoa francia jog a *l'homme prudent et prévoyant* minden *imprudence*-t is felölelő vét-kességi mértékéhez, ami vetekszik a mai szovjet jog „élenjáró dolgozójának” hasonlóan felelős-géző mértékével s mindkettőt csak egy gondolati hajsza választja el a tárgyi felelősségtől; így keletkezett a német elméletben *Max Rümelin* hirhedt vét-kességi definíciója: *Abweichung von Normaltypus*, ami szintén nem fed mást, mint tárgyi felelősséget.

Akadtak természetesen logikusan gondolkodó tudósok (*Liszt*, a híres berlini kriminalista és *Fr. Leonhard*, szintén jeles civilista vezetése alatt igen jó nevű írók: *Enneccherus*, *Thur*, *Cosack*, *Zitelmann*, *Siber*), kik ezt a kiáltó ellentmondást felismerve a civiljogi vét-kesség szubjektív felfogása felé haj-

lottak, de ezek a kísérletek — itt nem részletezhető módon — mind hajótörést szenvedtek az élet parancsoló szükségletének nyomása alatt.

Ez a hajótörés ismétlődik meg Matvejevnél is, kinek hosszú lapokon kifejtett erőfeszítéseit a polgári jogi vétkesség szubjektív fogalmának védelmében kérlelhetetlenül lerontja az a tény, hogy ő is kénytelen megtartani a burzsoa jogok (és a római jog) tárgyi mértékeit — nyilván a felelősség elsikkadásától való félelem folyamanyaképp. Meg is mondja nyíltan: „az előrenemlátás alanyi ismerve szocialista viszonyok közt nem elegendő zsinórmérték a gondatlanságért való felelősség megállapítására, . . . ezért elfogadhatatlan a szovjet jog számára, . . . mert nem teszi lehetővé a szovjet polgári jog nevelő céljának megvalósítását . . . A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet viszonyai között, mikor a szovjet állam fő feladata a gazdaság szervező, kulturális és nevelő tevékenységből áll, a gondatlanságból eredő polgári jogsértésért való felelősség tárgyi mértéke lehet az egyedül helyes és igazságos ismerv.” (285. o.)

Sőt ezt a tárgyi mértéket — elutasítva egyes írók aggályoskodását — egyenesen a „legjobb polgárok és az élvonalbeli szervezetek mértékében” állapítja meg (288. o.), mégpedig teljes általánosságban, nem mint a polgári jogi tankönyv tanítja, csupán a tervszerződések körében. Az említett aggályt⁴² azzal az egyszerű kijelentéssel utasítja el, hogy „a szovjet bíró, ki egész tevékenységével kapcsolatban marad a néppel, sohasem veszti el mértékérzetét és nem lépi túl az ésszerűség határait”. (289. o.) — A szerző nem mondja meg, hogy hogyan képzei a „legjobb polgár” absztrakt mértékének ezt az „ésszerű” alkalmazását a konkrét esetre: úgy-e, ahogy Franz Liszt már fél-századdal előbb javasolta,⁴³ hogy a bíró előbb elképzei, mit csinált volna a „legjobb polgár” az adott esetben, aztán, ha úgy találja, hogy ennek a mértéknek a konkrét károkozó nem felel meg saját adottságai szerint, akkor leszál-lítja a mértéket, mint a szerző írja, „minden egyes konkrét jogsértésnek megfelelően”? — De akkor mire jó az absztrakt tárgyi mérték? — Látnivaló, hogy a szerző két tétele kizárja egymást, mert absztrakt mértéknek a cselekvő konkrét adottságai szerint való alkalmazása fogalmilag összeférhetetlen. Az absztrakt mérték hirdetése így csak a madárijesztő szerepét játszaná, ezt pedig a szerző sem akarja, mert később (292. o.) meggyőződéssel reprodukálja Lunc professzor véleményét: „A tárgyi mérték elutasítása . . . azt jelenti, hogy engedményt teszünk az egyéni rövidlátásnak, hozzánemértésnek, tehetetlenségnek, ami ellen küzd kormányunk és pártunk, . . . hogy a bíróságot iránymutatás nélkül hagyjuk”.

Valóban, a szovjet bíróságok gyakorlata is ezt az álláspontot fogadta el, legélesebben a tervszerződések körében, melyek teljesítésénél a döntőbíró-ságok a szerző álláspontja szerint az élenjáró dolgozó mértékét követik oly szigorral, hogy a polgári jogi tankönyv tanúsága szerint (XXIII. fej. 12. §. 3. i. f.) a legritkább esetben fordul elő, hogy a bíróság az adóst véltensége alapján felmentse. Ez lényegileg = objektív felelősség, s ha ezt a szerző javaslata szerint általánosítanánk, ez visszatérést jelentene a Ptk. utáni évtizedek nyílt objektivista felfogására. Érthető, ha ez a tendencia legérezhetőbben a szerző-dési kötelek körében mutatkozik meg, mert a Beweisnotstand az adós teljesítésének elmaradása körül ott jelentkezik legélenkebben. A hitelező a leg-ritkább esetben tudja ellenőrizni, hogy az adóst a nemteljesítésben nem ter-

⁴² H. I. Svarc előző jegyzetben id. helyén.

⁴³ *Deliktsobligationen im BGB* 55.

heli-e valami mulasztás, sőt, hogy az a fél, akivel szerződésbe kíván bocsátkozni, (egy taxisoffőr, egy vasúti hordár, egy ruhatisztító) a gondosság és hozzáértés mekkora fokával rendelkezik. Itt csak az eredményért való felelősség objektív elve tud elfogadható alapot adni a polgári jogi felelősségnek.

Van azonban még egy súlyos gyakorlati ellenvetés a szerző rendszere ellen: mit csináljon a bíró abban az esetben, ha a szembenálló felek (sértő és sértett) egyike sem vétkes? (Egyik vétkessége sem bizonyítható.) — A szerző álláspontját követve tanácstalanul fog állni és hagyja a kárt annak a terhén, akit ért. Az egyetlen felelősségi elv, a vétkesség, hiányzik, a gépezet felmondta a szolgáltatást, a jogi rendezés elmarad. Megnyugtató ez a szerzőt? — a kérdésre nincs válasz a könyvben. A tárgyilagos szemlélőt azonban ez a leegyszerűsített elintézés semmi esetre sem fogja kielégíteni. Az a jogrend, mely erre az életben gyakran felmerülő esetre nem tud választ adni, mindenesetre hiányosnak, mondhatjuk erősebben is: gyámoltalannak, tehetetlennek fog feltűnni. És joggal, mert irányadó szempontok e tekintetben is vannak, csak meg kell keresni őket.

Legközelebb áll az az eset, hogy a vétlenség körül támad kétség (a fent sokszor érintett *Beweisnotstand*). Az autó felszaladt a járdára és elgázolt egy embert. A baleset közvetlen oka kormánytörés vagy egyéb szerkezeti hiba. Véletlen baleset, vagy gondatlanság? — Talán a szakértő sem tudja megmondani. Az a szerencsétlen, akit az eset élete hosszáig nyomorékká tett, vagy hátrahagyott családjá nyugodjék bele filozófusi megadással, hogy ez a baleset, mely őt érte, sorscsapás volt — mint ezt neki nyugati jogtudósok saját felelősségi elvük (a tisztelettel övezett vétkesség) nevében komoly képpel s egyben teljes naivsággal ajánlják? A jogrend is, mely a Ptk. 406. szakaszához hasonló szabályt nem ismer, álljon meg ölbetett kézzel az eset felett?

De ha bebizonyíthatóan vétlen volt is az aktív okozó, az ő érdekeltisége abban az aktivitásban, mely a kárra vezetett, mint fenn már rámutattam, önmagában is elegendő alap felelőssége megállapítására. A *casus nocet domino* regulája akkor kap helyes értelmet, ha *dominus* alatt nem szorosán a tulajdonost értjük (bár legtöbbször ez lesz az érdekelt is), de annak az *ügynek urát*, amelynek körében a károkozó aktivitás lefolyt, akár ez maga folytatta is azt az aktivitást, akár helyette más (alkalmazott, megbízott, negotiorum gestor). Aki az aktivitás előnyeit élvezzi, viselje terheit is, érteve a vele járt károkat is — mindenesetre inkább, mint ártatlan áldozata. Nem tudom elképzelni, hogy ez a *Merkel—Mataja—Unger*-féle álláspont miért és mennyiben ne férne össze a marxista ideológiával, hisz ez annyira természetes, meggyőző, hogy szociális érzékű embernek, így a szovjet embernek sem kell bővebben magyarázni; ez, ha másnak, még teljesen hibáján kívül is, kárt okozott, kötelességének érzi ezt jóvátenni. Követeli ezt a finomabb morálérzet, az együttélésből kifejlődő szolidaritás érzete.

Ezzel a felfogással szemben a kár közvetlen okozójának csak egy mentése lehet: az, ha a kárnak a szociális értékelés szempontjából szóbajöhető igazi oka nem az ő saját aktivitása volt, hanem az ő jogszerű, ártalmatlan aktivitásába kívülről behatolt és ezt a kár okozására determináló *idegen ok*, melynek hatását az adott körülmények között elhárítani nem tudta. A mai társadalom felfogása szerint ugyanis még az ilyen kívülről jövő káros behatást is — az adott helyzet körülményeihez és saját erőihez képest — elhárítani tartozik az, akit balsorsa egy ilyen károkozó együttokozásba belekevert. Felel tehát nem azért, mert *okozta* a kárt (értsd: együttokozóként részt vett létrejöveteleiben), hanem azért, mert *vétkes volt el nem hártásában*. (Itt csakugyan helyén

van a vétkesség követelménye, mert a védekezésre kényszerített *nem a saját érdekében cselekedett.*)

Érdekes, hogy a szovjet Ptk-nak mindkét ide vonatkozó szakasza (118. és 403.) pontosan ezt a mozzanatot ragadja meg: „nem tudta *elhárítani* (predotvratity)” a kárt, illetőleg a teljesítés akadályait. *Elhárítani* csak kívülről jövő kárveszélyt kell; a maga okozta kárt az ember egyszerűen nem csinálja. Megerősíti ezt az észrevételemet az a körülmény, hogy a 118. szakasz után közvetlenül következő 119. szakasz 2. pontjában, ahol a törvény a teljesítésre kirendelt személy magatartásán múltó nemteljesítésről szól, kifejezetten különválasztva említi azt az esetet, mikor a kirendelt személy „maga idézte elő (vizváli)”, illetőleg „nem hártotta el (nye predotravtily)” a teljesítés akadályait. Az előttem ismert elméleti fejtegetések ezt a szempontot nem veszik figyelembe.

Ez az érdekely adja meg a veszélyes üzemek vétkességtől függetlenített felelősségének legmélyebb indokát. Támogatta persze ezt lényegesen az ezekenél az üzemeknél rendszerint fokozottan jelentkező Beweisnotstand, valamint ezeknek az üzemeknek a rendszerinti nagy teherbíróképességében adott méltányossági szempont (a Merkel Rudolf-féle überwiegendes Interesse szempontja, melyről alább még lesz szó). A veszélyesség jelszava ma már üres fedő megjelölés. Ki beszél ma komolyan a vasúti, postai szállítás veszélyességéről?

Ugyanezek az elvek adják meg a mai komplikált gazdasági életben az alkalmazottakért való felelősség problémájának egyszerű megoldását, amivel burzsoa és szovjet elmélet egyaránt kétségbeejtően küzd, mert ez a kérdés a vétkességi elv alapján logikusan meg sem oldható úgy, hogy az élet szükségletét kielégítse. *Enneccerus* formulája: „aki saját szolgáltatással tartozik, saját vétkességért felel; aki másnak szolgáltatásával tartozik, felel másnak vétkességért” (Lehrb. II. 44. §. 4.), kifejezi a gyakorlati élet szükségletét, de nem magyarázza meg a felelősség belső megokoltóságát. A fenti elvek megadják: a gazda felel, mert az alkalmazott az ő érdekében (helyette) cselekszik, s a mai nagyiparban, hol százak s ezrek dolgoznak össze, a károkozó — mint *Josserand* találóan mondta — anonímmá lesz, személye eltűnik az alkalmazottak seregében, a Beweisnotstand óriássá nőtt.

Megítélésem szerint a szovjet elmélet és gyakorlat visszavonulása a vétkességi gondolat talajára, nem szolgálta a felelősségi tan előrevitelét. A vétkességi elv helyén van a büntetőjogban, mely a társadalomellenes magatartás súlyosabb megnyilvánulásainak visszaszorítására van rendelve és ennek megfelelő súlyos szankciói alkalmazásánál elkerülhetetlen szükség van a jogsértő belső egyéniségének vizsgálatára is. A polgári jog ellenben túlnyomólag a békés gazdasági élet rendje feletti őrködés, irányítás szerepét viszi, hol a tudatos társadalomellenes magatartás mennyiségileg (statisztikailag) a ritkább jelenség a gondatlanságból származónál. A vétkesség a kézműipari termelés felelősségi elve, még azé is csak a római objektívizált formájában. Ezt fenntartani a mai és az egyre fejlődő gazdasági kapcsolatok rendjében anakronizmus. Különösen az a szocialista gazdasági rendben, mely a kapitalista nagyipari termelést új alapokra helyezve továbbfejleszti.

Megítélésem szerint a felelősségi probléma legtökéletesebb megoldásához az az út visz, melyen Lenin kodifikátorai elindultak, csak hogy ezt az utat ők nem tudták — a felelősségi tan elmaradottsága miatt — következetesen végigjárni. Helyes volt a kárért való felelősség általános elvi deklarációja. Helyes

volt a felelősség alól való exkuzálásnak az okozóra háritása, csak elmaradt ennek az exkuzálási lehetőségnek pontos megjelölése egy, az okozó által bizonyítandó konkrét és rá nézve az adott helyzetben *elháríthatatlan külső okban*, amire a kodifikátorok pedig találhattak volna előképet a francia Code civil 1147. szakaszában — bár igaz, hogy ennek értékét a francia elmélet sem ismerte fel máig sem. Helyes volt aztán a méltányossági felelősségmérés és vele kapcsolatban a bírónak adott egyéniesítési lehetőség megadása, aminél csupán vagyoni viszonyokra való korlátozás volt szűk, mert ebbe a felek egyéb (morális, tehát vétkességi) megítélése is belefért és beleillett volna. A francia *cause étrangère* felvételével és a méltányossági megítélés elszélesítésével a szovjet Ptk. szabályozása a világ legtökéletesebb kártérítési törvénye lenne. Ez nem jelentené a vétkességi elv feladását, csak a neki juttatandó szerep változását: felelősségalapító elem helyett, amire szűk, felelősség szabályozó (moduláló) elemmé átalakítását. Ebben a minőségében a vétkesség jelenléte és foka fontos tényezője lehet a szankciókimérés egyéniesítésének (Ptk. 411. sz.), ami tárgyi felelősség mellett elsősorban enyhítő irányban mutatkozhat meg (a vétlenség mint a méltányossági szakasz alkalmazásának előfeltétele), de adott esetben szigorítólag is (továbbmenő beszámítás az okozatossági láncolatban vétkesség, különösen súlyos vétkesség esetén), ami a jelenlegi szabályozásban egyedül szóhoz jutó vagyoni különbségi szempont egyoldalúságát előnyösen enyhítené.⁴⁴

Végül még egy utolsó, most már ideológiai megjegyzést e ponthoz.

A vétkesség vagy tárgyi felelősség problémája nincs minden osztályszínezet nélkül. Gyakorlatilag ugyanis nem megy egyre osztályszempontból sem, hogy az elmélet és a tételes szabályozás melyik álláspontra helyezkedik. A vétkességi szabályozás ugyanis kedvezőbb a károkozó, hátrányosabb a károsult részére, mert a bizonyítás nehéz terhe a károkozó javára előnyt, a károsult terhére hátrányt jelent. A kérdés csak az, hogy a résztvevők hogy oszlanak meg osztályok szerint a két ellentétes pozícióban. Statisztikai számadatokkal erre alig lehetne felelni, de a szociális helyzethől mégis lehet bizonyos következtetést levonni.

Kapitalista viszonyok közt — ugyanazon osztályhoz tartozóktól eltekintve — személyi kár (testi sérülés) nyilván az alsóbb osztályokhoz tartozóknál lesz gyakoribb és nagyobb méretű (munkásbalesetek), vagyoni kár pedig érthetőleg ott fordul elő leginkább, ahol vagyon van: a vagyonos osztályoknál (munka közben anyagban, selejttel okozott károk). Az előbbi csoport hitelezőire (felpereseire) nyilván a tárgyi felelősség lesz előnyösebb, s itt az igény az alperesnél (a vagyonos munkaadónál) fedezetre is talál. A másik oldalon pedig, hol az alacsonyabb osztálybeli lesz az alperes, a károsult felperes a tárgyi

⁴⁴ A szovjet irodalomban felmerült azt az ellenvetést, hogy a vagyoni szempont szocialista társadalomban eltűnik vagy eltörlődik, nem osztom. A vagyoni különbségek egyéni viszonylatban esőkkenek, bár ott is vannak még jelentős különbségek (teszem: a jól fizetett gyárigazgató vagy akadémikus sportkoesija elgázol egy vagyontalan segédmunkást). De különösen megvan az állami vállalatok és a jómódú termelősövetkezetek viszonyában. Nem lehetne kielégítőnek, sem szociálisnak tartani azt a megoldást, amely az ezek által okozott károk rendezésénél ezt a különbséget érzéketlenül mellőzné. Unger híres formulája: „richesse obligo”, rájuk is talál. A szerző ugyan a méltányossági elvvel kapcsolatosan a burzsoa jogok terhére „bírói önkényt” emleget (281., 283. o.), azonban ilyen bírói önkény nélkül, mely egyébként a gyengébb fél védelmében nyilatkozik meg, igazságos kárelosztás nem valósítható meg. Nyilván e szempontoktól vezetve vették fel e szabályt a szovjet kodifikátorok is.

felelősség nyújtotta előnnyel semmire sem, vagy nagyon kevésre megy, mert a vagyontalan alperesen nincs mit megvennie. Nyilvánvaló tehát, hogy az uralkodó vagyonos osztályok ragaszkodnak az ő érdekeiknek jobban megfelelő vétkességi elvhez, mint ahogy a történeti fejlődés is igazolja, hisz a tárgyi felelősség elvét csak a feltörő alsó osztályok nyomása tudta ráerősíteni a felső osztályok tulajdonában álló nagyvállalatokra. Ebben a társadalmi harcban, valljuk meg, a római uralkodó osztály jogának gondolatvilágában élő jogtudomány az ellenállás oldalán állt és áll nagyrészt ma is a maga konzervativizmusával. — Nem találok elfogadható okot arra, hogy a szocialista jogtudomány miért tartson ki ezen az állásponton.

8. Könyve II. (legterjedelmesebb) részében (122—236. o.) Matvejev professzor a vétkességi fogalom elemzésével foglalkozik, mégpedig elsősorban lélektani (122—169. o.), aztán jogi (169—201. o.), elemzésével, végül a jogi személy vétkességének szerintem csak fikcióval megoldható (azaz lényegében megoldhatatlan) problémájával (201—236. o.).

Ennek a dolgozatnak keretei nem engedik meg, hogy végig kövessem a szerzőt a vétkességfogalom terjedelmes és irodalmi adatokkal bőven támogatott lélektani elemzésén. De ezt feleslegessé teszi már az a tény is, hogy a szerző a polgári jogi vétkességet, eltérőleg a büntetőjogitól, objektív mértékkel szabja ki s ezzel lélektani fejtegetései alól a tárgyi alapot elvonja. Mert micsoda „pszichikai viszonyulásáról” (178. o.) lehet szó a tettesek óriási többségének az ő jogsértő cselekményeikhez ott, ahol ők felelőssé tétetnek, mint a szerző javasolja, „a legjobb polgárok és az élvonalbeli szervezetek” mértéke szerint, amit ők saját adottságaik szerint legfellebb 5—10 százalékig érhetnek el, így a 90—95 százalékos többségre nézve a szerző vétkességi alapelve fikcióvá válik.

Nézetem szerint teljesen elhibázott, tudománytalan eljárás az, ha egy tudományszak a más tudományszaktól kölcsönzött fogalommal úgy operál, hogy azt házi használatra saját céljainak megfelelően átidentifikálja. Az ilyen eljárás csak tévedésekre vezethet. A vétkesség morális, tehát szubjektív fogalom. Azt objektív ismérvekkel a lényéből kiforgatni s ezzel a szó köpenye alá más értelmet csúsztatni nem lehet, mint ahogy nem teszi ezt a büntetőjogi elmélet. De ugyanez áll a polgári jogra is, hol a felelősségnek a vétkesség szintén értékes eleme; ha nem *felelősségalapító* elem is, mint a büntetőjogban, de a felelősségkimérés helyességét irányító (moduláló: súlyosbító vagy enyhítő) elem. A polgári jogi rendezés azonban a mai gazdasági rendben nem lehet el a vétkességen túlmenő felelősség nélkül — akár nyíltan kimondjuk ezt, akár különféle mesterfogásokkal leplezve visszük bele a rendszerbe.

A vétkesség *jogi fogalma* körül forgó hosszas fejtegetéseihez e fejezetnek nincs a már e tárgyban mondottakon kívül egyéb hozzátennivalóm. Ellenben szólnom kell röviden a *jogi személy vétkességére* vonatkozó részéhez a fejezetnek, mert ez az egyik legsebezhetőbb pontját érinti a vétkességi tannak. A vétkesség ugyanis még elobjektivizált formájában is tisztára emberi tulajdonság, így más, mint ember, vétkes egyáltalán nem lehet, sőt jogilag beszámíthatóan vétkes még az ember is csak bizonyos minimális feltételek mellett lehet. A jogi személy, ez a fiktív, csupán a mi emberi elképzelésünkben létező valami, vétkes csak fikció segítségével lehet. Ezt büntetőjogi viszonylatban — a szovjet tannal egyetértőleg — elismeri a szerző is. Ellenben behúnyja a szemét ugyanezen következmény előtt a polgári jogban azzal a megfordított érveléssel, hogy mivel a polgári jog ismeri a jogi személy

felelősségét, ennél fogva jelen kell lennie nála a polgári jogi felelősség minden elemének, így a vétkességnek is. (203. o.) Ahelyett, hogy konstatálná, hogy a jogi személy vétkesség nélkül is felel emberei károkozásaiért, tűzön-vízen odakölti ennek vétkességét az ismert fogással: vétkes emberei, mégpedig szerinte nemcsak „szervei”, de bárminő, az ő nevében eljáró képviselői, alkalmazottai tényéből folyólag. A vállalat vétkessége, mondja, azoknak a személyeknek vétkessége, akik a jogi személyt megtestesítő kollektívát alkotják, ... akik tevékenységét szervezik. Ha... kárt okoznak másnak, a bíró dolga, hogy megtalálja a vétkeseket és felelősségre vonja — a vállalatot. Bár így a jogi személy vétkessége emberei vétkességéből tevődik össze, azért mégsem egyszerű összege az egyéni vétkességeknek, de a kollektíva külön vétkessége.

Mindez azonban pusztán fikció, amely nem ad feleletet arra, hogy mi alapon lehet és kell a szervek és alkalmazottak vétkességét a jogi személynek vétkességül beszámítani. E kérdésre a szerző, ki az érdekelvet nem ismeri, természetesen válaszolni sem tud, pedig az életben tudja minden józan gondolkodó: azon az alapon, hogy azok a szervek és alkalmazottak az ő emberei, neki, az ő részére dolgoznak, az ő ügyeit viszik, így neki szereznek előnyöket és hátrányokat egyformán. Ha a jogrend a jogi személynek megadta azt a lehetőséget, hogy emberei útján hitelezői minőségben jogok alanya lehessen, ennek szükségképpen ellentétele, hogy ugyanazoknak a személyeknek révén adósi minőségben kötelezettségek alanya is legyen.

Ez a követelmény különösen élesen mutatkozik meg szerződési viszonylatokban. Elképzelhetetlen, hogy a mai nagyüzemi termelés el lehessen anélkül, hogy a főnököt, legyen az élő személy vagy fiktív lény, emberei ne helyettesíthessék ügyleti és egyéb vonatkozásokban, méginkább, hogy csak egyik irányban helyettesíthessék, hitelezővé tehessék, de adóssá saját vétkessége nélkül nem.

Bizonyára ez az elkerülhetetlen szükség, mely a szovjet életben is megvan, indított némely szovjet írókat (a szerző többszámban beszél, de név szerint csak egyet említ), hogy legalább a tervszerződések körében a jogi személy vétlen felelőssége mellett szálljanak síkra. Ez az említett író *L. J. Kartuzsánszkij*, ki egy folyóirati cikkben^{44a} a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának egy 1933-ban megjelent rendeletéből, mely megtiltotta a tervszerződésekbe bárminő, a szállítók felelősségét korlátozó rendelkezések felvételét, azt a következtetést vonta le, hogy a szerződések bármilyen nemteljesítése is kártérítésre kötelezi a mulasztó felet vétlensége esetén is. (230. o.) A szerző energikusan cáfolja *Kartuzsánszkij* felfogását és ennek végső értékelését abban foglalja össze, hogy „*Kartuzsánszkij* megállapításainak értéke csupán abban van, hogy nyíltan kifejezi a szovjet civilisták egy részénél már régóta mutatkozó oppozíciót a vétkességi elvvel szemben”. (!) (231. o.) — Sajnálatos, hogy nem nevezi meg ezeket az opponálókat és nem ismerteti álláspontjaikat. *Kartuzsánszkij* cáfolatára azt hozza fel, hogy érvelése „lebecsüli vállalataink vezetőinek akarati erőfeszítéseit a nehézségek leküzdése terén”. Ennél figyelmen kívül hagyja, hogy a vétlen felelősség tudata nyilván jobban serkentené ezeknek a vezetőknek akarati erőfeszítéseit, mint a vétkességi elv által részükre biztosított mentekezési, kibúvási lehetőség tudata, ami lehetővé tesz a tervteljesítés terén olyan megdöbbentő hanyagságokat, amilyenekre éppen a szerző hoz fel példákat (235. o.).

^{44a} *A Leningrádi Egyetem Közlönye*, 1950. 4. sz. 105. o.

9. A vétkeesség formái (fokozatai: dolus és culpa) tekintetében a szerző álláspontja a következő.

Elhárítva *Agarkov* professzornak a polgári jogi tankönyv előző kiadásai-ban szereplő (a burzsoa tudományból átvett) formális meghatározását, mely szerint a szándékosság *akarati* hiba (Willensmangel), a gondatlanság *tudatbeli* fogyatkozás (Wissensmangel), a materialista lélektannal összeférőnek mindkettőnél azt a felfogást tartja, hogy a kétféle vétkeesség büntető és polgári jogban egyaránt a szovjetrendszer alapjai ellen irányuló cselekvést, illetőleg mulasztást jelöl. (249. o.)

Közelebbről: a szándékosság magában foglalja, hogy 1. a jogsértő *előre látja* cselekménye káros következményét, 2. *kívánja* ennek beálltát, vagy legalább tudatosan *engedi* ezt (egyenes, illetőleg közvetett szándék). (252. o.) Ellenben, bár motívumok nélküli jogsértő cselekmény nincs, e motívumok — a büntetőjogtól eltérőleg — a polgári jogi szankciókimérésnél nem játszanak szerepet; elegendő, hogy a cselekmény társadalomellenes volt, ellenkezett a szovjet joggal és a szocialista erkölccsel. (254. o.) A bíró mégis, ha nemes motívumot lát a cselekmény mögött, nem fog marasztalni. (255. o.)

A tudatot a szerző megkívánja a jogsértés összes tényállási elemére, így különösen a jogellenesség felismerésére nézve is. (256. o.) *Agarkovval* szemben, ki azon az alapon, hogy a jogellenesség objektív tényállási elem, ez utóbbi követelményt elejti,⁴⁵ a szerző élesen fordul az ellen a burzsoa tan ellen, mely szerint a jog nemtudása nem ment a felelősség alól, amely tan, mint ezt már *Lenin* megírta, azon a tőkésék által a nincstelenek ellen kitalált hazugságon nyugszik, hogy minden munkás ismeri a törvényt. (261. o.)

Kétségtelen, hogy egy ilyen feltevés csak merő fikció lehet. De ennek megállapításával nem lehet elintézettnak tekinteni ezt a kérdést, minden jogrend nyílt logikai sebezhető pontját. Ez tudvalevőleg még a büntetőjogásznak is súlyos nehézségeket okoz, a polgári jog vagy államigazgatási jog alkalmazásának pedig egyenesen halálát jelentené a kifogásolt szabály elejtése, mert annak perrendszerű bizonyítása, hogy ismerte-e a kérdéses személy a jogszabályt vagy sem, a legtöbb esetben egyszerűen lehetetlen. Íme a Beweisnotstand egyik leghatalmasabb megnyilvánulása! Maga a szerző is a maga álláspontját csak ugyanavval a burzsoa kitalálású fikcióval akarja megmenteni, amit *Lenin* már nyílt hazugságnak bélyegzett, azzal, hogy „semmilyen kétség nincs az iránt, hogy a Szovjetunió polgárainak túlnyomó többsége” (tehát ott sem összessége) „ismeri a szovjet törvényeket és szigorúan megtartja azokat”. (262. o.) A valóság ezzel ellenkezőleg az, hogy nincs olyan kultúrállam, ahol ez az ideális elgondolású helyzet fennállana, sőt nincs olyan tapasztalt jogtudós a világon (a szerző sem), aki saját hazájának a mai bonyolult életviszonyok mindegyikére kiterjeszkedő minden szabályozását agyában pillanatnyi alkalmazásra készen tartaná.

A szovjet Legfelső Bíróság ezt a nehéz kérdést, mint a szerzőtől értesülök (266. o.), vélelemmel oldja meg, mely megengedi az ellenkező (a nem tudás) bizonyítását, sőt a bíróságot hivatalból kötelezi a való tényállás felderítésére. Vajon a Legfelső Bíróság fel fogja menteni kárterítési kötelezettsége alól azt a szülőt, akiről bebizonyult, hogy nem tudta, hogy ő felelős gyermeke károkozásaiért (Ptk. 405. §.), vagy azt a szerződő felet, aki a vállalt szerződésével járó teljesítményét ugyanez okból nem vagy nem kellően szolgáltatotta?

⁴⁵ A kötelem a szovjet polg. jogban. 1940. 145. o.

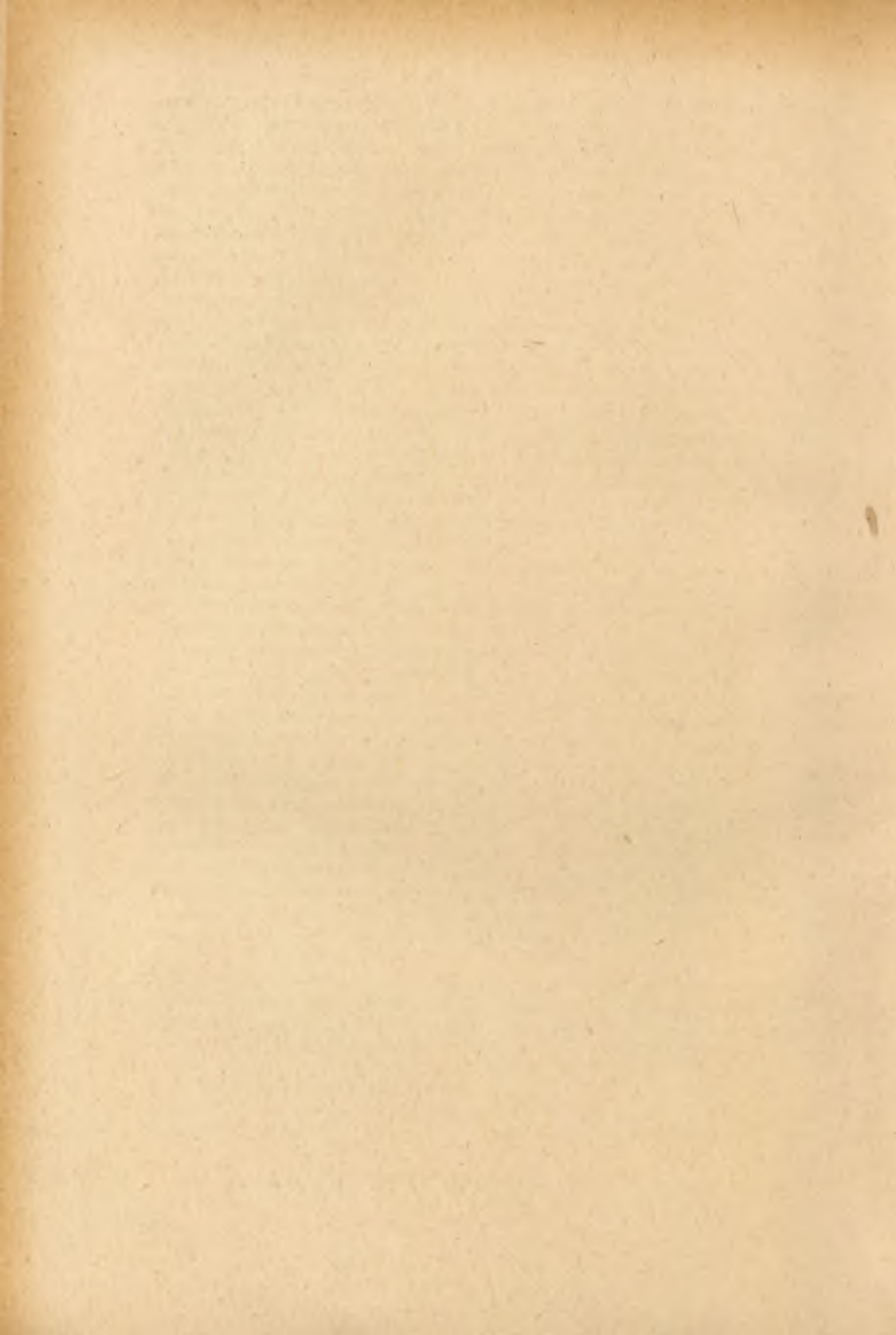
Be kell érünk azzal a megállapítással, hogy a vétkességi elv ezen a ponton esődöt mond. Itt csak az objektív elv ad kielégítő megoldást.

Ami a *gondatlanság megjelenési formáit* illeti, a szovjet jog elvileg ismeri a római jogi megkülönböztetést súlyos és enyhe gondatlanság között, csupán — amit a szerző nem emel ki nyomatékkal — kevésbé értékesíti, nevezetesen csak a szerződési hitelező, illetőleg a szerződésenkívüli sértett fél önhibájából az adós javára beálló felelősségmérésnél (Ptk. 122., ill. 403—404. §.) és egy ehhez közelálló esetben (ügydöntő tévedés esetén a tévedőre beálló felelősségnél: 151. §.). Az elől említett szakasz esetén már a hitelező enyhe gondatlansága is felrovásra kerül, az utóbbi szakaszok esetein csak a súlyos. A különböztetés rációjával a szerző nem foglalkozik. Nincs nyoma a törvényben sem, a szerzőnél sem kerül szóba a szerződési adósok felelősségének kimérésénél a római jogban ismert különböztetés a gondatlanság foka szerint.

A szerző helyteleníti egyes civilisták (nem mondja, kik) nézetét, mely szerint a gondatlanság enyhe vagy súlyos voltát „esetről esetre”, a körülmények szerint kell megállapítani. Szükség van, mondja, elvi elhatárolásra. Ez helyes. Az elhatárolást azonban a maga részéről abban keresi, hogy ha a személy nem látta előre cselekménye káros következményeit, de az eset körülményei szerint előre láthatta volna, ez az enyhe gondatlanság; ha előre látta, de abban bízott, hogy el tudja háritani őket, bár előre láthatta és kellett volna látnia, hogy nem háriható el, ez a súlyos gondatlanság. (298. o.) Ez a német unbewusste, illetőleg bewusste Fahrlässigkeit, ami azonban nem esik egybe az enyhe vagy súlyos gondatlansággal: az enyhe is lehet bewusst, a súlyos is unbewusst. De különösen ellentmondó az unbewusste Fahrlässigkeit fogalom alkalmazása a szerzőnél, aki egy lappal az idézett hely előtt kerekén kijelenti, hogy: „A személy akarata és tudata éppúgy jelentkezik a gondatlanságnál, mint a szándékosságnál, csak nem ugyanazon intenzitással...” — Micsoda (szubjektív) vétkesség az, amiről a tettes nem is tudja, hogy elkövette?! — Az unbewusste Fahrlässigkeit fogalmának befogadása nyílt feladása a szubjektív (morális) vétkességnek a polgári jogi felelősségrevonás körében, pozitíve fogalmazva, nyílt bevallása a tárgyi felelősségnek. A gondatlanság definíciójában az „előre kellett” vagy „kellett volna látnia” tétel, melyre a súly esik, feltétlenül egy, a cselekvőtől független, absztrakt mértékre mutat, még akkor is, ha valaki, mint a szerző, bizonyos szűkebb szempontok felvételével felaprózza („ipariskolai tanuló — tanult munkás”, „békés viszonyok — háborús helyzet”, 300. o.). A vétkesség mint morális fogalom csak egyéni lehet, ami a büntetőjogban helyén lehet (bár keresztülvitele ott is nehézségbe ütközik), de a polgári jogi felelősséget megbénítaná.

*

Matvejev professzor könyvének szemléjét ezzel befejeztük. A könyv, mint a rövid befejezés mondja, a polgári felelősségi jog számos fontos kérdésére, melyek a felvett témától távolabb esnek, nem tér ki. E kérdések közül többekkel a másik két könyv szemléjénél lesz alkalmunk foglalkozni.

Az államigazgatás meghatározása

I

Az államigazgatásnak mint az állami tevékenység specifikus fájának kialakulása óta (vagy inkább amióta az állami tevékenység egyéb formáitól való elkülönülését a társadalomtudományok egyáltalán felismerték), az egyes társadalomtudományi ágak részéről többirányú kísérlet is történt meghatározására. Így az állam- és jogtudományokon belül az ún. államtan, majd az állam- és jogelmélet, az államjog és az államigazgatási jog tudománya, továbbá a szervezéstudományok területéből az általános szervezéstudomány és egyik specializált ágazata, a közigazgatástan egyaránt törekedtek az államigazgatás fogalmának meghatározására. A társadalomtudományok e két nagy csoportjának jellege egyben meghatározza az eddig ismert meghatározások két fő irányát is. Az *egyik* az államigazgatást mint a társadalmi élet legkülönbözőbb területein funkcionáló általános szervező tevékenység speciális válfaját fogta fel és ennek megfelelően szükségképpen nem az államigazgatás közhatalmi jellegét és jogi elemeit, hanem általában a szervező tevékenység, mint társadalmi jelenség törvényszerűségeit, valamint ezeknek az államigazgatás területén jelentkező sajátosságait vizsgálja. Ezt az irányzatot *szervezéstudományi, igazgatástudományi* vagy *közigazgatástani irányzatnak* nevezhetnénk, szemben a *másik* irányzattal, amely az államigazgatást elsősorban mint az állami tevékenység meghatározott fajtát szemléli, annak elsősorban közhatalmi jellegét és jogi eszközeit hangsúlyozza s igyekszik elhatárolni az állami tevékenység egyéb formáitól. (*Jogtudományi vagy államigazgatási jogi irányzat.*) Már a két irányzat egyszerű szembeállítás is mutatja értékeiket és gyengéiket. Az első különösen alkalmas arra, hogy a szervező tevékenység egyes fajainak megfelelően tükrözze az államigazgatási tevékenység módszerbeli sajátosságait, belső szervezeti elemeit. E közben egyszerűen adottnak tekinti az államigazgatás közhatalmi jellegét és jogi szabályozottságát. Erre irányuló külön elemzés híján szükségképpen elnagyolja az általános igazgatási elveknek a *közhatalmi jellegből* és a *jogi szabályozottságból* folyó módosulásait és csak *hiányosan fejezheti ki az államigazgatás speciálisan e két eleméből folyó sajátosságait.* (Pl. a törvény alá rendeltség biztosítékait az államigazgatási szervezetben és tevékenységben.) A másik irányzat pedig az államigazgatási tevékenység igazgatási oldalát adottnak tekinti s figyelmen kívül hagyja a szervező tevékenység általános törvényszerűségeit. A két irányzat értékelésénél szándékosan nem a célszerűség és a törvényesség vagy jogszerűség (ami ebben a vonatkozásban ugyanaz) szembeállításának kérdéséből indultunk ki, bár gyakori a 'közigazgatástani irányzatnak ebből az egyetlen szempontból való megítélése és elmarasztalása. Az ilyen értékelés

azonban részint figyelmen kívül hagyja a közigazgatástani irányzat kétség-telenül méltánylandó eredményeit, másrészt szem elől téveszti azt, hogy a jogszerűség és a célszerűség szembeállítása jogtudományi és közigazgatási irányú művekben egyaránt jelentkezik, sőt maga a szembeállítás egyenesen a jogtudományi irányzaton belül született. Laband szinte már a közigazgatási jogtudomány kialakulásának idején lerakta a szembeállításnak az alapjait.¹ Más kérdés, hogy az imperialista államokban a két háború között, de ma is tapasztalható olyan törekvés, mely azt a körülményt is igyekszik a közigazgatás törvényességét fellazító általános tendenciák szolgálatába állítani, hogy a közigazgatástani irányzat a közigazgatás elemzésénél bizonyos fokig háttérbe szorítja a jogi elemeket.

Mindkét irányzat meghatározott társadalmi-történeti fejlődés és az adott időszakban meghatározott társadalmi-történeti szükségletek eredője. Nem véletlen pl., hogy az igazgatástudományi irány az angolszász jogterületen, így elsősorban Angliában és az USA-ban uralkodó, míg a jogtudományi irányzat főleg a kontinensen. Ez szorosan összefügg azzal, hogy Angliában a burzsoa forradalom idején még nem erősödött meg, az USA-ban pedig egyáltalán ki sem alakult a feudális abszolutizmus államára jellemző bürokratikus-hivatali államgépezet. A kialakuló burzsoa államgépezetben hosszú időn keresztül a választott képviselői szervek testesítették meg a közhatalmat. Az eleinte lassan kialakuló hivatali szervezet sokáig háttérben maradt a választott szervek mögött és főleg azok adminisztrációját látta el, különösen azon a területen, ahol az államigazgatás a legszélesebb, azaz helyi viszonylatban. A kontinensen pedig a burzsoa forradalmak győzelmét követően a feudális abszolutizmustól örökölt hivatali-rendőri apparátus — melynek legkiterjedtebb része éppen az államigazgatási szervezet — volt a közhatalom elsősorban magva és a centrális állam összetartó szervezete, még akkor is, ha az adott országok társadalmi-történeti fejlődésének megfelelő jelleggel önkormányzatokat is létrehoztak. Angliában és az USA-ban a bürokratikus államigazgatási gépezet kialakulása egybeesik az imperializmus korának kezdetével és egyben azzal az időszakkal, amikor már a szervezéstudományok is kialakulóban vannak. Ezzel magyarázható ezekben az államokban az államigazgatási jog késői elkülönülése, de ez magyarázza a közigazgatástani irányzat uralkodóvá válását is. A két irányzat történeti meghatározottságának nem mond ellent az, hogy a két jogterületen kölcsönösen találunk beütéseket, államigazgatási jogi irányzatú, avagy vegyes jellegű munkákat az angolszász jogterületen és viszont. Ezek többnyire szórványosak és gyökértelenek, vagy nem következetesen tartoznak egyik irányzathoz sem. Nálunk ez utóbbinak típusa Magyary munkássága, aki könyve első fejezetében az általános szervezéstudományi elveket tárgyalja, ezeket azonban nem vezeti következetesen keresztül az államigazgatási jog anyagán, hanem a magyar államigazgatást — legfeljebb erős szociológiai éllel — a jogtudományi irányzat szempontjainak megfelelően tárgyalja. A két irányzat történeti meghatározottságát egyébként alátámasztja az a tény is, hogy H. Fayolnak, a szervezéstudományok egyik megalapítójának — aki maga francia volt — úgyszólván semmi hatása nem volt a francia államigazgatási jogtudományra.

¹ Vö. P. Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reichs*. Tübingen, 1878. II. köt. 218—219. o.

Mind a közigazgatástani, mind az államigazgatási jogi vagy jogtudományi irányzaton belül további iskolákat különböztethetünk meg. H. Fayol elsősorban az általános igazgatási elvek érvényesülését hangsúlyozza az igazgatás összes megjelenési formáiban. Mások tagadják vagy egészen minimálisnak tekintik az olyan általános érvényű igazgatási elvek létezését, amelyek az egyes igazgatási formák tárgyától függetlenül tanulmányozhatók. Ezek szerint minden igazgatásra, így az államigazgatásra, elsősorban a sajátos igazgatási elvek jellemzők.² Ma egyre inkább elismerik az általános igazgatási elvek minden területen való érvényesülését és ezeket az egyes szakterületek speciális elveivel egyező jelentőségűnek ítélik.

Az államigazgatási jogi vagy jogtudományi irányzaton belül szintén különböztethetünk aszerint, hogy az egyes szerzők az állami tevékenység elemzésénél és ezen belül az államigazgatás meghatározásánál (azaz a többi állami tevékenységi formától való elhatárolásánál) milyen módszert követnek. *Negatív* meghatározást adnak az államigazgatásról azok,³ akik magát az államigazgatási tevékenységet nem elemzik, hanem az állam összes többi tevékenységi formáinak meghatározása után fennmaradó és sokszínűségénél fogva általuk meghatározhatatlanként felfogott területet tekintik államigazgatásnak, szemben a pozitív meghatározással, amely az államigazgatás specifikus jegyeinek meghatározására törekszik. A *pozitív* meghatározás hívei között is további megkülönböztetés tehető aszerint, hogy az államigazgatási tevékenységet alanyainak (tehát az államigazgatási szervezetnek) jellege (*organikus, szervezeti, alanyi, illetve formális meghatározások*)⁴, vagy e tevékenység jellege, tartalma, tárgya szerint kísérlék meg elhatárolni az állami tevékenység egyéb fajaitól (*objektív, tárgyi, anyagi, materiális, illetve funkcionális-tevékenységi meghatározások*).⁵ Nagy számmal ismeretesek továbbá olyan törekvések is, amelyek mindkét irányzat szempontjait figyelembeveszik és emellett az állami tevékenység differenciálódásának történeti folyamat jellegére is utalnak (*összetett meghatározások*).⁶

² Ennek egyik legismertebb képviselője Louis Marian. (Vö. A. Lepawsky, *Administration*. New York 1952. 8. o.)

³ Az irányzat legismertebb képviselői: G. Jellinek, W. Jellinek, H. Berthelemy, F. Fleiner, C. Bornhak, J. Kohler; a legújabb irodalomban E. Ruck. A negatív meghatározás általános sémája „államigazgatás az állam egész nem jogalkotó és nem bírói (jogszolgáltató) tevékenysége”. (E. Ruck, *Schweizerische Verwaltungsrecht*. Zürich, 1951. 2. o.) A magyar irodalomban Kmety Károly és Jászi Viktor adtak negatív meghatározást.

⁴ Legszellemesebben fejezi ki ezt az irányzatot a legújabb francia államigazgatási jogi irodalomban Marcel Valinc: „Nem az az államigazgatási szervezet (francia „administrateur” — magyarul visszaadhatatlan), mely bizonyos elkülöníthető speciális tevékenységet fejt ki, hanem ellenkezőleg, az az államigazgatás — bármilyen legyen is egyes aktusainak természete, amit ez az államigazgatási szervezet kifejt.” (*Traité élémentaire de droit administratif*. Paris, 1950. 7. o.) Ma a burzsoa jogirodalomban ez a koncepció a legáltalánosabb. Fő képviselője Kelsen. Az államigazgatás formális koncepciójának elemei egyébként Laband-hoz nyúlnak vissza, aki ugyan materiális meghatározást ad, de emellett utal a formális elhatárolás lehetőségére is, amikor államigazgatáson annak az állami tevékenységnek az egészét érti, amelyért a miniszterek felelősségre vonhatók, szemben a törvényhozással és igazságszolgáltatással, ahol ez a sajátosság hiányzik. (Vö. Laband, id. m. 2. kiad. II. köt. 176. o.)

⁵ Fő képviselője Laband, Duguit és Hauriou.

⁶ L. Stein, O. Mayer, nálunk Concha.

Külön kell megemlítenünk az Ereky István által kidolgozott ún. *tételesjogi* meghatározást.⁷

A dogmatörténeti elemzést itt mellőzhetőnek tartjuk. Az egyes irányzatok ugyanis a közigazgatásnak annyira általános elemeire épülnek, hogy meghatározási módszereik a burzsoa társadalom fejlődésének különböző szakaszain egyaránt felfalálhatók, bár az egyes iskolák keletkezése és időszakonkénti viszonylagos előtérbe kerülése mindig kapcsolatban van a burzsoa fejlődés adott időszakának általános jellegzetességeivel. Egyes meghatározásokat érintően a későbbiek során erre külön is utalunk.

Az államigazgatás marxista koncepciójának alapját maga Marx rakta le, aki a tőkés államapparátus tevékenységének társadalmi kötöttségéből eredő korlátait elemezve az államigazgatási tevékenység általános jellegzetességeire olyan értelemben utalt, hogy megállapítását az államigazgatás lényegének meghatározásaként is felfoghatjuk. E szerint „a közigazgatás az állam szervező tevékenysége”.⁸ A rendkívül tömör meghatározás egyaránt hangsúlyozza a közigazgatás mindkét oldalát, azaz állami, közhatalmi jellegét és szervező tevékenység voltát. Így viszonylag korán, a közigazgatási jogtudomány kialakulása előtt⁹ az államigazgatás lényegének megfogalmazásával olyan általános meghatározás alapját vetette meg, mely minden eklekticizmustól és egyoldalúságtól mentesen tükrözi az államigazgatás lényeges jegyeit.

Lenin szintén ilyen felfogásban foglalkozott az államigazgatás kérdéseivel. Már az „Állam és forradalom” c. munkájában az állam elhalását elemezve megkülönbözteti a „politikai jellegű közfunkciókat”, ezen belül az államigazgatást is *mint az állam létéhez kötött közhatalmi tevékenységet* az igazgatástól, mint általános társadalmi funkciótól, mely a társadalmi fejlődés legmagasabb fokán, az államnélküli kommunista társadalomban is szükség-szerű kísérője a társadalmi termelés és elosztás folyamatainak,¹⁰ közismerten abból kiindulva, hogy e nélkül semmilyen társadalom szervezett működése nem képzelhető el. Majd a nagy októberi szocialista forradalom győzelme után írt munkáiban ismételten egyaránt figyelmet fordít az *államigazgatás közhatalmi, jogi és szervezési elemeire*. Többször is hangsúlyozza az egész államigazgatási tevékenység jogi szabályozottságának szükségességét.¹¹ Sokat foglalkozott Lenin az államigazgatási tevékenység belső szervezési oldalaival, sürgette a szovjet intézmények belső munkaszervezetének felülvizsgálatát,

⁷ Ereky részletesen ismerteti és elemzi a burzsoa államigazgatási jogi irányzat fő képviselőinek meghatározásait. A pozitív iskola három főirányán belül tovább különböztet aszerint, hogy kizárólag az állami tevékenység elemzésére szorítkoznak vagy az állami tevékenység elemzésénél az alkotmány és az államigazgatás viszonyát is figyelembe veszik. Maga az összes meghatározások szempontjainak figyelembevételével, a hatályos jog alapján dolgozza ki az államigazgatás fogalmát. (*Közigazgatás és önkormányzat*. Bp. 1939.)

⁸ Marx—Engels összes művei. 3. köt. 12. o. oroszul.

⁹ Marx e munkáját 1844/45-ben írta. A közigazgatási jogtudomány kialakulása az 1860/70-es évekre tehető. Magát a közigazgatási jogot természetesen már előbb, lényegében az 1789. évi francia forradalom törvényhozásában kialakultnak tekinthetjük.

¹⁰ Lenin összes művei. 25. köt. 508. o.

¹¹ Lényegében ehhez a követelményhez kapcsolódik az általa kidolgozott, a szovjet intézmények egész működését érintő szabálytervezet. (Vö. *A szovjet intézmények igazgatására vonatkozó szabályok*. Tervezet. Lenin művei. 28. köt. 361. o.) De az ügyészi általános törvényességi felügyelet alapformáinak kidolgozása és az egész igazgatási tevékenység egészére való kiterjesztésének követelménye is ennek jelentőségét húzzák alá.

tudományos alapokra helyezését.¹² Sürgette általában az igazgatás szervezése tudományának, de ezen belül a szervezéstudomány előző eredményeire építve különösen az államigazgatás szervezése szocialista tudományának kialakítását; jelentőségüket a szovjet államigazgatási apparátus felépítése szempontjából egyenesen létfontosságúnak ítélte.¹³ Nagyon jelentősnek tartotta az általános igazgatási, szervezési elvek ismeretét és általában magát az igazgatási szakképzettséget, az igazgatási szakképzettség megszerzésének fontosságát a közhatalmat megvalósító államigazgatásban is.¹⁴

A klasszikusok elméleti útmutatásai alapján a *szovjet szocialista állam- és jogtudományok* számos jelentős eredményt értek el e területen is. A szovjet szocialista államigazgatás fogalmáról folyó vita nagymértékben elősegítette a szovjet állam, de a többi szocialista állam vonatkozásában is az állami tevékenység egyes speciális fajainak, így különösen az államhatalmi tevékenységnek, továbbá a termelő-szolgáltató, gazdasági-kulturális szervek tevékenységének az állam egyéb tevékenységi formáitól való elhatárolását.¹⁵ Számos értékes kísérlet történt a szovjet szocialista államigazgatás alapelveinek kidolgozására.¹⁶ I. N. Ananov a szovjet államigazgatási szervek végrehajtó és rendelkező tevékenysége c. alapvető tanulmányában több vonatkozásban is hozzájárult a szocialista államigazgatás egyes tevékenységi formáinak, valamint belső szervező elemeinek meghatározásához. Különösen jelentős az állami legfelső vezető, irányító tevékenységnek az államigazgatási tevékenységtől való elhatárolására irányuló törekvése.¹⁷ Kétségtelen eredményként kell számontartani az *államigazgatásnak végrehajtó-rendelkező tevékenységként való felfogását* is. A jelentős részeredmények mellett azonban a fő kérdés, a klasszikusok elméleti hagyatéka alapján a szocialista államigazgatás olyan koncepciójának kidolgozása, amely annak közhatalmi és általában igazgatási-szervező oldalát egyaránt és egyenlő súllyal érvényesíti — viszonylag háttérbe szorult. Ez bizonyos fokig korlátok közé szorítja az elért eredményeket is. Az államigazgatás ilyen koncepciója hiányában pl. az államigazgatás alapelveit sem mint az általános társadalmi tevékenység során funkcionáló igazgatásnak az

¹² *Rendeleter-tervezet az állami ellenőrzés felhasználásáról.* (Lenin művei. 28. köt. 335. o., de jóformán kizárólag ennek a kérdésnek szentelti a munkás-paraszt felügyelet átszervezéséről szóló javaslatait.) Lenin művei. 33. köt. 482—487. o.

¹³ „Azonnal pályázatot kell kiírni két vagy több tankönyv megírására munka-szervezésről általában és különösen a közigazgatási munka megszervezéséről... Néhány képzett és lelkiismeretes embert ki kell küldeni Németországba vagy Angliába irodalomgyűjtés és a kérdés tanulmányozása végett.” (Lenin művei. 33. köt. 494. o.)

¹⁴ Így pl. a munkás-paraszt felügyelet alkalmazottairól szólva javasolja, hogy „ezeket külön meg kell vizsgálni lelkiismeretesség és államapparátusunk ismerete szempontjából, külön ki kell próbálni őket arra nézve, hogy tisztában vannak-e általában a munka tudományos megszervezésének s kiváltképpen az igazgatási és hivatali munkák stb. megszervezésének alapismereteivel.” (Lenin művei. 33. köt. 484. o.) De jóval előbb már az OK(b)P IX. kongresszusán az államapparátus területére kiterjedően is hangsúlyozza az igazgatási, ezen belül külön az államigazgatási ismeretek szakképzettség jellegét, és megszerzésének szükségességét. (Vö. Lenin művei. 30. köt. 463. o.)

¹⁵ A tanulmányokban és monográfiákban egyaránt folyó vita eredményeit részben ismerteti P. Levit: *A szovjet szocialista államigazgatás és az államigazgatási jog fogalma.* (Stat a Právo, 1952. Prága, 4. sz., 345—352. o.)

¹⁶ Sz. Sz. Sztudenjikin, *A szovjet államigazgatási jog.* Moszkva, 1949. Magyar kiadás 1951. 37—54. o. — Sz. Sz. Sztudenjikin — V. V. Vlaszov—I. I. Jevtyihjev, *Szovjet államigazgatási jog.* Moszkva, 1950. 58—83. o.

¹⁷ *A szovjet államigazgatási és pénzügyi jog kérdései.* Tanulmánygyűjtemény. Moszkva, 1952. 5—65. o.

államigazgatásban sajátosan érvényesülő elveit tárgyalják, hanem nagyobb-részt az egész szocialista állami, közhatalmi tevékenység során érvényesülő alapelveket ismertetik az államigazgatás specifikus elveiként.

Az állam- és jogelmélet — amelynek egyébként ez csak közvetett feladata — többnyire a marxi meghatározást inkorporálja, mint az állam- és jogelmélet tételét és általában meg sem kísérlí annak az állam- és jogtudományok területén való további kimunkálását.¹⁸ A szovjet államjog és államigazgatási jog tudományának művelői között az államigazgatás fogalom-meghatározásáról több éven keresztül tartó és egyéb vonatkozásban igen sok pozitív eredményt felmutató vita során egymással szembeütköző meghatározások e vonatkozásban a *fogalomképzéshez felhasznált elemek tekintetében* lényegében nem jutottak túl az előbbieken általunk jogtudományi vagy államigazgatási jogiként jellemzett irányzat, illetve ezen belül a pozitív meghatározások keretein. Az egyes meghatározások képzésének előbb említett módszerbeli elemeit tekintve lényegében az államigazgatás formális vagy szervezeti, illetve az anyagi vagy tartalmi meghatározásainak hívei ütköztek meg. Más vonatkozásban természetesen helytelen lenne azonosítani a vita során szembenálló ellenvéleményeket a burzsoa irodalomban ismeretes különböző államigazgatási fogalmakkal. A szovjet szerzők minden meghatározása a szovjet szocialista állam, a kizsákmányolástól mentes társadalom államigazgatásának tevékenységét elemzi. A szovjet szocialista államigazgatás feltétlen törvény alá rendeltsége, a szovjet szocialista államigazgatás feladatai minden meghatározásban kifejezésre jutnak (bár az utóbbiak inkább az egész szovjet társadalom előtt álló olyan fő feladatokként hatnak, amelyek megoldásában való közreműködés a szovjet állam összes, tehát államigazgatási és nem államigazgatási szerveinek egyaránt jellemzője).

A vita során összecsapó ellenvélemények két fő álláspont körül csoportosíthatók: az egyik álláspont szerint államigazgatásnak minősül a *szovjet állami szervek egész végrehajtó-rendelkező tevékenysége*. Eszerint tehát az államigazgatás szervein kívül a szovjet államban államigazgatási tevékenységet is ellátnak a szervi minőségüknek megfelelő tevékenységük kifejtésén túl a legfelsőbb államhatalmi szervek, az államhatalom helyi szervei, a bírói és ügyészi szervek egyaránt.¹⁹ Ennek az álláspontnak ma Sz. Sz. Sztudenyikin a fő képviselője. Mindkét általunk ismert meghatározásának sommázata az, hogy az összes szovjet állami szervek egész végrehajtó és rendelkező tevékenysége — államigazgatás.²⁰ Lényegében ezzel azonos I. I. Jevtyihijev álláspontja,

¹⁸ Vö. M. P. Kareva—G. I. Fegykin, *Állam- és jogelmélet*. Moszkva 1955. 435—436. o., illetve Arzsanov, *Állam- és jogelmélet*. Bp., 271—272. o.

¹⁹ E meghatározás szerint az államigazgatás fogalmi körébe tartozna többek között az államigazgatási és nekik alárendelt egyéb szervek végrehajtó-rendelkező tevékenységén kívül a legfelsőbb államhatalmi szervek minden minden törvényalkalmazó, tehát nem törvényhozó aktusa, az államhatalom helyi szerveinek egész tevékenysége, így a helyi szovjetnek ülésein teljesített hatalmi tevékenysége is, az államhatalmi szervek belső igazgatása, valamint az ügyészi szervezet belső igazgatása, továbbá a bírói szervezet államigazgatási jellegűnek ítélt aktusai, mint pl. a bírói végrehajtás és esetleg egyéb államigazgatási aktusok (a helyi államhatalmi szervek tevékenységének megítélésével ennek az álláspontnak a képviselői között is vannak eltérések, amennyiben egyesek csak az államigazgatás irányítására vonatkozó aktusait tekintik államigazgatásnak).

²⁰ Szó szerint: „A szovjet államigazgatás az állami szervek végrehajtó és rendelkező tevékenysége, mely az SzK(b)P vezetése alatt a törvényeknek és a törvényeken alapuló más jogi aktusoknak a megvalósításából áll.” (Sz. Sz. Sztudenyikin, *A szovjet államigazgatási jog*. Moszkva 1949. Ld. az 1951. évi magyar nyelvű kiad. 3. o.) A másik

aki szerint az államigazgatás „azon állami szervek munkájának fő szférájába tartozik, amelyeket az alkotmány végrehajtó szervekként határoz meg”. Ezt követően megállapítja, hogy igazgatási aktusokat más állami szervek is kiadnak, így pl. a prezidium és az államhatalom helyi szervei. A továbbiakban állást foglal abban is, hogy az államigazgatási szervek egész munkáját államigazgatási tevékenységnek minősíti.²¹ Hasonló V. F. Kotok álláspontja is.²² Tőlük Jampolszkaja csak annyiban tér el, hogy az államigazgatási tevékenység törvény alá rendeltségének elsődleges hangsúlyozása mellett az államigazgatási tevékenységet az államigazgatási aktusok jogi kifejezésére szűkíti.²³

A velük szembenálló álláspont csak a szovjet alkotmány által államigazgatásnak, tehát végrehajtó, rendelkező szerveknek deklarált állami szervek végrehajtó-rendelkező tevékenységét minősíti államigazgatásnak. Fő képviselői G. I. Petrov,²⁴ és I. N. Ananov.²⁵ Bár Ananov nem minden vonatkozásban következetes a formai, illetőleg „organikus” meghatározásmódhoz. Így pl. elismeri a prezidium, az ügyészség belső igazgatásának és a bírósági végrehajtó tevékenység végrehajtó-rendelkező, tehát államigazgatási jellegét; ha ezeket mégis kirekeszti az államigazgatási tevékenység köréből, azt nem elvi, hanem csupán célszerűségi szempontokkal, és pedig azzal indokolja, hogy ezeknek a tevékenység formáknak az államigazgatás meghatározásánál való figyelembevétele „gyengítené a szovjet államigazgatási szervezet tevékenységére szükségképpen fordítandó nagy figyelmet”.²⁶

Amint látjuk, minden változat operál az államigazgatás végrehajtó-rendelkező, szervező tevékenység jellegével. Ezek azonban csupán „az állam-

meghatározás ehhez egészében hasonló. „Ez az állami szervek végrehajtó és intézkedő tevékenysége a törvények alapján és végrehajtásuk közben, ... stb., továbbá a szovjet állami szervek végrehajtó és intézkedő tevékenysége a gyakorlati végrehajtás szervezését és a tervezés, számvitel, ellenőrzés, a káderek kiválasztása és elosztása, a törvények és más jogi aktusok közvetlen végrehajtásának kivitelezését jelenti”. (Sz. Sz. Sztudenyikin—I. Jevtyihijev—V. Vlaszov, *A szovjet államigazgatási jog*. Moszkva, 1950. 3. o.)

²¹ Vö. I. Jevtyihijev—V. Vlaszov, *Államigazgatási jog*. Moszkva 1946. 3—4. o.

²² „A szovjet államigazgatás a szovjet állami szervek végrehajtó és rendelkező tevékenysége, mely a törvények és más törvényen alapuló jogi aktusok megvalósításában áll. . .” (*Szovjet államjog*. Moszkva 1948. 366. o.)

²³ „A szovjet államigazgatás vagy az állam végrehajtó-rendelkező tevékenysége — a szovjet szocialista állam törvény alá rendelt tevékenységének olyan formája, mely a kommunista párt vezetése alatt valósul meg, a kommunizmusnak a Szovjetunióban való felépítésére irányul, a törvények életbe léptetésének közvetlen vezetésében, a törvények és más állami aktusok teljesítésének ellenőrzésében áll és az államigazgatás aktusaiban (az igazgatás normatív és egyedi aktusaiban) jogi kifejezést nyer.” (*A szovjet államigazgatás szervei a mai időszakban*. Moszkva 1954. 48. o.)

²⁴ „A szovjet államigazgatás, vagyis a szovjet állam végrehajtó, rendelkező tevékenysége a szovjet állam tevékenységének egyik olyan formája, amelyet végrehajtó és rendelkező szervek gyakorolnak és amely a szocialista állam funkciói gyakorlati megvalósításának szervezéséből áll. . . stb. (Az államigazgatási jog elméleti kérdései. Szovjet állam és jog. 1950. Magyarul: Sz. C. Gy. 1953. évi 1—2. sz. 64. o.)

²⁵ „A végrehajtó-rendelkező tevékenység közhatalmi vezető, szervező és szabályozó tevékenység, melyet az államigazgatás szervei, a jogi személyek és az ezeknek a szerveknek alárendelt intézmények, vállalatok és szervezetek valósítanak meg.” (*A szovjet államigazgatási szervek végrehajtó és rendelkező tevékenysége*. A szovjet államigazgatási és pénzügyi jog kérdései. Tanulmánygyűjtemény. Moszkva 1952. 53. 1.) — Hasonlóképpen foglal állást Sz. Sz. Sztudenyikin 1949-ben kiadott tankönyvének recenziójában. (*Szovjet állam és jog*. 1950-es évf. 2. sz. 74—75. o.)

²⁶ I. m. 57. 1.

eredményének értékeléséhez feltétlenül hozzátartozik, hogy Sz. Sz. Sztudenyikin már a vitát megelőzően felvázolta az államigazgatás meghatározásának a vitában felmerült összes lehetőségeit és e lehetőségek ismeretében foglalta el az előbbiekben is idézett álláspontját. „Az államigazgatást, mint terminus igazgatás” terminus technicus egyszerű szinonimáiként jelennek meg. A vita technikust többféle értelemben használják: 1. az állam mindenfajta tevékenységének megszerzésére a társadalmi viszonyok területén, 2. vagy csak az államigazgatási szervek végrehajtó tevékenységét értik alatta, 3. vagy az államigazgatási szervek mindenfajta tevékenységét, 4. vagy az állam minden törvényes szervének végrehajtó és rendelkező tevékenységét”.²⁷

Mi az oka annak, hogy a szovjet állam- és jogtudományban az államigazgatás koncepciója még nem jutott túl az igazgatási joginak jellemzett irányzat keretein? Kétségtelenül hozzájárult ehhez, hogy a Szovjetunióban — annak ellenére, hogy Lenin többszörű erőfeszítést is tett létrehozására —, nem alakult ki az általános szocialista szervezéstudomány; vannak ugyan különböző ágazati, szervezési stúdiumok, amelyek — kizárólag praktikus jelleggel — a gazdaság egyes ágazataiban vizsgálják a szervezés elemeit.²⁸ Az egyes ágazati szervezési stúdiumoknál az elméleti jelleg háttérbe szorulása szükségképpen következik az összes igazgatási területeken jelentkező elvek, törvényszerűségek, tapasztalatok elméleti általánosítását egyedül elvégezni képes általános szervezéstudomány hiányából. Ilyen módon a szovjet az állam- és jogtudományok az államigazgatás meghatározásánál nem kaphattak megfelelő alátámasztást a szervezési oldal elemzéséhez.²⁹

Az *egyes népi demokráciákban* viszonylag kevés önálló kísérlet történt az államigazgatás meghatározására. Csehszlovákiában a Jan Bartuska³⁰ által szerkesztett államjogi tankönyv az államigazgatás forgalmaként inkorporálja A. J. Visinszkijnek lényegében a marxi meghatározást megismétlő tételét.³¹ A lengyel államigazgatási jog marxista tankönyvének bírálata során a tankönyv szerzői az államigazgatás tárgyi, anyagi meghatározása mellett

²⁷ Sz. Sz. Sztudenyikin, *Az államigazgatás rendszere és a szovjet államigazgatási jog tárgyalásának kérdése*. Cikkgyűjtemény. Moszkva 1949. 20. o.

²⁸ Mint például a kereskedelmi szervezés. A valóságos helyzetképhez hozzátartozik, hogy volt a szovjet társadalomtudományok fejlődésének egy olyan korszaka, amikor az általános szervezéstudomány és az egyes ágazati szervezéstudományok szinte kizárólagos jelleggel léptek fel a társadalmi viszonyok igen széles területén. Volt olyan időszak, amidőn az általános szervezéstudományok művelői egyenesen tagadták pl. a politikai gazdaságtan tudományának szükségességét és az általános szervezéstudomány által kidolgozott szervezési normákkal kívánták helyettesíteni a politikai gazdaságtan által feltárt tudományos törvényeket. A szervezéstudományok jelentőségének ilyen eltűlése a társadalmi viszonyok más területén is éreztette hatását. Így pl. az állami tevékenység különböző oldalaival foglalkozó szervezéstudományi ágazatok teljesen elhanyagolhatónak hirdették különösen az államhatalmi és államigazgatás tevékenység jogi oldalait és igen sok vonatkozásban a szocialista jog normáit szervezéstechikai normák bevezetésével helyettesíthetőknékvélték. Részben ezzel az egy ideig uralkodó állásponttal függött össze, hogy mintegy liquidálták a szovjet államjogot és államigazgatási jogot és helyette a szovjet államépítést tanították a Szovjetunió jogi karain. (Vö. A. A. Aszkerov: *Ocserki Szovjetszkovo sztrajlyesztvo*. Moszkva, 1953. 25—32. o.) Nekünk úgy tűnik, hogy a jelenlegi állapot, az általános szervezéstudományok általános és az ágazati szervezési tudományok viszonylagos elhanyagoltsága ennek a kétségkívül eltűlt irányzatnak bizonyos fokig szintén nem minden vonatkozásában indokolható ellenhatását tükrözi.

²⁹ Egyedül I. N. Ananov említett tanulmánya tesz ezen a területen néhány igen jelentős megállapítást.

foglaltak állást, bár a vitában egyesek mind a formai (alanyi), mind az anyagi (tárgyi) meghatározási mód szempontjainak összetett érvényesítését igényelték.³² A magyar állam- és jogtudományban Sztudenyikin, majd a Sztudenyikin könyvének bírálata után Petrov és Ananov meghatározásait — többkevesebb módosítással — egyaránt felhasználták a magyar államigazgatás meghatározásához. E mellett kétségtelenül voltak olyan kezdeményezések is, amelyek az államigazgatás felfogásában megkísérelték érvényrejuttatni a szervezési és jogi elemeket egyaránt. Ilyennek kell tekinteni pl. az államigazgatási jog mellett az államigazgatás szervezése és vezetése egyetemi stúdium bevezetésének szorgalmazását. De végső soron ebbe az irányba mutatott az Állam és Igazgatás c. folyóirat anyagának igen jelentős része is.

II

A sokféle és egymással szembevető kísérlet egyenesen kínálja azt a kérdést: meghatározható-e egyáltalán az államigazgatás? És ha igen, a meghatározás érvényét mennyire lehet kiterjeszteni. A negatív irányzat valójában ezt — az államigazgatási tevékenység legkülönbözőbb ügyeket felölelő jellegére tekintettel — tagadja. A pozitív meghatározások viszont az államigazgatás általános fogalmának és egy konkrét állam konkrét államigazgatási tevékenységének meghatározására egyaránt kísérletet tesznek. Kétségtelen, hogy a konkrét államigazgatás mindig egy adott *osztályállam osztályigazgatása*, így az államigazgatás nemcsak államtípusonként, hanem az adott államtípuson belül államonként más és más feladatokat lát el, más és más tevékenységi formákkal operál (az adott állam gazdasági alapjának, osztálytartalmának, osztályviszonyainak, történelmi sajátosságainak megfelelően).³³ E mellett az államigazgatás, mint az állami tevékenység *legmozgékonyabb* eleme, az adott állam egyes időszakaiban is gyorsan és számos elemében változik. Mégsem lehet tagadni, hogy vannak az államigazgatásnak közös lényeges sajátosságai, amelyek lehetővé teszik — ha nem is az államigazgatás teljes fogalmának, de az *államigazgatás lényegének* az összes államtípusok államaira alkalmazható meghatározását. Ez a meghatározás szükségképpen a filozófia mint a társadalmi fejlődés legáltalánosabb tudományának tétele lesz. Marx megragadva az államigazgatás két legáltalánosabb és leglényegesebb elemét, valójában ilyen meghatározást adott. De éppen mint legáltalánosabb meghatározás nem foglalhatja magában egyetlen konkrét állam vagy konkrét államtípus államigazgatásának összes lényeges elemeit. Mint legáltalánosabb *meghatározás* csak elméleti alap, kiindulási pont lehet, mely az egyes szaktudományok számára sem az adott típus, sem az adott konkrét állam igazgatásának meghatározásában nem helyettesítheti a lehető teljes és az összes lényeges közös fogalmi elemek tükrözésére törekvő meghatározást. Ennek figyelmen kívül hagyása legalábbis túlzott általánosításhoz vezet.

³⁰ *Csehszlovák államjog*. 1956. évi orosz nyelvű kiadás. Moszkva, 260. o.

³¹ Magyar nyelven ld. A. J. Visinszkij, *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. Bp. 1950. 50. o.

³² *Panstwo i Prawo*. 1953. 5—6. sz. 780. o.

³³ Az állami feladatoknak és az állami szervezeti formáknak végső soron a gazdasági alap, közvetlenül az állam osztálytartalma által való meghatározottságával kapcsolatban ld. *Az állami szervek rendszere a szocialista államban*. (Beér János—Kovács István. Állam és Igazgatás. 1955. évf. 506. és köv. o.)

A legáltalánosabbal szemben az *ún. tételesjogi meghatározás a legkonkrétabb*. A tételesjogi meghatározás alapja az, hogy az állami tevékenység különböző fajainak különválása és az ennek megfelelő differenciált szervezeti formák kialakulása mindig kifejezésre jut az adott állam jogában, azaz vagy írott, vagy szokásjogi, de mindig tételes jogszabályok határozzák meg a közhatalmat gyakorló állami szervek különböző típusait, valamint ezek tevékenységi körét. Így az egyes szervtípusok és a tevékenységi körök változása is folyamatosan kifejezésre jut minden állam hatályos jogában. Ezért nekünk úgy tűnik, hogy az államigazgatás az összes lényeges elemeire kiterjedően mindig csak *konkrétan*, azaz *egy adott állam viszonylatában és annak hatályos jogából kiindulva* határozható meg. Ez érvényes az államigazgatási tevékenységnek az állami tevékenység többi formáihoz való viszonyára is. A tételesjogi meghatározás sémája ennek megfelelően: *minden államon belül államigazgatási tevékenységnek kell tekinteni azt az állami tevékenységet, amelyet az állam joga annak nyilvánít*. A tételesjog azonban többnyire csak közvetett módon igazít el, amennyiben általában az egyes államigazgatási szervek hatáskörében jelöli ki az államigazgatási tevékenységet, így gyakorlatilag az államigazgatási tevékenység csak az azt ellátó szerveken keresztül határozható meg. Ezt figyelembe véve a tételesjogi meghatározás sémája a következőképpen alakul: „Egy adott államon belül államigazgatás az a tevékenység, amelyet a hatályos jog által államigazgatásinak minősített szervek ténylegesen kifejtenek, illetőleg amelynek kifejtésére a hatályos jog alapján kötelezettek.” Ez a meghatározás kétségtelenül tisztán formális meghatározás és sokan hajlanak arra, hogy egyszerűen tautológiának minősítsék, bár nem egészen az. Mi *kisegítő meghatározási módnak* tekintjük, mivel felhasználásával lehetőség nyílik arra, hogy egy adott állam államigazgatásának terjedelmét pontosan körülhatároljuk. Így ez a meghatározás feltétlenül világos állásfoglalást jelent abban, hogy *a)* az államigazgatás kizárólag az államigazgatási szervek által végzett tevékenység, *b)* az államigazgatási szervek egész tevékenysége államigazgatásnak minősül (bár a tételesjogi meghatározások hívei is kirekesztik az államigazgatás tevékenységéből annak egyes elemeit, pl. Ereky a polgári jogi jogügyleteket), *c)* az államigazgatási szervek csak olyan feladatokat láthatnak el, amelyeket a tételes jog hatáskörükbe utal.

Felhasználásának előfeltétele azonban, hogy az államigazgatás meghatározására irányuló törekvések között *megfelelő helyre* helyezzük és valóban mint *kisegítő* jellegű meghatározást fogjuk fel. A tételes jogi meghatározás annyiban önmagába visszatérő kör, és kielégül önmagában, hogy nem ad vissza semmit a gyakorlatnak, rajta keresztül nem érvényesülhet a tudomány alapvető funkciója, azaz hozzájárulás tárgyának továbbfejlődéséhez. Egyszerű *függvénye* az adott állam jogalkotásának, csupán regisztrálja azt, így nem helyettesítheti az államigazgatás nála általánosabb meghatározásait.³⁴ Nem ad választ arra, hogy milyen elméleti ismérvek alapján határozható el az államigazgatási tevékenység a jogalkotó számára is. Mindez nem jelenti azt, hogy a tételesjogi meghatározások egészében elvetendők. Így pl. az államigazgatási ügyek *szabatos rögzítésével* és összefoglalásával segíthetik az

³⁴ Ebbe a hibába esik Ereky, aki *Az önkormányzat és közigazgatás* c. munkájában a legkülönbözőbb államigazgatási meghatározásokat bírálva, egyszerűen a maga tételesjogi meghatározását állítja az általánosabb meghatározások helyére.

államapparátust egyes *jogszabályok érvényesülési területének* körülhatárolásában.³⁵ Alapul szolgálhatnak legalább *adott típuson* belül általánosnak tekinthető meghatározásokhoz, így azok a valóságos, konkrétan létező államigazgatásból indulhatnak ki.³⁶ A tételesjogi meghatározások *korlátainak* ismerete megóv az államigazgatásnak az azonos típuson belül sem általános intézményeken alapuló felfogásától.³⁷

III

Ahhoz, hogy az államigazgatás meghatározását megközelítsük, mindenekelőtt el kell határolnunk magát az igazgatást mint társadalmi tevékenységet a társadalomban ismeretes egyéb tevékenységi formáktól.

Igazgatáson azt a társadalmi tevékenységet értjük, amely megteremti meghatározott feladatok megvalósításának előfeltételeit és egyben a maga speciális eszközeivel biztosítja is e feladatok megvalósítását az annak teljesítésére jogosítottak és kötelezettek által.³⁸

Az igazgatás ilyenformán a társadalmi munkamegosztás folyamatában *mindig annak az adott feladatnak meghatározása és gyakorlati, közvetlen megvalósítása között* helyezkedik el, amelynek teljesítésére az adott igazgatási tevékenység irányul. Eszerint az igazgatás által megvalósítandó feladat kijelölése, meghatározása mint társadalmi tevékenység, nem része az igazgatásnak, hasonlóképpen nem az az adott feladat gyakorlati konkrét megvalósítása sem. (Ez nem zárja ki, sőt feltételezi, hogy feladata megvalósítása érdekében, annak alárendelten segédtevékenységként maga is kitűzzön és megoldjon konkrét feladatokat.) Az igazgatás ebben az értelemben az egyik legáltalánosabb társadalmi tevékenység, mely mindig szükségképpen jelen van, mihelyt több ember — akár a társadalom legelemibb sejtje is — együttműködik valamilyen meghatározott cél elérésére. Az igazgatás itt az egyes emberek tevékenységének meghatározott célra irányításában és összehango-

³⁵ Ez pl. egyáltalán nem közömbös az államigazgatási eljárás alkalmazási területének meghatározásában.

³⁶ A kelsen-i iskola egyik hibája, hogy az államigazgatás felfogását is egy nemlétező, absztrahált vagy inkább feltételezett jogrendszerre építi.

³⁷ Ilyen pl. az előbbieken már említett Laband-i koncepció, mely az államigazgatás meghatározását a miniszteri felelősséghez, tehát olyan intézményhez kapcsolja, mely a burzsoa államokban sem általános.

³⁸ Az igazgatás meghatározása a különböző szervezéstudományi munkákban többnyire utaló jellegű. Így pl. A. Lepawski idézett munkájában az igazgatást mint ügyek elintézésére, „megesinálására” irányuló tevékenységet említi, majd az igazgatás meghatározása helyett megállapítja, hogy „l. vannak a társadalomban bizonyos gyakorlatok és eljárások, amelyek az adminisztráció vagy a vezetés területéhez tartoznak. 2. Ezek az igazgatási gyakorlatok és vezetési eljárások képessé teszik a társadalom szervezeteit arra, hogy megfeleljenek feladataiknak és végrehajtsák programjukat. 3. Ezek az igazgatási eljárások a végső eredménynek ugyanolyan részei, mint maga a program.” (3. o.) Magyary is utaló jellegűen, mint „ügyek intézését, végzését, kérdések megoldását, célszerű cselekvést” írja körül az igazgatás fogalmát. (*Magyar Közigazgatás*. Bp. 1942. 3. o.) A polgári államigazgatási jogi művek, ha a kérdéssel egyáltalán foglalkoznak, hasonló megközelítéssel operálnak. F. Giese szerint pl. az igazgatás „a szó természetes értelmében meghatározott ügyek folyamatos tervszerű intézése, tevékenység a házban, udvarban...” (*Allgemeines Verwaltungsrecht*, 1952. Tübingen. 5. o.) Viszonylag elfogadhatóbb meghatározást ad John M. Pfiffner: „Az igazgatást úgy lehet meghatározni, hogy az az elérni kívánt célok elérésére szolgáló emberi és anyagi erőforrások megszervezése és irányítása”. (*Public Administration*, New York, 1953. 3. o.)

lásában jelentkezik, még akkor is, ha ez az irányítás vagy összehangolás ötletszerű.³⁹ A társadalmi fejlődés menetében, a termelési viszonyokban beálló változásoknak alárendelten, az igazgatás is állandóan fejlődik a társadalom legalsó fejlődési fokán álló emberi közösségek munkájának összehangolását ellátó és egyéb emberi tevékenységgel összefonódó elemi formáktól az igazgatási tevékenységre specializálódott, egymással hierarchikus viszonyban álló sejtek tömegéből álló hatalmas igazgatási szervezetekig. E fejlődés sajátos vonása, hogy a fejlettebb igazgatási kapcsolatok nem feltétlenül szorítják ki a régi, esetleg kezdeti formákat. A régi formák a maguk alkalmazhatási területein a fejlettebb formák egyidejű fennállása mellett is betölthetik társadalmi funkcióikat, részint önállóan, de a fejlettebb formák összetevőiként is. Éppen a már létrejött formák viszonylagos állandósága magyarázza az egyszerre létező formák rendkívüli változatoságát és rugalmasságát. Az igazgatási elemek képzéséhez szükséges összes elemek (ideértve természetesen az igazgatási feladatok ellátására rendelkezésre álló, felfelhasználható vagy kiképezhető káderállomány jellegét is) figyelembevételével mindig *objektíve adottnak* tekinthető az adott feladat teljesítésének biztosítására legalkalmasabb igazgatási forma. A *legalkalmasabb forma* felismerését és bevezetését azonban rendkívül megnehezíti az, hogy az igazgatás az alkalmas és kevésbé alkalmas formákkal szemben egyaránt rendkívül rugalmas. A legalkalmatlanabb forma is betölt valamilyen igazgatási funkciót. A forma alkalmatlansága természetesen szükségképpen jelentkezik a feladat teljesítésének elmaradásában vagy korlátozottságában. Végül is a forma alkalmatlansága csak az igazgatási folyamatok elemzése útján állapítható meg.

Az igazgatási tevékenység jellegét egyébként meghatározásánál sokkal inkább kifejezik egyes elemei. H. Fayol az igazgatásnak öt elemét különböztette meg, éspedig: az előrelátást vagy tervezést (program meghatározását a kitűzött feladat megvalósításának szolgálatában), a szervezést,⁴⁰ a parancskiadást, a koordinációt és az ellenőrzést.⁴¹ Az újabb irodalomban ma már az igazgatásnak hét, sőt kilenc mozzanatát is megkülönböztetik.⁴² Az igazgatás differenciálódása fokozatosan újabb és újabb elemekre hívja fel a figyelmet.⁴³

³⁹ Magyary az igazgatás funkcionálási területét leszűkítve nem tekinti igazgatásnak a szervező tevékenységet, ha az a „család”, tehát a vérségi kötelék érdekkörén belül marad. (I. m. 3. o.) Ehhez azonban maga sem következetes; az igazgatás egyes elemeire utalva pl. használja a családon belüli példákat is. (I. m. 23. o.)

⁴⁰ A szervezést mint terminus technicum a különböző művekben többféle értelemben is használják. Gyakran az igazgatással azonos értelemben, többször azonban csak mint az igazgatás egyik elemét, szervezetek létrehozását, azok közötti munkamegosztás kialakítását. Itt ebben az utóbbi szűkebb értelemben jelenik meg.

⁴¹ Ld. *Az igazgatási tudományok II. kongresszusa*. Bruxelles, 1923. 17. o. H. Fayol az igazgatást mint a nagyüzemekben előforduló műveletek egyikét vizsgálja. Rajta kívül megkülönbözteti még a technikai, kereskedelmi, pénzügyi, biztosítási, könyviteli műveleteket, valamint külön tevékenységi formaként az üzemi „kormányzását”, azaz az üzem egészének kitűzött fő célja irányában való vezetését.

⁴² Tervezés, szervezés, anyagellátás, irányítás, koordináció, jelentéstétel, pénzügyek. A gyakorlati munkákban ma általában ez a hét elem az elfogadott és angol nyelvű kezdőbetűik alapján posteorb megjelöléssel rövidítik. Ehhez egyes szerzők külön hozzáveszik még az analízist, a szervezet működésének és az igazgatott területnek folyamatos elemzését és a méretezést. (Vö. Lepawski, i. m. 23. o.)

⁴³ Így pl. az igazgatási munka elemzése régóta alkalmazott módszer az igazgatásban. De csak az utóbbi évtizedekben került annyira előtérbe, hogy ma már minden nagyobb méretű igazgatási szervezetben ennek eredményességének biztosítására specializált csoportok, osztályok is kialakultak. A magyar államigazgatáson belül ilyen

I. N. Ananov az igazgatás elemeinek két egybekapcsolt csoportját emeli ki, és pedig: *a*) a szervezést (ez alatt szervezet létrehozását, felszámolását, újjászervezését, strukturájuk átalakítását, személyi létszámuk megállapítását, személyzetük kiegészítését vagy kicserélését, a szervek anyagi eszközökkel való ellátását, munkabérealapok megállapítását, szervezeti szabályzatok kiadását, vagy megerősítését érti), továbbá *b*) a vezetést (mely a már megszervezett apparátus munkájának irányításához kapcsolódik, a tervek jóváhagyását, e tervek teljesítésének biztosítására szükséges rendszabályok kiadását és a teljesítés ellenőrzésének méretezését érti).⁴⁴ Ananov nem részletezi tovább ezeket az elemeket, megállapításai azonban így is jelentős segítséget adnak a szocialista típusú igazgatás összes műveleteinek kidolgozásához.

Műveleteinek, elemeinek ismerete egyben el is határolja az igazgatást a társadalmi tevékenység egyéb fajtáitól (a közvetlen termelő, kereskedelmi, kulturális, szolgáltató, egészségügyi stb. tevékenységtől). A burzsoa jogtudományi irányzatok azonban az igazgatási tevékenység összes elemeit figyelmen kívül hagyva, nem vesznek tudomást erről az elhatárolásról sem. A társadalmi valóságot teljesen hibásan tükrözve, az államigazgatásnak csak állami oldalát tartva szem előtt löbnyire államigazgatási tevékenységként fogják fel az egyéb tevékenységi formákat is, ha azokat állami szervek teljesítik, vagy ha megvalósításuk az államigazgatási szervezet közvetlen irányításával történik. A különböző burzsoa jogtudományi iskolák különböző elméleti konstrukciók segítségével helyezik el ezt a gyökerében nem igazgatási tevékenységet az államigazgatás tevékenységi formái között. Így a Kelsent követő ún. tiszta jogtani iskola egyszerűen jogalkalmazásnak, így magát a tevékenységet is *jogi aktusnak* minősíti.⁴⁵ Mások, mint pl. Ereky — ennyiben helyesen — azzal vitatják jogi aktussá minősítését, hogy az *tartalmában nem igazgatás*, hanem szellemi vagy fizikai munkateljesítés, majd kizárólag formális okokból (mivel állami szervek végzik) ez az álláspont is államigazgatásként jellemzi, egyes megjelenési formáit pedig az államigazgatás tényleges aktusaiként sorolja be az államigazgatási tevékenység fajai közé.⁴⁶ Végül van olyan álláspont, amely

egységekről jelenleg nem tudunk. Egyébként az igazgatás elemzésének az igazgatás külön elemeként való jelentkezése szorosan összefügg a szervezéstudomány kialakulásával. Valójában nem más, mint a szervezéstudomány elméletének az adott igazgatási területre való konkretizálása.

⁴⁴ I. m. 30. o.

⁴⁵ Kelsen a közvetett (jogszabályalkotó) és közvetlen (szervező) közigazgatást megkülönböztetve és az egész tevékenységet egyben jogalkotásnak és jogalkalmazásnak minősítve az állami kulturális, gazdasági stb. szervek egész tevékenységét államigazgatásnak tekinti. „Az az iskola és az a vasút, amely közvetlen közigazgatás esetén jött létre, állami iskola és állami vasút s az általuk kifejtett tevékenység állami tevékenység, mégpedig állami közigazgatás lesz.” (*Allgemeine Staatslehre*, 239. o.) Hasonló álláspontot vall Merkl is, aki szerint pl. ha a kodifikációt és a törvények szövegének kinyomtatását állami szervek végzik, ti. mint tisztviselők, illetve az állami nyomda látják el, akkor ezeket a segédfunkciókat egyaránt közigazgatássá kell minősíteni. (A. Merkl, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 10—11. o.) Majd külön is kifejti, hogy a közigazgatás teljes egészében a jog formájában jelenik meg. (I. m. előző v. l.)

⁴⁶ „Az a testi vagy szellemi munkát, amelyet az állam szervezetéhez nem tartozó fizikai munkások és a közigazgatás szakértői (ezen a mérnöki, orvosi, gyógyszerészeti, tanári munka végzését érti) mint állami szervek végeznek, a közigazgatás jogi aktusai gyanánt elismerni nem lehet, ezek az aktusok, amennyiben állami szervektől származnak, tényleges közigazgatási aktusok”. (Ereky i. m. 46—47. o.) Meghatározásából kimarad a gazdasági, termelő, csoztó stb. tevékenység, de nem azért, mert azt nem tekinti közigazgatásnak, hanem csupán abból a megfontolásból, hogy azokat a tételek

az egész állami vagy önkormányzati gazdasági, kulturális, egészségügyi stb. szervek által végzett tevékenységet egyszerűen az *államigazgatás segédtevékenységének*, járulékának fogja fel, ezért megítélésében nem is lát elvi problémát. Mint segédtevékenység egyszerűen „osztja a fődolog sorsát”, követi az államigazgatást, mint „testet az árnyék”.⁴⁷ Az igazgatás a test, a termelés az árnyék, az igazgatás a „fődolog”, a termelés csupán következmény, járulék. Így pl. a közüzemek által végzett termelés — mint tényleges tevékenység — egy megítélés alá esik az irattári kezeléssel, iktatással, a könyveléssel és az államigazgatást valóban kísérő más adminisztratív jellegű segédtevékenységgel. Ennek a konstrukciónak a fejtetőre állítotttsága azonnal nyilvánvaló, pedig — kevésbé burkoltan és sokkal konzekvensebben — valójában az előző álláspontokat fejezi ki.

A polgári jogtudománynak ez az álláspontja végső soron azzal a polgári liberális államszemlélettel van összhangban (közvetlenül arra is épül), amely az állami tevékenység egyedüli természetes területének a közhatalmi tevékenységet tekintette és más tevékenységi formák létjogosultságát csak annyiban ismerte el, hogy ha ezek a közhatalmi tevékenység érvényesülését támasztották alá. Az imperializmus időszakában ez a szemlélet már a burzsoá társadalom viszonyai között sem fejezi ki a valóságos helyzetet. Az államigazgatási jogtudományon belül pedig ma is közvetlenül a negatív meghatározások maradványa. Az államigazgatási jogtudomány, amely a századforduló idején még az államjog vagy alkotmányjogtudománnyal szinte teljes összefonódottságban jelentkezett, éppen a „bakterállam” szemlélet hatása alatt elméletileg nem tudta elhelyezni a kialakuló imperialista állam által egyre nagyobb számban ellátott egyéb tevékenységi formákat. Így azokat egyszerűen az amúgyis legnagyobb állami tevékenységi területhez, az államigazgatáshoz sorolta (már csak azért is, mert e tevékenységi formákat megvalósító állami vagy közületi szervek nagyobb része valóban az államigazgatási szervezet irányítása alatt áll) és egyben éppen ennek a területnek sokrétűsége folytán helyezkedett arra az álláspontra, hogy maga a közigazgatás meghatározhatatlan, illetve csak olyan módon határozható meg, ha közigazgatásnak tekintünk

jog általában nem szabályozza, így nem is kerülhetnek a meghatározás kifejezetten tételes jogra támaszkodó elemei közé. (I. m. 186—187. o.) Magyary szintén hasonló álláspontra helyezkedik, aki az állam által végzett termelő tevékenységet (útépítés, hídépítés stb.) nem az impérium gyakorlásával kapcsolatos közigazgatásnak minősíti (*Magyar Közigazgatás*. Bp. 1942. 39—40. o.), annak ellenére, hogy az előzőekben bőven foglalkozik az igazgatási tevékenység elemeivel. Ebben is egyik következtetlenségé jelentkezik.

⁴⁷ „A közigazgatáshoz kell számítanunk az érdemi közigazgatási tevékenységet, különféle segéd- és szakműködéssel támogató tevékenységeket, abból a megfontolásból, hogy ezek az elvileg működés tartozékát képezik s így osztják a fődolog sorsát. Megfelelő támogató tevékenység kísér ui. minden elvileg állami működést, kíséri tehát a jogszabályalkotást, a bíraskodást s így kíséri a közigazgató tevékenységet is, de a támogató tevékenység itt a legnagyobb terjedelmű s a legváltozatosabb. Ilyen tevékenység a kezelés, a számvitel, a közintézmények (iskolák, kórházak, könyvtárak stb.) és közművek (vásárcsarnok, vízvezeték, esaternázás, vasút, posta, rádió, stb.) működése. Az ilyen közhatalom nélküli tevékenység úgy követi az elvileg közhatalmi működéseket, mint testet az árnyéka. Az a közigazgatási rendelkezés pl., mely valakinek gümőkóros megbetegedés gyanúja miatt egészségügyi vizsgálatát rendeli el (1940: VI. tc. 4. §.), kezelési, számviteli és orvosi ténykedést vált ki s e ténykedések, mint az elvi értelmű közigazgatási működést kísérő tevékenységek a közigazgatáshoz tartoznak, mint annak járuléka.” (Szontagh Vilmos, *A közigazgatási jogtudomány tan-könyve*. Debrecen 1948. 14. o.)

minden olyan állami tevékenységet, mely kívül esik a jogalkotáson és a bírászkodáson. *Ennyiben* tehát minden meghatározás ma is negatív meghatározás. Hogy a valóságnak ennyire szögesen ellentmondó felfogás mégis tarthatja magát, az ma is abban a burzsoázia számára általánosnak mondható felfogásban gyökerezik, amely a burzsoá állam minden fejlődési szakaszán az államtól lényegében idegen területnek érzi a termelést, azt a magántőkés monopóliumának tartja és ha az állam mégis jelentkezik termelőként, azt csak jobb megoldás híján elfogadható szükségszerű rossznak tekinti, vagy esetleg a magántőkés termelést kiegészítő és azt alátámasztó valamiféle segédtevékenységként fogja fel.

Ezekkel a lényegében osztálykorlátokkal (amelyek végső soron a burzsoá társadalom gazdasági alapjában gyökereznek) magyarázható, hogy a burzsoá jogtudományok olyan kiváló képviselője, mint Kelsen, aki a legmélyebbre ment az államigazgatás e területének körülhatárolásában, maga sem tudott megszabadulni ettől a ballaszttól. Kelsen közvetett és közvetlen közigazgatás között különböztet. Közvetett közigazgatáson azt az állami tevékenységet érti, amivel az állam kötelezi az alattvalókat valamilyen magatartás tanúsítására, ebben arra is, hogy iskolákat alapítsanak, kórházban gyógyítsanak, közüzemet hozzanak létre stb., míg a közvetlen közigazgatás területén maguk az állam szervei kötelezettek ilyen tevékenység közvetlen ellátására. Kelsen a közvetett közigazgatást anyagi értelemben államigazgatásnak tekinti, mivel az állam e tevékenysége során egyrészt mint autoritás (közhatalom) kötelező jogot, magatartási szabályt alkot, mely meghatározott magatartást ír elő az alattvalók számára (ezeket a magatartási előírásokat másodlagos normáknak nevezi), másrészt a másodlagos normák által meghatározott magatartást nem tanúsítókkal szemben büntetést vagy végrehajtást (szankciókat) helyez kilátásba (ún. elsődleges normák). És eljárása során alkalmazza mind a másodlagos normákat (megállapítja az előírt magatartás teljesítését, vagy nemteljesítését), mind az elsődleges normákat (a meghatározott magatartást nem tanúsítókkal szemben büntetést szab ki vagy végrehajtást vezet). A közvetlen közigazgatás szervei ezzel szemben csak másodlagos normákat alkalmaznak, amennyiben meghatározott magatartást tanúsítanak az autoritás olyan rendelkezései alapján, mely számukra meghatározott magatartást ír elő. Ezt tartalmilag nem tekinti állami aktusnak, de formailag igen, mert teljesítésére fegyelmi jog alatt álló állami alkalmazottak kötelezettek. Így jut el lényegében ugyanoda, ahová a többi meghatározások. A termelés is államigazgatás, ha állami szerv végzi. A tanítás is, ha állami tanító stb. Bár megállapítja, hogy ebből a közigazgatásból hiányzik a közhatalom gyakorlása.⁴⁸

⁴⁸ Kelsen álláspontja egyébként más okokból sem fogadható el. Minden állami aktust jogalkotásnak és jogalkalmazásnak fog fel, nem különböztet bírászkodás és törvényhozás között sem. A bírászkodást pl., jellegét tekintve, azonosnak tekinti az ún. közvetett igazgatással, csak tételesjogilag lát elhatárolási lehetőséget, azaz csak az adott állam tételes joga jelöli ki, hogy mely ügyekben jár el bíróság, mely ügyekben közigazgatás. A közvetett igazgatás elvileg minden ügyben eljárhat. Valójában a törvényhozást, a jogalkotást is közvetett igazgatásként fogja fel. A törvényhozás, közigazgatás, bírászkodás között így semmilyen határvonalat nem lát. Ezt egyébként kifejezetten meg is állapítja: „a közigazgatás és az igazságszolgáltatás között a törvényhozáshoz való viszonyuk szempontjából, valamint a közigazgatás és a törvényhozás között semmilyen lényegbevágó különbség nincs”. (I. m., 236. o.)

A szocialista jogtudományban ma már nincs kétség aziránt, hogy az állami üzemek, gazdasági, kulturális, egészségügyi, szolgáltató intézmények elsődleges feladataik megvalósítása során nem igazgatási, hanem egyéb rendeltetésüknek megfelelő gazdasági (ideértve a közvetlen termelő, elosztó, szállítási stb. tevékenységet is), kulturális, egészségügyi tevékenységet végeznek.⁴⁹ A burzsoá álláspontok kritikai elemzése azonban a legutóbbi időkig elmaradt, pedig részben ide vezethetők vissza e szervek államigazgatási vagy nem államigazgatási jellegével kapcsolatban a szocialista irodalomban a legutóbbi időkben is jelentkező kételyek gyökerei.

Idetartozó, de külön kérdés az államigazgatási művelethez kapcsolódó nem specifikus igazgatási, tehát irattározási, kezelési, gépírási, sokszorozási stb. műveletek, a jogszabályok, határozatok, rendeletek, határozat-tervezetek vagy javaslatok készítésével szorosan összekapcsolódó szellemi munkateljesítések jellegének eldöntése. Ezek, amennyiben valamely igazgatási forma segédtevékenységeként jelentkeznek, valóban annak az igazgatási formának a jellege szerint ítélandók meg.

IV

Az igazgatást mint általános társadalmi funkciót megkülönböztetve egyéb formáktól, ki kell jelölnünk a társadalomban ismeretes különböző igazgatási tevékenységi formák körén belül azt a speciális területet, melyet államigazgatásként ismerünk el. A polgári szervezéstudományi művek egyaránt az igazgatásnak két nagy területét különböztetik meg, és pedig a *közigazgatást* és a *magánigazgatást*, egyszerűen szembeállítva az állam által végzett igazgatási tevékenységet a nem állam által végzett igazgatással. A két igazgatási forma között feltétlenül érvényesülő határvonalként a jogtudományi irányzatok mindegyike (ha ezzel egyáltalán foglalkozik) csak a tevékenységet teljesítő szervek állami vagy nem állami jellegéből, tehát alapján formális ismérvből indul ki, még ha az állami tevékenység különböző formái között tartalmi vagy más összetevőkből kiinduló megkülönböztetéssel is operál. (Azt már láttuk, hogy ez a formális ismérv az államigazgatásnak egyéb tevékenységi formákat is magában foglaló kiterjesztéséhez vezet.) Felismerik a tevékenység közhatalmi jellegében rejlő megkülönböztetési lehetőséget is, azonban ezt éppen a közigazgatási tevékenység olyan területekre való kiterjesztése miatt, ahol a közhatalom nem érvényesülhet, nem használhatják fel általános elkülönítési jegyül. Általában azonban a szervekből adótnak veszik és nem is tekintik feladatuknak az elhatárolás egyéb irányú kidolgozását. Magát az állami tevékenységet elemzik, amelynek a közhatalom egyéb tevékenységi formáiban (törvényhozó, bírói) is feltalálható és mintegy az államigazgatási területet látják olyannak, ahol az állam államigazgatási tevékenység ellátójaként közhatalom nélkül is jelentkezik.⁵⁰ Így a két terület

⁴⁹ Vö. A. V. Venediktov, *Állami szocialista tulajdon*. II. köt. 17. o.; I. N. Ananov, I. m. 49. o.; C. A. Jampolszkaja, *A szovjet államigazgatás szervei a mai időkben*. Moszkva. 1954. 39. o.; nálunk Világhy Miklós, *A gazdasági jog problémája*. Bp. 1951. 144. o.

⁵⁰ Egyes jogtudományi irányzatú munkákban előfordul a magánjogi és közjogi igazgatás megkülönböztetése is. Így pl. F. Giese szerint „jogi értelemben az igazgatás ehet magánjogi vagy közjogi. Közjogi az igazgatás akkor, ha közttestület közreműködésével hatalmilag lép fel.” (I. m. 6. o.) A két terület nem esik szükségképpen egybe

elhatárolására inkább a közigazgatástani irányzat keretében találunk kísérleteket. A közigazgatástani irányzatok általánosságban a közigazgatás sajátosságának tekintik a közigazgatás közhatalomra támaszkodó jellegét, jogi szabályozottságát, működési területén versenytársnélküliségét.⁵¹ E mellett gyakori az elhatárolásnak az a módja is, hogy bizonyos, a közigazgatásra általában érvényes igazgatási alapelveknek a magánigazgatásban való módosult jelentkezéséből vagy hiányából állapítanak meg különbségeket. Ilyen alapelveként ismerik el pl. a közigazgatás politikai irányítottságát, a köziránti felelősségét, társadalmi szükségességét, a hatékonyság vagy eredményesség, a nevelő vagy propagandamunka, az állandó fejlődésre (növekedésre, terjeszkedésre) törekvés, valamint az igazgatott terület és az igazgatási területek elemzésére törekvés elvét.⁵² Ezek közül is a politikai irányítottság elvét tekintik olyannak, amely kizárólag a közigazgatásra jellemző, a magánigazgatásban csak kivételesen (pl. hadigazdálkodás, háború esetén) jelentkezhet, akkor is korlátok között.⁵³ Így a politikai irányítottság a közigazgatás fogalmi elemévé válik és az ennek megfelelően nem is egyszerűen a törvények végrehajtására rendelt apparátus vagy tevékenység többé, hanem „az állami politika végrehajtását célzó kollektív munka koordinálója”.⁵⁴ Ilyen formán szinte az összes meghatározások tükrözik, hogy politikájának végrehajtásában a mai burzsoá állam legfőbb eszköze a közigazgatás — még akkor is, ha hangsúlyozzák, hogy ezt az állami politikát a közigazgatás felett álló politikai szervek (a törvényhozás és a kormány) öntik jogi formába.⁵⁵

A politikai irányítottság és a politikai irányítás módszere egyébként ma egyik fő problémája a közigazgatással foglalkozó szervezéstudományi műveknek. Általában elismerik, hogy a politika közvetlenül is alakító tényezőként hat a közigazgatási szervezetek munkájában.⁵⁶ Egyben a közigazgatási szervek munkamódszereivel foglalkozva követelményként hangsúlyozzák, hogy a politika a közigazgatásra csak meghatározott irányból a kormányzat szervein keresztül hathat; a közigazgatás tisztviselője tartsa magát távol a gyakorlati politikai tevékenységtől. Semmi kétség aziránt, hogy a tisztviselőt nem a felülről érvényesülő és az uralkodó osztály számára ilyenformán sajátjaként fémjelzett, hanem elsősorban a tömegek felől ható politikai befolyással szemben kívánják immunissá tenni. A politikamentes közigazgatás követelményének ilyen irányát maguk az egyes szervezéstudományi munkák sem leplezik.⁵⁷

a közigazgatással és a magánigazgatással. Így pl. az állam fiskális igazgatását a magánjogi igazgatás keretében sorolja fel, a közigazgatást tárgyalva viszont a fiskális igazgatást is felveszi, mint annak egy területét.

⁵¹ Vö. Magyar, i. m. 40—41. o.

⁵² Vö. Richard Warner: *A közigazgatás alapelvei*. London, 1947. 17. és köv. o.

⁵³ Uo., 132. és köv. o.

⁵⁴ I. M. Pfiffner, R. Bresthus, i. m. 5. o.

⁵⁵ „A közigazgatás, mint az igazgatás része, egyik formája határozható meg... szélesebb értelemben a közigazgatás olyan tevékenységből áll, amelynek célja az arra illetékes testületek által meghatározott állami politika végrehajtása vagy kikényszerítése”. (Albert Lepawsky, i. m. 51. o.) „A közigazgatás a széles igazgatási terület egy különleges szektora... A közigazgatás az állami politika megfogalmazásával és végrehajtásával foglalkozik, mely politikát a választott politikai testületek öntötték végső formába.” (J. M. Pfiffner és R. V. Presthus, i. m. 41. o.)

⁵⁶ Vö. M. E. Dimoch és G. O. Dimoch, *Public Administration*. New York, 1953. I. o.

⁵⁷ „A közigazgatásban foglalkoztatott tisztviselők sem engedhetik meg maguknak, hogy politikai tevékenységet fejtsenek ki. Amennyiben ily módon saját szférájukból

A szocialista államban az igazgatásnak közigazgatásra és magánigazgatásra való felosztása nem alkalmazható. Hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a jogrendszernek magánjogra és közjogra való felosztása nem használható. Nem azért, mert nincs közjog és nincs magánjog a régi értelemben, hanem nagyjából azoknál az okoknál fogva, amiért a közjog és a magánjog megkülönböztetés lehetetlenült. A termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vétele kihat a társadalmi viszonyok egész területére. A magánigazgatás mint társadalmi tevékenység a család s a kisárütermelés területére vonult vissza, ahol szükségképpen nem, vagy alig különül el egyéb tevékenységi formáktól. A társadalomban feltalálható igazgatási tevékenység ezzel nem lett kisebb, azonban az addig a tőkésék által uralt igazgatási területekre az állam, a dolgozók különböző társulásai, társadalmi szervezetei nyomultak be. Megváltozott az igazgatási kapcsolatok egész jellege és rendszere, amellet új típusú és új igazgatási kapcsolatok egész tömege jött létre nemcsak a szorosabb értelemben vett gazdaság, hanem az egész társadalmi élet területén. Ma az igazgatás főterülete, azaz a specifikus és az egyéb társadalmi tevékenységtől elkülönült igazgatási tevékenység szinte kizárólag az állami és társadalmi tevékenység területén jelentkezik.⁵⁸ Maga az állami tevékenység — szakítva a hatalmi ágak megosztásának elvével — mint az állam egységes tevékenysége tagozódik elsősorban a munkamegosztás elve alapján differenciálódott államhatalmi (legfelsőbb és helyi), államigazgatási, bírói és ügyészi tevékenységre és szervekre, valamint a gazdasági, kulturális és egyéb, a termelő, szolgáltató, elosztó tevékenységet közvetlenül ellátó szervekre.⁵⁹ Kialakult a proletárdiktatúra mechanizmusa, amely élén a párttal egységes politikai irányítás alatt tartja a mechanizmus összes társadalmi és állami szervezeteit, így az igazgatás egész területén jelentkezik a politikai irányítotttság. Nemcsak az államigazgatás, hanem a társadalmi és állami igazgatás összes lánczemei az általa kitűzött politika megvalósítását szervezik a maguk sajátos eszközeivel. Az államigazgatás elhatárolásához nem lehet kiindulni abból sem, hogy számára ezt a politikát hatalmi szervek jogi formába öntik, tehát ilyen formában a törvény végrehajtójaként jelenik meg. Egyrészt azért

kilépnek, ez azt jelenti, hogy saját uraik akarnak lenni és olyan hatáskört akarnak átvenni, melyre a néptől nem kaptak megbízást és amelyért következképpen nem is vállalhatják a felelősséget.” (R. Warner, i. m. 18. o.) „A közszolgálat csak nyerhet és semmit sem veszíthet abból, ha figyelembe veszi az igazgatás és a politika közötti különbséget. Abban az arányban, ahogy az igazgatási tisztviselők szóval és tettel kifejezésre juttatják azt, hogy magukat elsősorban a politika végrehajtójának tekintik, egyre valószínűbb a. hogy a lakosság kizárólag a törvényhozó területen akarja ellenőrizni a politikát és hagyja, hogy az igazgatás szabadon végezze munkáját, minden közvetlen beavatkozás nélkül.” (John Vieg után A. Lepawsky, i. m. 50. o.) Hogy ez ma már nem egyszerűen az USA igazgatásának sajátosságából folyik, bizonyítja, hogy a kérdés hasonló értelmű tárgyalása az angol és amerikai szerzőknél egyaránt jelentkezik.

⁵⁸ A kommunizmushoz vezető úton ennek az egyéb tevékenységi formáktól elkülönült igazgatási tevékenységnek el kell tűnnie, azaz az igazgatásnak tömegmértívűvé kell válnia és össze kell kapcsolódnia egyéb gazdasági, kulturális tevékenységi formákkal. A szocialista fejlődés jelenlegi szakaszán azonban ma még inkább ennek az elkülönült igazgatási tevékenységnek a növekedése figyelhető meg.

⁵⁹ Az állami szervezet differenciálódása kétségtelenül a munkamegosztáson túl is jelentős. Így például a hatalmi szervek az államigazgatási szervek felé irányuló teljes felügyeleti jogában, az államigazgatási szervek teljes alárendeltségében az államhatalmi szerveknek, vagy pl. a bírói függetlenség intézményében vannak a munkamegosztáson túlmutató garanciális elemek is, a differenciálódás *elsősorban* alapja mégis a munkamegosztás.

sem, mert a törvényen keresztül jogi formába öntött politika megvalósítása nemcsak az állami tevékenység, hanem az egész mechanizmus feladata, tehát nem specifikusan az államigazgatásra jellemző sajátosság, másrészt ez a politika nem csupán a legfelsőbb hatalmi szerveken keresztül, hanem az igazgatás egyes szervei felé közvetlenül is — adott viszonylatban sajátos mód-szerekkel — irányítólag érvényesül.

Nem lehet elhatárolási alap bizonyos feladatok monopolizáltsága sem, mivel egyes feladatok megvalósításában állami, gazdasági és társadalmi szervezetek egyaránt közreműködnek. A jogi szabályozottság a szocialista államban szintén nem csupán az államigazgatási tevékenység kizárólagos sajátossága. Ilyen formán az elhatárolás lehetséges alapja kizárólag a *közhatalom gyakorlásának jogosítványa*. Az igazgatási tevékenység során a közhatalom gyakorlásának ismérve, hogy az arra jogosított igazgatási szerv specifikus *állami kényszer* alkalmazásával kényszerítheti ki a rendelkezéseinek megfelelő cselekvést, azaz annak a feladatnak a teljesítését, melynek megvalósítására egész szervező tevékenysége irányul, *olyan szervezetekkel és személyekkel szemben is, akik maguk nem tagjai az igazgatási tevékenységet ellátó szervezeteknek*. És éppen ebben van az állami kényszer speciális sajátossága a kényszer más fajaival szemben. (Ha a törvényesség az állam működésének elfogadott alapelve, úgy e kényszer alkalmazásának kereteit mindig jogszabályok jelölik ki.)

Az állami kényszer alkalmazásának lehetősége akkor is megkülönböztető jegye marad a közhatalmat gyakorló államigazgatásnak, ha *fő módszere* nem ebben fejeződik ki. Így például a szocialista államigazgatásban kétségtelenül a meggyőzés és az ösztönzés az igazgatás fő módszere. A meggyőzés és az ösztönzés azonban nem az államigazgatás specifikuma. Az a körülmény, hogy régen elsősorban a magánigazgatást tekintették annak a területnek, melynek fő eszköze a meggyőzés és az ösztönzés és az államigazgatást olyan-nak, ahol a fő eszköz az állami kényszer, egyszerűen azzal függ össze, hogy az államigazgatás elsősorban rendészeti igazgatásként volt megkülönböztethető a társadalomban ismeretes egyéb igazgatási formáktól. Ez azonban nem ok annak tagadására, hogy a gazdaságot irányító szocialista államban is a közhatalmat megvalósító államigazgatás egyetlen megkülönböztető jegye az *állami kényszer alkalmazásának az a lehetősége*, mely éppen közhatalmi jelle-géből folyik, de nem ok arra sem, hogy tagadjuk a meggyőzés és az ösztönzés eszközeinek előtérbe nyomulását a közhatalmat megvalósító államigazgatás-ban és ugyanígy vakoknak kellene lennünk, ha nem látnánk, hogy a nem közhatalmat megvalósító állami vagy társadalmi szervek által ellátott igaz-gatásban is megvan a kényszer (nem közhatalmi, hanem gazdasági, erkölcsi stb.) alkalmazásának lehetősége és gyakorlati alkalmazása is, az állam gazdasági-szervező funkciójából folyóan gyakran éppenúgy a jogi szabályozás keretei között, mint az állami kényszer.⁶⁰

⁶⁰ I. I. Jevtyihjev a szovjet államigazgatás két leglényegesebb formáját az igaz-gatási aktusok kiadásában és az adminisztratív kényszer megvalósításában, alkalmazá-sában látta. (I. I. Jevtyihjev—V. Vlaszov, i. m. 8. old.) E könyv bírálata során vetették fel éles formában a meggyőzést, az ösztönzést mint a szovjet államigazgatás fő módszerét (Sztudenyikin, Petrov). I. N. Ananov a meggyőzés és ösztönzés mellett hangsúlyozza a kényszer alkalmazásának lehetőségét, mint a közhatalmi jogosítványból folyó saját-osságot. (I. m. 17. és köv. o.)

A szocialista államban az igazgatás legszélesebb területe a gazdaság igazgatása. Ennek az igazgatási területnek az elemzése más igazgatási területek vonatkozásában is segítséget nyújt a közhatalmat gyakorló igazgatás meghatározásához. Az állam igazgatási tevékenysége a magántulajdonban és a szövetkezeti tulajdonban levő termelőeszközök felhasználása irányában kifejezetten mint impériumának, közhatalmának gyakorlója jelentkezik. Ezzel szemben az állami tulajdonban levő termelőeszközök igazgatásában az államigazgatás kettős minőségében is jelen van. Egyrészt az államnak mint tulajdonosnak képviselőjeként, másrészt mint az állami közhatalom gyakorlója, megvalósítója. Ebben az értelemben az államigazgatás mind a közhatalmi, mind a tulajdonosi jogosítványokkal él, maguknak az egyes termelőegységeknek az igazgatásában, amennyiben az üzem egészére nézve kötelező általános normákat és egyedi előírásokat állapíthat meg. A gazdasági-termelő tevékenységet ellátó szervek ebben az értelemben tehát az igazgatás tárgyai.⁶¹ Így közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenységnek kell tekinteni a gazdasági igazgatásban résztvevő és az üzem felé irányuló gazdasági jellegű, *de külső igazgatást* megvalósító gazdasági igazgatási tevékenységet és államigazgatási szerveknek kell tekinteni az ezeket megvalósító szerveket, bármilyen szervezeti formában is működjenek. Az, hogy ezek a szervek mind a tulajdonképpeni államigazgatási szervekre jellemző, mint termelő, szolgáltató üzemegységekre jellemző szervezeti formákban is létrehozhatók, a valóságban annak kivetítődése, hogy az állam ezen az igazgatási területen tulajdonosként is és az impérium gyakorlójaként is jelen van. Ezzel szemben az üzem *belső igazgatása*, tehát a termelőeszközök közvetlen felhasználásának igazgatása (a munkásokkal és a technikai személyzettel való rendelkezés) már nem közhatalmát megvalósító igazgatás. *Az üzem belső igazgatásának aktusai, döntései csak az adott szervezeten belül jogosíthatják vagy kötelezhetik magához a szervezethez tartozókat.*⁶² Addig, míg a szervezet tagjai velük szemben kényszer alkalmazására is jogosítottak — ez azonban kizárólag gazdasági kényszer lehet —, semmiképpen nem tekinthető a közhatalom gyakorlásának. Az állam az üzemek belső igazgatásában kizárólag mint tulajdonos van jelen. Az üzemben belüli igazgatási viszonyok tartalmát kizárólag a belső munkaviszonyok határozzák meg, így az üzemigazgatás és az üzem munkása (alkalmazottja) között semmiféle közhatalmi jellegű viszony nincs és nem is lehetséges. (Ez természetesen nem zárja ki ilyen viszonyok létesítését, háború vagy szükséghelyzet esetén. Azonban itt csak a szocialista termelés természetes folyamatából indulhatunk ki.) *Ennek megfelelően az állami termelőegységek sem a maguk egészében, sem a belső igazgatásukat megvalósító igazgatási szervezetükben nem tekinthetők államigazgatási szerveknek*, legalábbis a terminus technicus jelenleg használatos értelmében.⁶³ Amennyiben az állami üzemben belüli igazgatást mégis államigazgatásnak nevezünk, úgy mindig tudnunk kell, hogy ehhez az államigazgatáshoz közhatalmi jogosítvány nem tapad. A közhatalmat

⁶¹ Vö. Világhy Miklós, i. m. 144. o.

⁶² Vö. I. N. Ananov, i. m. 49. o.

⁶³ A szovjet jogirodalomban vita folyt és folyik ma is a termelő, szolgáltató, kulturális, szociális üzemek, intézmények jellegéről. A. V. Venediktov államigazgatási szervekként említi a termelő vállalatokat, bár elismeri, hogy tevékenységük túlnyúlik az államigazgatáson. I. I. Jevtyihijev, V. Vlaszov még szintén államigazgatási szervekként fogta fel azokat (i. m. 70—71. o.). Sz. Sz. Sztudenyikin 1949. évi tankönyvében nem foglal állást ebben a kérdésben, bár azáltal, hogy az államigazgatási szervek osz-

gyakorló államigazgatásnak a nem közhatalmat gyakorló államigazgatástól ez a megkülönböztetése terminológiai problémát is felvet. Úgy érezzük, helyes lenne ezt a két igazgatást két külön névvel is megjelölni. Más nyelvekben erre nehéz vagy nincs is lehetőség. A magyar nyelvben azonban a *közigazgatás* terminus technicus pregnánsan fejezi ki a közhatalmat gyakorló államigazgatás közhatalmi és igazgatás jellegét. Az *államigazgatás* terminus technicus (bár inkább jelzős összetételben: állami igazgatás) meg lehetne tartani, mint ennél tágabb fogalmat, mely egyaránt magában foglalja a közhatalmat megvalósító és nem közhatalmat megvalósító állami igazgatási tevékenységet.⁶⁴

Az a körülmény, hogy az állam az üzemek belső igazgatásában tulajdonosként, tehát nem impérium gyakorlójaként van jelen, egyáltalán nem érinti a szocialista állam gazdasági-szervező funkcióját. A gazdasági igazgatásnak ez a kettős jellege pusztán arra világít rá, hogy az állam gazdasági-szervező funkciója a gazdasági igazgatás egyes láncszemeiben más és más módszerekkel érvényesül.

A külső és belső igazgatás viszonyainak⁶⁵ a gazdasági igazgatáson belüli megkülönböztetése segítséget nyújt a különböző állami szerveknél jelentkező belső igazgatás egyéb területeinek közhatalmat megvalósító államigazgatástól való elhatárolásához is. A belső igazgatás viszonyait — amennyiben azokhoz közhatalmi jogosítvány nem kapcsolódik — mindig annak a tevékenységi formának megfelelően kell megítélnünk, amelynek megvalósulását alátámasztják. Ennélfogva nem tekinthetjük a szó tulajdonképpeni értelmében vett államigazgatásnak (közigazgatásnak) az állam más közhatalmat megvalósító (az országgyűlés, NET, bírói szervezet, ügyészség, mint nem igazgatási, hanem specifikus államhatalmi, bírói és ügyészi tevékenységet ellátó szervek),⁶⁶ valamint az állam nem sajátos értelemben vett gazdasági, hanem szociális, kulturális, egészségügyi vagy általában szolgáltató⁶⁷ szerveinek belső igazgatási tevékenységét sem. Ez a belső igazgatás, mint segédtevékenység, az adott szervek eredeti rendeltetésének megfelelő tevékenységi forma, tehát az állam-

tályozásánál felveszi azokat a gazdasági szerveket, melyek „termelési tevékenységet és értékesítő, ellátó műveleteket végeznek,” valójában az előző álláspontot látszik támogatni (i. m. 60. o.). Hasonló álláspont jelentkezik Sztudenyikin—Vlaszov—Jevtyihjev 1950. évi tankönyvében is (95, 101. és köv. o.) azzal az eltéréssel, hogy csupán a vállalat igazgatóságát tekintik végrehajtó-rendelkező szervnek. Ugyanezt az álláspontot vallja I. N. Ananov is (i. m. 50. o.). A vállalat igazgatóságának államigazgatási szerv jellegét C. A. Jampolszkaja is elismeri, egyben azonban tagadja az egész vállalat állami szerv jellegét, azon az alapon, hogy az a dolgozók kollektívája (i. m. 49. o.).

⁶⁴ Igaz, hogy régen a közigazgatás más tartalommal szerepelt gyűjtőfogalomként (önkormányzati + állami igazgatás). A régi fogalom azonban könnyen telítődhet új tartalommal, annál is inkább, mivel a köznyelv és a gyakorlati államigazgatás változatlanul használja ezt a fogalmat és valójában az általunk javasolttal egyenlő tartalommal.

⁶⁵ A külső és belső igazgatás megkülönböztetése, ezzel együtt az igazgatási viszonyok, mint tényleges viszonyok elemzése a legutóbbi időkig hiányzik. A két igazgatási területnek az igazgatási viszonyok sajátosságaira épített elemzése jelentős kérdések tisztázásában vihetne előre. Így pl. nyilvánvaló, hogy a jogi szabályozottság módszere és mértéke szükségszerűen másképpen jelentkezik a külső és belső igazgatási viszonyok területén.

⁶⁶ Az országgyűlés belső igazgatásán itt az országgyűlés elnökének és az alája rendelt irodának igazgatási tevékenységét értjük.

⁶⁷ Az ipari üzemek, kereskedelmi vállalatok, továbbá a szociális, kulturális, egészségügyi, szolgáltató intézmények belső igazgatása szükségképpen mutat fel egymás között is eltéréseket, ezek az eltérések azonban a közhatalom érvényesülését vagy nem érvényesülését nem érintik.

hatalmi, bírói, ügyészi, illetve az oktató, gyógyító, tudományos stb. tevékenység közvetlen ellátásának alátámasztója és azzal összefonódott igazgatási forma. A belső igazgatásnak ezek a területei arra való tekintettel, hogy állami szerveken belül jelentkező igazgatási formák, a közigazgatásnál tágabb állami igazgatási terület részei ugyan, de nem tekinthetők közhatalmat megvalósító igazgatásnak és ennek folytán nem minősíthetők közigazgatásnak sem. Ezzel szemben a közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenységhez kell számítanunk a közhatalmat megvalósító államigazgatási szervek belső igazgatását, mivel ez specifikusan közhatalmi igazgatás segédtevékenységként jelentkezik.⁶⁸ Az a körülmény, hogy az egyes belső igazgatási formák összefonódnak az adott és általuk támogatott szervtípusok specifikus tevékenységével, nyilvánvalóan éles különbségeket teremthet a belső igazgatás különböző formái között is. Szükségképpen más követelményeket támaszt a belső igazgatással szemben pl. a közhatalmat megvalósító államhatalmi, bírói, ügyészi szervek tevékenysége, mint az állami termelő egységeké. Jelleget tekintve az előbbieket nyilvánvalóan közelebb állanak egymáshoz és az ugyancsak közhatalmat megvalósító államigazgatási szervek, mint pl. a termelőegységek belső igazgatási tevékenységéhez.

Az eddig vázoltakon túl a közhatalmi államigazgatásnak a szocialista államban még két lehetséges területe ismeretes. Egyre növekvő számban fordulnak elő olyan esetek, amidőn addig államigazgatásinak minősített feladatokat társadalmi szervek vesznek át. (Ez a szocialista államban bizonyos fokig a fejlődés természetes követelménye.) A feladat átvételével egyes esetekben közhatalmi jogosítványokat is kapnak. Ha a feladat átvételéhez közhatalmi jogosítvány nem kapcsolódik, úgy a rá irányuló igazgatási tevékenység államigazgatási jellege is megszűnik. Közhatalmi jogosítvány esetén a tevékenység közhatalmat megvalósító társadalmi igazgatási tevékenység és ebben az értelemben közigazgatási tevékenységnek minősül. Ez az egyetlen eset, ahol közhatalmat nem állami szervek valósítanak meg.⁶⁹ A belső igazgatásnak a közhatalmi tevékenységtől való elhatárolása sem zárja ki azt, hogy a belső igazgatás szervei meghatározott esetekben közhatalmi jogosít-

⁶⁸ Van olyan szóhasználat is, mely az adminisztráció és az igazgatás terminus technicusok között is különbséget kíván tenni. Nálunk is ismeretes a köznyelvben az adminisztráció olyan értelmű használata, hogy ahhoz bizonyos irodai, hivatali jellegű igazgatási munka képzete tapad, tehát mintegy igazgatási segédtevékenység jellegű belső igazgatás, szemben a közvetlen, az ún. operatív igazgatással. A jugoszláv állam jogszabályaiban és államigazgatási jogtudományában nyilvánvalóan az adminisztrációnak ehhez a köznyelvi értelmezéséhez kapcsolódik az „igazgatás” és „adminisztráció” terminus technicusának megkülönböztetése. Itt ugyanis adminisztrációnak nevezik a hivatali apparátus által végzett igazgatást a választott államigazgatási szervek által ellátott államigazgatási tevékenységgel szemben. (Vö. Ivan Krbeč, *A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság államigazgatási joga*. Beograd. 1955. I. köt. 17. o.)

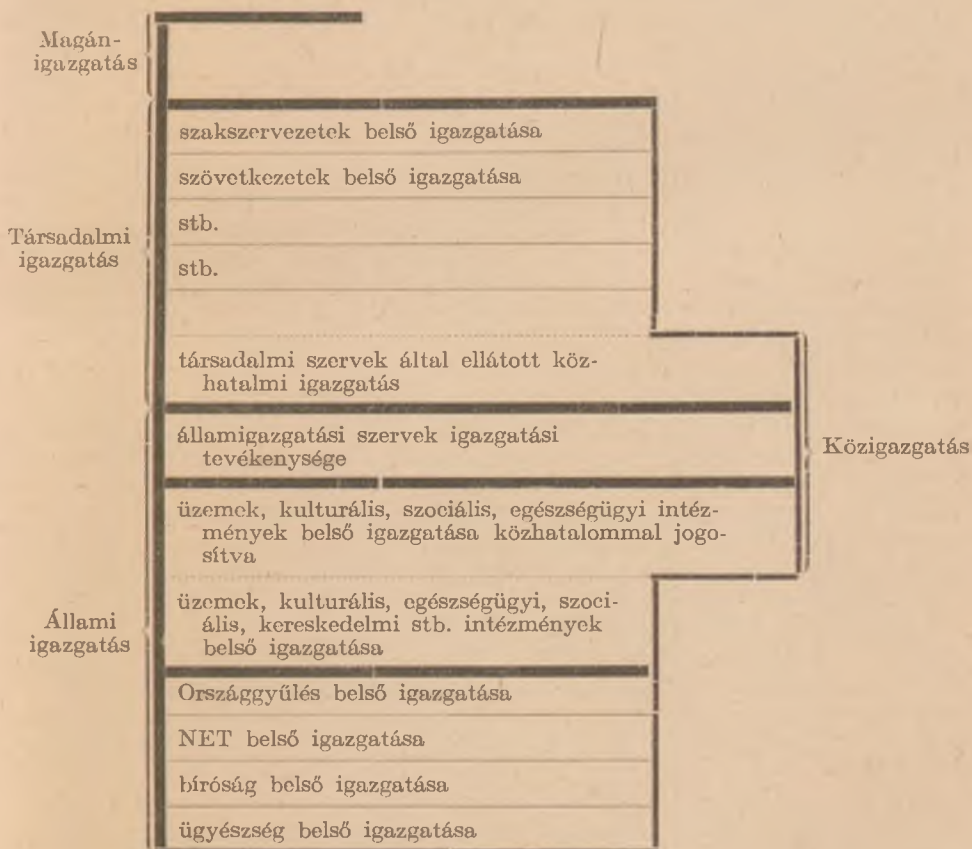
⁶⁹ Többek között a közhatalmi igazgatásnak ez a területe is indokolja a közigazgatás terminus technicus bevezetését. Itt kifejtett álláspontunk egyébként nem egyezik korábbi álláspontunkkal, melynek lényege az volt, hogy a társadalmi szervek működési területüknek abban a részében, ahol közhatalmi jogosítványokat valósítanak meg, államigazgatási szerveknek minősítendőek. Ez az álláspont nem tükrözi helyesen a valóságos viszonyokat, vagy legalábbis nem helyes követelményeket fejez ki az igazgatás e területével szemben. Nyilvánvaló, hogy az igazgatás e területén fokozottabban kell érvényre jutnia a nem specifikus államigazgatási, hanem társadalmi igazgatási módszereknek. Csak ez lehet az egyedüli indoka annak, hogy meghatározott állami feladatok ellátását közhatalmi jogosítvánnyal együtt társadalmi szervekre bizzák. Előző álláspontunk ellenkező irányban hatott.

ványokat is kapjanak, amennyiben adott területeken a specifikus közigazgatási szervek hiánya ezt megkívánja. Ezt sohasem elvi, hanem csupán célszerűségi szempontok indokolhatják, tehát ilyen felhatalmazásuk nem államigazgatási jellegükből folyó sajátosság.⁷⁰ Mindkét esetben a közhatalmi jogosítványt az igazgatás olyan területeire terjesztik ki, amelyek elsődleges rendeltetése nem a közhatalmi igazgatás megvalósítása. Ennélfogva

1. ábra
Az igazgatás területei a burzsoa államban

2. ábra
Az igazgatás területei a szocialista államban

⁷⁰ A magyar államigazgatásban jelenleg a legkülönbözőbb területeken találkozhatunk ilyen felhatalmazásokkal. (Az általános iskolaigazgatók, az egészségügyi intézmények, bankok, de termelő üzemek is rendelkeznek ilyen jogosítványokkal, kizárólag célszerűségi szempontok alapján.)

indokolt, hogy ilyen felhatalmazás adására külön garanciákkal összekapcsol-
tan csak a legmagasabbfokú állami szervek legyenek jogosultak.⁷¹

Összegezve az elmondottakat, a szocialista államban az igazgatás alábbi
területeit különböztetjük meg:

1. Közhatalmi igazgatás (közigazgatás). Ide soroljuk a közhatalmat
megvalósító államigazgatási szervek külső és belső igazgatási tevékenységét,
valamint a társadalmi igazgatásnak és egyéb állami szervek belső igazgatá-
sának azt a tevékenységi formáját, ahol közhatalom gyakorlására külön
jogosítványt kaptak.

2. Társadalmi igazgatás alatt értjük a különböző társadalmi szervezetek
(ideszámítva a szövethozók, egyesületek, szakszervezetek) belső igazgatási
tevékenységét.

3. Állami igazgatás terminus technicus-szal mint gyűjtő fogalommal
jelöljük az összes állami szervek belső és külső igazgatási tevékenységét.

4. Magánigazgatás.

Az igazgatás területeinek változását a burzsoá (1. sz.) és a szocialista
államban (2. sz.) helyesen fejezi ki az 89. oldali ábra.

V

Az igazgatás és ezen belül a közhatalmat gyakorló igazgatás ismeretében
a közhatalmat megvalósító államigazgatás meghatározásának többé *nem kizá-
rólagos eleme*, hanem *csupán egyik összetevője* az állam más közhatalmi tevé-
kenységi formáitól, azaz a szocialista államokban az államhatalmi, bírói és
ügyészi tevékenységtől való elhatárolása. A szervezéstudományi irányzatok
ezzel vagy egyáltalán nem foglalkoznak, vagy egyszerűen átveszik a jogtudo-
mányi irányzat által kialakított egyik vagy másik álláspontot. A jogtudományi
irányzat pedig szinte kizárólagosan erről az oldalról közelíti meg az állam-
igazgatás meghatározását. Megállapításaik jelentős része azonban éppen a
szocialista államszervezet sajátosan új típusa folytán a szocialista államigaz-
gatás meghatározására alig használható. A burzsoá államok alkotmányai
egyáltalán nem ismerik az ún. államhatalmi tevékenységet, a szocialista állami
tevékenység legfontosabb területét.⁷² Az ügyészi tevékenységet — mely a
szocialista államban szintén elkülönült tevékenységi forma — az államigaz-
gatás részeként fogják fel. A törvényhozást nem ebben a specifikus formájá-
ban, hanem mint jogalkotást igyekeznek elhatárolni a közigazgatástól, így
— tekintettel a közigazgatás jogszabályalkotó hatáskörére — ez a határvonal
egészében elmosódott. Viszonylag legtöbbször, a szocialista állami tevékenységi
formák elhatárolásánál is felhasználható szempontot ad a *kormányzati tevé-
kenység* tartalmának és terjedelmének feldolgozása,⁷³ továbbá bizonyos fokig
a *bírói tevékenység* és az államigazgatási tevékenység közötti különbségek

⁷¹ Vö. Ivan Krbek, i. m. 29. o.

⁷² Az államhatalmi tevékenység jellegével kapcsolatban ld. Beér—Kovács i. m.
508. és köv. o.

⁷³ Ld. szerző: *A minisztertanács működési területei és helye állami rendszerünkben*
c. tanulmányát, Klny. az Állam és Igazgatás 1956. évi 6. számából. 1—4. o. A szoci-
alista jogirodalomban a kormányzati tevékenység meghatározásával foglalkozik I. N.
Ananov is, aki az állam legfelsőbb vezetését (pravlennie) megkülönbözteti az igazgatás-
tól (upravennie), i. m. 22—23. o.

bemutatása.⁷⁴ Mind a *szervezet*, mind a *tevékenység jellemzése* oldaláról igen bő irodalom foglalkozik a bíróság és a közigazgatás közötti különbséggel és a közigazgatási tevékenység jellegének ilyen irányú meghatározásával. A bírói függetlenség a szocialista bírói szervezet felépítésének is sajátossága. Ebben az irányban tehát felhasználhatók a jogtudományi irányzatok idevonatkozó megállapításai. Azonban már sokkal kevésbé alkalmazhatók a közigazgatásnak a bírói tevékenység ez oldalának szembeállításával kimunkált sajátosságai. A burzsoá közigazgatásra általánosan érvényes elvként szögezik le, hogy törvénytértés esetén a bírót nem mentesítheti a felelősségrevonás alól az utasításra való hivatkozás, míg a korlátlanul utasítható közigazgatási dolgozót igen. A szocialista államban a közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenység során is egyre inkább követelmény, hogy az államigazgatási dolgozó megtagadhatja a törvénytértő utasítások végrehajtását és ezért felelősségre nem vonható.⁷⁵ Emellett a szocialista államigazgatási szervek önálló hatáskörének jogszabályi rögzítésére irányuló törekvések, a hatáskör elvonás egyre inkább kifejezésre jutó tilalma,⁷⁶ legalábbis egyedi ügyekben (és a bírói ügyek mindegyike egyedi ügy, tehát csak az egyedi ügyekben követett eljárás lehet az összehasonlítás alapja) az igazgatási szervezetten belül is korlátozzák az utasítási jog terjedelmét. Másrészt kétségtelen különbséget jelent a szocialista államban is az, hogy az államigazgatási szervezet irányában mind az államhatalmi szervek, mind a legfelsőbb államigazgatási szervek korlátlan hatáskör elvonási joggal rendelkeznek, de ugyancsak különbségként jelentkezik a bíróságokkal szemben a belső utasítások alkalmazásának feltétlen kötelező jellege. Az *anyag* meghatározások a bírói tevékenység jogvitát eldöntő jellegét húzzák alá, ez azonban szintén nem lehet elhatárolási alap, mivel a közigazgatás is eljár jogvitás ügyekben. (A formális meghatározások éppen ezért vetik el ezt a megkülönböztetési alapot.) De nem alkalmazható a feladatok szerinti megkülönböztetés sem, mivel különösen a szocialista államban az államigazgatási ügyek sorozatában hatalmi, bírói, ügyészi és államigazgatási szervek egyaránt közreműködhetnek az érdemi döntésre, annak törvényességi felülvizsgálatára irányuló vagy államhatalmi felügyeleti aktusok formájában.

A szocialista államjog és államigazgatási jog tudománya a marxi meghatározás hatásaként kezdettől fogva magából az *államigazgatás jellegéből* kiindulva kísérte meg a közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenység specifikumának kidolgozását és ezt a specifikumot az államigazgatási tevékenység végrehajtó-rendelkező jellegében jelölte meg. A végrehajtó-rendelkező tevékenység tartalmát különbözőképpen határozzák meg. Legáltalánosanabban elfogadottnak mégis az az álláspont tekinthető, amely *végrehajtó tevékenységen* az általános normák konkrét körülményekre való alkalmazását

⁷⁴ E vonatkozásban is különösen az államigazgatási jogtudomány régebbi irodalma tartalmaz értékes megállapításokat. Az új irányzatok általában elmoszák a különbségeket. A kelseni iskola ilyen irányra előbb már utaltunk.

⁷⁵ Az NDK-ban kiadott közszolgálati pragmatika pl. expressis verbis kimondja: „azok az utasítások, amelyeket a dolgozó felettesétől kap, ránézve kötelezők, kivéve, ha azok végrehajtása *törvénytértést*, fogynem vétséget, vagy egyéb, a Német Demokratikus Köztársaság célkitűzéseivel szembenálló intézkedést von maga után.” (Az államigazgatási szervek dolgozóinak kötelességeiről és jogairól szóló 1955. évi márc. 10-én kelt rendelet, 6. §. *Állam és Igazgatás*. 1956. 7—8. szám, 486. o.)

⁷⁶ Vö. Sz. Sz. Sztudenyikin, *Szovjet államigazgatási jog*. Moszkva, 1949. Magyar kiadás, 112. és köv. o.

érti, közvetlen előírások (teljesítésre vagy meghatározott magatartásra kötelező parancsok) kiadása és az előírások teljesítésének ellenőrzése és megszerzése útján. *Rendelkező tevékenységen* pedig törvényen alapuló jogi normák (ezen az összes általános jellegű utasításokat értik általában) kiadását, az államigazgatási szervek hatáskörén belül. A hivatkozott megállapítások szerint is a rendelkező tevékenység területe a törvény által részben vagy egyáltalán nem szabályozott társadalmi tevékenységi kör.⁷⁷ Így a rendelkező tevékenység körülhatárolásában annak törvényen alapuló jellege legalábbis nem minden vonatkozásban állapítható meg. Ennek megfelelően a rendelkező tevékenység egyszerűen általános jellegű normatívák kiadásában jelentkezik, a végrehajtó tevékenység sem egyszerűen törvényalkalmazás vagy törvény végrehajtás, hanem általában általános normatívák alkalmazása. Ebben az általános értelemben pedig a végrehajtó-rendelkező tevékenység elveszti minden olyan specifikumát, melynél fogva a közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenység kizárólagos sajátosságaként jellemezhető lenne. Nem más, mint az államigazgatás szervező tevékenység jellegére utaló terminus technicus, hiszen minden szervező tevékenységen belül megvan a lehetősége bizonyos általános jellegű utasítások kiadására, valamint ezek konkrét alkalmazására. Így pl. az ügyészség munkájának belső szervezésében, a termelő üzemek belső igazgatásában is megállapítható ebben az értelemben a végrehajtó-rendelkező tevékenység jelenléte. I. N. Ananov, aki szinte egyedül foglalkozott a végrehajtó tevékenység egyszerű meghatározása mellett a végrehajtó-rendelkező tevékenység tartalmának és jellegének elemzésével, szintén erre az álláspontra jut, amikor megállapítja, hogy végrehajtó-rendelkező tevékenység feltalálható a vállalaton belül, az ügyészségen belül, de a bíróság belső igazgatásában is.⁷⁸ Ennek ellenére megtartja a végrehajtó-rendelkező tevékenységet az államigazgatást az egyéb állami közhatalmi tevékenységi formáktól megkülönböztető sajátosságként. A végső konzekvenciát C. A. Jampolszkaja vonta le, aki elismerve az addigi felfogás szerinti végrehajtó-rendelkező jelleg minden igazgatási típusban való érvényesülését, így azt alkalmatlannak tartja a közhatalmat gyakorló államigazgatás specifikumának meghatározására és a továbbiakban mint „az állam végrehajtó-rendelkező tevékenysége” terminus technicust tudatosan az államigazgatás szinonimájaként használja,⁷⁹ és egyszerűen az állam törvény alá rendelt szervező tevékenységet érti alatta, mely így a törvényhozáson kívül alig jelent elhatárolást egyéb állami tevékenységi formáktól.

Véleményünk szerint megvan a lehetősége annak, hogy a közhatalmat megvalósító államigazgatás specifikumát a végrehajtó-rendelkező jellegén keresztül határozzuk meg. Ennek azonban előfeltétele jellegének és tartalmának olyan meghatározása, mely a valóságnak megfelelően tükrözi a közhatalmat megvalósító más állami tevékenységi formákhoz való viszonyát. A szocialista államban az államigazgatási szervek tevékenysége az államhatalmi szervezettől elszakítottan nem elemezhető. A közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenység nem valamiféle *önállósult* végrehajtó-rendelkező tevékenység, és *nem is egyszerűen törvény alá rendelt állami köz-*

⁷⁷ V. F. Kotok, *Szovjet államjog*. Moszkva, 1948. 366—367. o. Hasonlóképpen Karev, *Szovjet államjog*. Moszkva, 1950. 245. o.

⁷⁸ I. N. Ananov, i. m. 27. és 49. o.

⁷⁹ C. A. Jampolszkaja, i. m. 49. és 52—53. o.

hatalmi tevékenység, hanem az államhatalmi szervek olyan végrehajtó-rendelkező tevékenysége, melyet azok kifejezetten erre a tevékenységre létrehozott és nekik teljes egészében alárendelt szerveken keresztül valósítanak meg. Így teljes alárendeltséget kifejező, az államigazgatási szervezet egész tevékenységének teljes irányítását és ellenőrzését is magában foglaló államhatalmi viszony áll fenn a közhatalmat megvalósító államigazgatási tevékenység és az államhatalmi tevékenység, illetve az államigazgatási szervezet és az államhatalmi szervezet között. Így az államhatalmi szervezet oldaláról lényegében az egész közhatalmat megvalósító államigazgatási szervezet tevékenysége végrehajtó tevékenységként jelenik meg, melynek az a rendeltetése, hogy realizálja nemcsak a törvényeket, hanem az államhatalmi szervek összes hatáskörükben kiadott határozatait, normatíváit és egyedi aktusait egyaránt. Ez az államhatalmi szervezet irányából egészében végrehajtó tevékenységként felfogott közhatalmat megvalósító államigazgatás mind a belső, mind a külső igazgatásban egyaránt érvényesülő két tevékenységi formában jelentkezik (mindkét tevékenységi formában az államhatalmi szervezet teljes felügyelete és ellenőrzése mellett, ami kifejezésre jut az államhatalmi szervezet hatáskörén belüli korlátlan utasítási jogában, valamint az igazgatási szervezet összes aktusainak megsemmisítésére fennálló jogosítványokban), éspedig: a) konkrét teljesítést vagy magatartást előíró közhatalmi aktusok (végrehajtó tevékenység) és b) általános utasítások, valamint általános magatartási szabályok kiadása formájában (rendelkező tevékenység). A végrehajtó-rendelkező tevékenység ilyen felfogásában annak közhatalmi jellegét mind a konkrét egyedi aktusok, mind a normatívák vonatkozásában kifejezésre juttatja az, hogy azok a külső és a belső igazgatás területén egyaránt állami kényszerrel is kikényszeríthetők. De ez a felfogás megadja az elhatárolást az államhatalmi tevékenység irányában is, mely ebben az értelemben az egész államigazgatási tevékenységet vezető, irányító, ellenőrző tevékenységként jelenik meg. De különböztet a szocialista bírói és ügyészi tevékenység irányában is, ahol a közhatalmi eljárás során ez a kettős jogkör hiányzik.

Ténymegállapítások felülbírálat a büntetőperben¹

1. A kérdés időszerűsége.
2. A ténymegállapítási funkció a perorvoslat fejlődése során.
3. A „ténykérdés jogkérdés” felosztás elmosódó határvonala.
4. A ténymegállapítási tevékenység feladatköre.
5. Az elsőbírósági ténymegállapítás menete. A ténymegállapításokhoz való kötöttség elve.
6. A mérlegelés felülbírálat.
7. A jogi értékelés.
8. A további elemzés lehetőségei.

1. A büntető eljárás irodalmában a kodifikáció számos kérdése van napirenden. Meglepően keveset foglalkozik azonban az irodalom a másodbírósági felülbírálati keret kérdésével, amely pedig a perorvoslati jogosultság tartalmát, reális megvalósítási lehetőségeit meghatározó probléma és így az egész perorvoslati eljárás egyik központi kérdése. A probléma jelentőségének következtében a megoldás kihat nemcsak a rendes perorvoslati eljárásnak alább tárgyalt néhány kérdésére, hanem a rendkívüli perorvoslati eljárás számos, szintén napirenden levő kérdésére is, amelyeket ezúttal nem érinthetek.

A szocialista országok büntetőeljárás kódifikációjának eddigi eredményei azt mutatják, hogy a másodfokú felülbírálati keretnek: annak a mértéknek problémája, amelyen belül a másodfokú bíróság az alaphíróság egyes eljárási cselekményeit megvizsgálja, a büntető igazságszolgáltatási munka megjavításával kapcsolatban álló, időszerű kérdés. A vonatkozó irodalom áttekintése azonban meggyőz arról, hogy az irodalom — legalábbis közzétett anyaggal — mindeddig viszonylag keveset vállalt a kérdés kidolgozásából s a törvényhozók sokszor megfelelő előzetes elemzés nélkül voltak kénytelenek a kérdést rendezni.²

¹ A tanulmányban idézett belföldi folyóiratokat az alábbi rövidítésekkel jeleztem: BH. = *Bírósági Határozatok*; CGY. = *Cikkgyűjtemény* a külföldi irodalom köréből [a JK. melléklete]; JK. = *Jogtudományi Közlöny*; MJ. = *Magyar Jog*; MJSZ. = *Magyar Jogi Szemle*; RSz. = *Rendőrségi Szemle*; SZCGY. = *Szovjetjogi Cikkgyűjtemény* [a JK. melléklete.]

² A kérdés irodalma inkább a tételesjogi helyzetet vizsgálja, de lege ferenda javaslatot a kérdéssel kapcsolatban keveset találunk. A szocialista irodalomban a perorvoslatok tárgyköréből megjelent monográfiák közül Grodzinszkij, M. M., *Kaszszacionnoe i nadzornoe proizvodstvo v szovetszkom ugolovnom processzsz. Goszjurizdat, Moszkva 1953.* 229 o. c. műve inkább a tételesjogi helyzetet vizsgálja. Pavlov, Sztjepan, *Vtoroin-sztancianoto proizvodstvo v proceszsz.* Izd. Bolg. Akad. na Naukite, Szofija, 1954. 354 o. c. monográfiájában a másodbíróság különleges feladatával kapcsolatban értékes megállapításokat tesz (36—37. és különösen 41. o.), azonban munkája szintén keveset foglalkozik de lege ferenda megoldási lehetőségek felvetésével. Sztrogovics, M. Sz., legújabb monográfiájában *Proverka zakonoszti i obosznovannoszti szudebnüh prigovorov.* Izd. Akad. Nauk, Moszkva, 1956. 314 o. az alábbiakban Sztrogovics 1956, a megal-

Büntető eljárásunk perorvoslati rendszerének módosításával kapcsolatos munkák megindultak. Számos kérdéscsoportot kell ezzel kapcsolatban megvizsgálni. Néhány kérdés megvizsgálásával a tanulmány a másodfokú bíróság felülbírálati tevékenységének részleteit elemzi. A felülbírálat (revízió) a felsőfokú bíróság sajátos eljárási tevékenysége, amelynek során az elsőbírői ítélezést a törvényben megvont keretek között és az ott meghatározott szempontok szerint átvizsgálja. Tételes eljárási jogunk szerint a felülbírálat hivatalból végzett eljárási tevékenység (Bp. 197. § 1. pont), alapvető szempontjai a ténybeli megalapozottság és az eljárási, illetőleg anyagi törvényesség felülbírálata (Bp. 201. §.). A felülbírálati tevékenység tehát elhatárolható a másodbíróság érdemi, ügydöntő, határozathozatali tevékenységétől, amelynek alapja ugyan a revízió, keretei azonban lényegesen mások, tételes fellebbezési rendszerünkben határozottan korlátozottabbak.³ Az elhatárolás következményeként tárgyunkkal kapcsolatban külön-külön vizsgálható az elsőfokú ténymegállapítási tevékenység felett végzett másodbírósági kritika, felülbírálat kérdése s a másodfokú bíróság önálló, saját ténymegállapítási tevékenységének problémája.

A kérdés megvizsgálásával kapcsolatban előre kell bocsátani mindennek előtt azt, hogy a perorvoslati rendszer kiépítése a törvénykezési szervezeti jognak és az eljárási jognak közös problémája. A probléma megoldásánál

pozottság felülbírálatával kapcsolatban elég részletesen foglalkozik a ténymegállapítás felülbírálatával kapcsolatos kérdésekkel is, elsősorban szintén tételesjogi vonatkozásban. Ugyancsak inkább a praktikum területén mozog Grodzinszkij, M. M. egyik legújabb rövid tanulmánya *A büntetőügyek vizsgálatának keretei és a Szovjetunió Legfelső Bíróságának gyakorlata*, CGY. VI—1956. 227—233. o., amelyben az elsőbíróság tényfelderítési tevékenységével foglalkozó másodbírósági ellenőrzés néhány gyakorlati kérdését vizsgálja meg.

A rövidebb tanulmányok közül Davidov, I. D., *A szovjet büntető eljárás néhány kérdése a Szovjetunió büntetőeljárás törvénykönyv-tervezetének kidolgozásával kapcsolatban* (CGY. IV—1954. 376—396. o.) c. tanulmányában a perorvoslattal részletesen nem foglalkozik. Ugyancsak eljárásjogi kodifikációs problémákat érint [Karev] Kariev, D. S., *Zagudnienia kodifikacii prava radzieckiego*. Nowe Prawo XII—1954. 4. sz. 11—14. o. c. eikkében (ua. cseh nyelven a Sovetska Veda a Pravo 1955. 369—400. o.), amelyben azonban a perorvoslatok központi kérdéseit nem érinti, hanem csupán néhány eljárási részletkérdéssel (a nyomozási intézkedések, ügyészi határozatok stb. elleni jogorvoslatok, az első fokon eljáró köztársasági bíróságok határozata elleni perorvoslat stb.) foglalkozik. A csehszlovák irodalomban Gemrich, Jan, *Nad osnovou noveho trestního rádu*. (Soudec z Lidu VII—1956. 129—135. o.) c. tanulmánya, amely az 1956. dec. 23-i új csehszlovák büntetőeljárás törvénykönyv javaslatával foglalkozik, csupán röviden érinti a kérdést, a javaslat „kaszációs-revíziós” perorvoslati rendszerével foglalkozva. A román irodalomban Stoiculescu, Ilie, *Controlul judiciar în recurs asupra aprecierii probelor*. (Justiția Nouă XI—1955. 787—960. o.) tanulmányában — amelynek központi témája a mérlegelés felülbírálata — szintén csak mellékesen érinti a kérdést. Puvcluck az 1955: 227. tvr.-ről írott magyarázata: *Modificările codului de procedură penală al RPR. aduse prin decretul 227/1955*. Justiția Nouă XI—1955. 824—835. o. inkább a tételesjogi megoldásokkal foglalkozik.

³ A lényegbeli megkülönböztetés mellett természetesen a két tevékenység egymást kölcsönösen befolyásolja. Tételes jogunkban a határozathozatali lehetőség — pl. a reformatio in melius — a revíziós lehetőséget is megnyitja. (Bp. 205. §) A két tevékenység közötti különbségtételre l. még felszólalásomat: *A büntető perorvoslati eljárások kérdései*. Állami ny. Bp. 1956. (A Magyar Jogász Szövetség 1955. évi hévízi vándorgyűlésének anyaga 3. füzet. 23—27. o.) [Rövidítése: Hévízi vándorgy.]

A külföldi szocialista irodalomban a felülbírálat — illetőleg az azzal szinoním használt revízió — fogalmára l. Grodzinszkij, i. m. 18—19. o.; Sztrogovics 1956. 67—68. o.; Pavlov, i. m. 246—247. o.; Cselcov, M. A., *A szovjet büntető eljárás*. Jogi Kiadó, 1954. 312—313. o. stb. A tanulmányomban a felülbírálat fogalmát a következőkben ebben az értelemben használom.

abból az adottságból kell kiindulni, hogy a büntető igazságszolgáltatás, ezen belül a perorvoslati eljárás közvetlen feladatainak, működésének, illetőleg az ezzel kapcsolatos s a gyakorlatban bevált célszerűségi követelményeknek — az eljárási elveknek — mindig alá kell rendelni a szervezési kérdéseket. A kiindulópont tehát az eljárási, működési feladatok és a feladatok megoldási módjainak tisztázása — beállítva természetesen a büntető igazságszolgáltatás egész feladatkörébe — s csak ezek alapján, ezek megoldása céljából, időrendben ezeket követően kell gondoskodni a szervezeti feladatok megoldásáról. Tanulmányom keretei azonban nem engedik meg, hogy a kérdés szervezeti oldalait vizsgáljam.

2. *A perorvoslat intézménye* a büntető eljárás fejlődésének egyik eredménye. A büntetőbírói tevékenység alapvető feladata az eljárás tárgyául szolgáló emberi magatartásnak, a jogi megítélés alá tartozó — büntetőjogilag releváns — objektív történelmi folyamatnak a tárgyi, fizikai valósággal egyező rekonstrukciója, s majd — ennek a megállapításnak, tényleírásnak az alapján, amennyiben vádlott bűnösségét megállapítják — a törvénynek megfelelő büntetés kiszabása. Ezek során az elsőfokú bíróság hibákat követhet el, amelyek ellenőrzése és kijavítása — ugyancsak hosszas történelmi fejlődés eredményeként — rendszerint egy magasabb fokú bíróság feladata. A büntetőügy többszöri, egymást követő megvizsgálása egyik biztosítéka annak, hogy a bírói ítélet tárgyilagos, elfogultságtól mentes, helyes s az állami büntetőigény kielégítéséhez az adott történelmi fejlődési fokon szükséges mértékű, igazságos lesz. A modern szocialista perorvoslati eljárásokban a dialektikus szemléletet, a több oldalról való megismerést az a megoldás is biztosítani kívánja, hogy a másodbírói *cognitio* tárgya elsősorban nem az ügy, hanem az elsőfokú ítélet helyességének megvizsgálása s az érdemi bírálatra csupán akkor kerül sor — perorvoslati rendszerek egymástól eltérő megoldásai szerint akár a másodfokú, akár újból az elsőfokú bíróságok előtt — ha az ítéletben, illetőleg az azt megelőző eljárásban a másodfokú bíróság olyan hiányosságot észlel, amelynek következtében az ítéletet nem tartja törvényesnek. A kritika elve és a másodbírói nevelő, oktató, instrukatív tevékenysége a szocialista perorvoslati rendszerek egyik legjellemzőbb sajátossága.⁴

A fejlődés során állandó kérdés volt a perorvoslatok kialakulásával kapcsolatban az első- és másodfokú — illetőleg a történelmi kialakulás folyamán esetleg még többfokú — bíróságok feladatkörének megfelelő szétválasztása. A kontinentális perjogokba a kérdés megoldásaként a francia polgári forradalmat követően belekerült az az alapvető felfogás, hogy a büntetőjogi-lag releváns cselekmény, a bíró szempontjából objektív történelmi folyamat, a *történelmi tényállás*⁵ rekonstrukciója kizárólag a közvetlenség alapján eljáró bíró-

⁴ A szovjet bírói gyakorlatban a másodfokú bíróság irányító, nevelő jellegű tevékenységére l. a Szovjetunió Legfelső Bírósága 1950. dec. 1-i 17/15/U. sz. teljes ülési határozatának 4. pontját (a határozat teljes szövegét közli a *Justitia Nouă* XI — 1955. 889—905. o., az idézetre l. 903—904. o. Az irodalomban ugyancsak l. Grodzinszkij, i. m. 18. s. köv., Pavlov, i. m. 35—41. o.

Az NDK 1952. okt. 11-i büntető eljárási törvénykönyve tételesen is hangsúlyozza a bírósági kritika elvét. (4. §, az irodalomban Benjamin, Hilde, *Die Prinzipien des Strafprozessrechts*. (Grundriss des Strafverfahrens der Deutschen Demokratischen Republik. Zentralverlag, Berlin 1953. 13—14. o.)

⁵ A releváns konkrét történelmi folyamat, a bűncselekmény absztrakt fogalma — a Bt. terminológiájában: a törvényi tényállás — végül az objektív jelenség utólagos leírása: a ténymegállapítás közötti különbségtétel nézetem szerint nemcsak elméleti

ság feladata. A polgári forradalom eredményeként a legsúlyosabb természetű bűncselekmények miatt indított eljárás során az elsőfokú ítélkezésben döntő szerepre jutott esküdtszék intézménye a forradalom által diadalra vitt eljárásjogi alapelvek: a nyilvánosság, közvetlenség, kétoldalú meghallgatás, szóbeliség elvét is következetesen érvényesítette. Az eljárásjogi biztosítékok viszonylag széleskörű megvalósításával létrejött esküdtszéki ítéletet természetesen már nem lehetett jobb megismerést nem biztosító eljárás alapján megváltoztatni s ezért a francia forradalom által létrehozott perorvoslati rendszer — amelyet azután az 1808. évi Code d'instruction criminelle is szinte teljes mértékben átvett és amely a legtöbb kontinentális perorvoslati rendszer kialakulását befolyásolta — alapvető tételként azt az elvet fogadta el, hogy a másodfokú bíróság az ügy érdemét nem vizsgálhatja felül és abban nem dönthet. Az esküdtszéki ítélet ellen használt perorvoslat alapján a másodfokú bíróság nem bírálhatja felül az elsőfokú bíróság ténymegállapításait, hanem csupán azt, hogy az ítélet alakilag szabályos-e és hogy a bíróság a megállapított tényekre helyesen alkalmazta-e a törvényt. Ezt az elválasztó vonalat általában „ténykérdés-jogkérdés” megjelöléssel szokták kifejezni.⁶ Az esküdtszéki ítélkezés felett másodfokban döntő semmitőszék az ügy érdemét nem is vizsgálja felül, abban nem dönthet, hanem a törvénysértés megállapítása esetén az ítéletet megsemmisíti, hatálytalanítja (casser) és visszaküldi az érdemi bíróságnak.⁷

A kasszacionális ítélkezés rendszerével szemben — a bíróságok felülbírálati tevékenységének hangsúlyozásával elnevezett — revizionális perorvoslati rendszer kivételes esetekben —, ha az elsőfokú bíróság az anyagi törvényt sértette meg, de ténymegállapításai egyébként alkalmasak az ügy érdemének

munkában, hanem tétles törvényben is szükséges volna. A Bp. szövegezése erre nincs tekintettel, hanem a „bíróság által megállapított tényállást” (pl. 197. § 1. bek.) „tényállás megállapítását” (pl. 203. § 1. bek. stb.) vagy „ténymegállapítást” (pl. 184. § 3. bek., 209. § 2. bek. stb. stb.) használja. Különösen pontatlan az utóbbi törvényhely további szöfűzése... „felmerült[?] ténymegállapítás...” Ilyen következtetlenség az 1951. évi III. tv. szövegezésében is előfordul.

⁶ A ténykérdés-jogkérdés történeti fejlődésének bemutatása meghaladná tanulmányom kereteit. Magát a különbségtételt — nem pontosan a mai értelemben — már a római jog ismerte, a kánoni perjog sok részletében kidolgozta. Mint a perorvoslati keretét meghatározó alapot a francia polgári forradalom használja fel. Vö. még Szüts Miklós *A tény- és jogkérdés határai körül* (Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére, 1865—1915. Franklin, Bp. 1915. 704 o.)

⁷ A francia semmitő-rendszer kialakulására mindmáig legbővebb forrás Esmein, A.: *Histoire de la procédure criminelle en France*. Larose et Forcel, Paris, 1882. 388—480. o., amelyben — sajnos — nagyon kevés adat van a perorvoslatokra. Még összefoglalóbb jellegű Esmein, A.: *Cours élémentaire d'histoire du droit français*. Sirey, Paris, 1925. 742—744. o. Az eljárásjogi munkák közül alapvető Hélie, Faustin, *Traité d'instruction criminelle*. Henri Plon, Paris, Tome I. 1866. 350. s. köv., a modern munkák közül — elsősorban a hatályos helyzetre — Garraud, R., *Précis de droit criminel*. 13. éd. Sirey, Paris, 1921. 1004. s. köv. és Donnedieu de Vabres, H[enri], *Traité de droit criminel et de législation comparée*. 13. éd. Sirey, Paris, 1947. 856. s. köv. o. stb.

A forradalom törvényhozására a külföldön: Poljanszkij, N. N., *Szudebnoe zakonodatel'sztvo Ucsreditel'nogo i zakonodatel'nogo szobranij v epohu pervoj francuzkoj revoljucii*. 1789—1792. SZGP. 1939. 5. sz. és Poljanszkij, N. N., *Voproszi teorii szovetszkogo ugolovnogo procesza*. Izd. Moszkovszk. Universzitet, Moszkva 1956. 33—35. o. stb. Nálunk a kérdés történeti feldolgozására utoljára I. Lukáts Adolf.: *A cassationális eljárás a szakbírói és esküdtbírói ügyekben*. (Farkas Lajos-émlékkönyv. Stein J. ny., Kolozsvár 1914. 226—230. o.)

eldöntésére — megengedi az elsőfokú érdemi döntésnek a másodfokú bíróság által történt megváltoztatását.⁸ E két perorvoslati alaptípusban tehát az elsőbírósági ténymegállapítások elvben a magasabbfokú bíróságot is kötötték. A kontinentális perorvoslati rendszer kialakulásával semmi kapcsolatban nem volt az angol perorvoslati rendszer fejlődése.⁹

A szocialista országok büntetőeljárása a fejlődés kezdetén a polgári forradalom jogalkotásának eredeti, haladó formáit használta fel. Ezeket a formákat a szocializmust építő társadalom szükségleteihez képest új, megváltozott tartalommal töltötte meg, amelyben a szocialista igazságszolgáltatás alapvető célkitűzései minden alaki korlátozástól mentesen érvényre juthattak és amelyben a helyes megoldáshoz vezető, célszerű lehetőségeket a kellő mértékben felhasználták.

A szovjet fejlődésben a kasszatórius megoldás a jellegzetes s számos népi demokratikus ország eljárásjoga szintén ezt a megoldást választja kizárólagos rendszerként.¹⁰ Maga a szovjet eljárás is bizonyos fejlődésen ment azonban át. A szigorú kasszatórius rendszer ugyanis gyakorlatilag egyre kevésbé volt a mindennapi élet szükségleteinek megfelelően alkalmazható s ezért ma a szovjet eljárás is alkalmaz reformatórius jellegű megoldásokat.¹¹

A hazai jogfejlődésben a büntető eljárásnak a francia polgári forradalom által diadalra vitt eszméi a reformkorban váltak a haladó irányzatok követeléseivé. A reformkor büntetőeljárásjogi tervezetei határozottan a kasszációs

⁸ A revíziós perorvoslatot az 1877. évi német birodalmi eljárási törvénykönyv dolgozta ki. Előzményeire és a kasszacionális eljáráshoz való kapcsolataira legrészletesebb mindeztideig Walther, Friedrich: *Die Rechtsmittel im Strafverfahren*. 1—2. Abt. Kaiser Verl. München, 1853—1855. XIX, 168; VIII, 279. A német Bp. modern feldolgozásai közül nálunk ismeretes összefoglaló művek Henkel, Heinrich, *Strafverfahrenrecht*. Kohlhammer Verlag, Stuttgart—Köln 1953. 420. s. köv., Peters, Karl, *Strafprozess*. Müller Verlag, Karlsruhe 1952. 488. s. köv. stb. A két rendszer közötti összehasonlításra legújabbán I. Sztrogovics 1956. 33—37. o.

⁹ A nagyon későn kialakult angol perorvoslati rendszerrel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy az angol perorvoslat különbséget tesz az ügy érdeme elleni perorvoslat és a bírói döntés, az ítélet elleni perorvoslat között. Az angol jogba egyébként a — megközelítőleg — kontinentális értelemben vett perorvoslatot csak az 1908. évi Criminal Appeal Act vezeti be. Részleteire I. Zivsz, Sz. L., *Szovremennij ugolovnij szud prišjazsnih v Anglii*. Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. Moszkva—Leningrad, 1948. 74. s. köv. A régebbi külföldi irodalomban Bromberg, Henry, *Das Rechtsmittelwesen in England und Schottland*. Gutentag Verlag, Berlin, 1908. 62. o. Nálunk Mendelényi László *Az angol és magyar büntető perorvoslat*. JK. [Régi folyam.] LXV — 1930. 209—211. o.

¹⁰ A szovjet megoldáshoz a népi demokratikus országok büntető eljárásjoga közül az 1952. febr. 11-i *bolgár* Bp., az 1953. dec. 3-i *albán* és az eredetileg 1936-ban hozott, majd számos — időközi módosítása után — 1955. júl. 1-én közzétett *román* Bp. — amelynek hatályos perorvoslati rendszerét az 1955. 227. sz. tvr. építette ki — állanak legközelebb. A másodfokú bizonyításkiegészítés, illetve felvétel megengedésével inkább reformatórius jellegű az 1950. szept. 2-i *lengyel*, az 1952. okt. 11-i *német* és az 1956. dec. 23-i *csehszlovák* Bp.

¹¹ A szovjet eljárás fejlődéséről legrészletesebben I. Poljanszkij, *Vopr. teor.* 52. s. köv., Sztrogovics, M. Sz., *Ugolovnij proceszsz*. Goszjurizdat, Moszkva 1951. 57—64. és 274—276. o.; Cselcov, i. m. 29—57. o.; Sztrogovics 1956. 37—54. o.; végül Schaff, i. m. 115—145. o. A szovjet eljárás fejlődési irányáról I. Waszcynszky, Jan, a Grodzinszkij-monográfiáról írt recenziójában (*Panstwo i Prawo* 1953. 4. sz. 592—602. o.) A leglényegesebb módosítás az összszövetségi bírósági szervezetről szóló 1938. aug. 16-i törvény 15. §-a, amely érdemi — bizonyos keretek között a mérlegelés felülbírálására is kiterjedő — felülbírálati jogkört biztosít a másodfokú bíróság számára.

megoldásra kívánták a perorvoslati rendszert felépíteni.¹² A XIX. század második felének a bírói gyakorlaton felépülő rendszere — nem teljes következetességgel — szintén részben kasszácionális típust alakított ki,¹³ az 1896. évi XXXIII. tv.-ben kodifikált büntetőeljárás azonban a német—osztrák revíziós megoldást fogadta el.¹⁴ A törvényt a vizsgált kérdéssel kapcsolatban jelentősebb mértékben módosította az 1928. évi X. tv. 33. §-a, amely a semmisségi panasz bíróságának — egy széleskörű felülbírálati tevékenység alapján — a hiányos, homályos vagy iratellenes elsőbírósági ténymegállapítás esetében jogot adott arra, hogy — amennyiben a helyes tényállás az iratok alapján megállapítható volt — az elsőfokú bíróságok ténymegállapítását helyesbítse. Ha pedig a helyes tényállás az iratok alapján kétségtelenül megállapítható nem volt, a semmitőbíróság az ítéletet megsemmisítette és az alsóbíróságot a hiányok pótlására és új ítélet hozatalára utasította. A rendelkezés a semmitőbíróságnak a szóbeliség és a közvetlenség elvének jelentékeny megsértésével széleskörű ténybeli reformatórius jogkört adott.¹⁵ Ez a megoldás maradt

¹² A kasszációs megoldást hazánkban elsőként Szalay László fejtette ki részletebben, mint eljárásjogi követelményt. Irodalmi előzményei a kérdésnek már voltak (így pl. Szentiványi Mihály, *Széttekintés perfolymatunk mezején*. Nemzeti Társalkodó, Kolozsvár 1841. 2. félv. 21—24. sz., ism. Zsakó Gyula Magyar Jogi Szemle XXV—1944. 449—457. o.) Szalay állást foglalt az egyfokú perorvoslat mellett, amely csak a kasszáció lehet. A *Büntető eljárásról, különös tekintettel az esküdtzsekekre*. Heckenast, Pest 1841. és utóbb: *Publicistai dolgozatok*. Heckenast, Pest, 1847. 1. köt. 172. o., s egyben állást foglalt a tény- és jogkérdés szétválasztása mellett is. Szerinte: „... a kasszáció hatalmas tényezőül szolgálna az országot feudális pólyából kigöngyölgetni.” (*Pesti Hírlap* 1846. máj. 22. és *Publicistai dolgozatok* Heckenast G., Pest, 1847. 2. köt. 176—178. o.) Az 1843—1844. évi javaslatok végeredményben ebben a vonatkozásban sok lényegest valósítanak meg a Szalay által kimunkált kérdésekből.

¹³ Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat tiszta kasszációt próbált megvalósítani. (I. rész. 109. §) Az ellenkező gyakorlatra és az 1863. évi ápr. 27-i 6902. sz. udvari rendeletre — amely az érdemi megvizsgálást és az ítélet megváltoztatását engedi meg — l. Pauler Tivadar, *Büntetőjogtan*. 3. jav. bőv. kiad. Pfeiffer Ferdinand, Pest 1872. 2. köt. 466. o., amely az időszak perorvoslati eljárására a legrészletesebb. (i. m. 458—470. old.)

¹⁴ Az 1896. évi XXXIII.-tv.-t megelőző kodifikációs munkálatok nagy irodalmi anyagára nem térhetek ki. A törvény esküdtbírósági ügyekben elsőfokú perorvoslatot (semmisségi panasz), nem esküdtbírósági hatáskörbe tartozó ügyekben pedig kétfokú (fellebbezés és semmisségi panasz) perorvoslatot létesít. A perorvoslati rendszer az alakai (348. §) és anyagi (385. §) törvénysértések kazuisztikus felsorolásával, valamint a felülbírálat (ott: felülvizsgálat) elveinek összefoglalásával (386—387. §) a revizionális megoldást követi.

¹⁵ Ilyen határozatot a semmitőbíróság csak hivatalból hozhatott, evégett perorvoslatnak helye nem volt. A törvényi rendelkezést megelőzőleg a semmisségi panaszra vonatkozó rendelkezések módosításáról szóló 1914. évi XVIII. tv. 33. §-ának javaslatára — az elsőbírósági ténymegállapítások kötelező erejének elvét kimondva — tartalmazott ugyan egy olyan rendelkezést, amely szerint a semmisségi bíróság az alsóbíróságok ténymegállapításai mellett más adatokat — így pl. a tárgyaláson a régi Bp. 313. §-a alapján felolvasható iratokat, a szakértőknek a főtárgyaláson előterjesztett nyilatkozatát — is figyelembe vehet (Kormányjavaslat, 31. §. 1 bek.), az országgyűlés igazságügyi bizottsága azonban a rendelkezést — mint a közvetlenség és szóbeliség elvének sérelmével egyes bizonyítékok értékeléséhez vezető lehetőséget — a javaslatból kihagyta. (A kormányjavaslat szövegére l. *Igazságügyi Javaslatoak Tára*. XIV—1914. 2. sz. 23. o., indoklására uo. 68—69. o., a bizottság döntésére uo. 81. o.)

A különbíróságok és különleges bíróságok előtti eljárásokban iratok alapján történt felülbírálat és ténymegállapításra az 1928. évi X. tv. előtt is volt lehetőség. Pl. a gyorsított eljárásról szóló 41 900/1917. M. E. sz. rendelet 13—14. §§; a 9570/1922 M. E. sz. rendelet 20. § stb. stb.

hatályban egészen az 1949. évi XI. tv.-ig,¹⁶ illetőleg az 1954. évi IV. tv. által bevezetett, reformatórius-kasszatórius rendszerig.¹⁷

3. *A fent vázolt egyetemes fejlődés* folyamán — amelynek összefüggései kétségtelenül kimutathatók — a másodbírósági felülbírálat kerete a francia polgári forradalom törvényhozása által megszabott úton haladt. Ennek értelmében a legsúlyosabb jellegű — általában az esküdtbíróság, Schöffengericht stb. hatáskörébe tartozó büntetőügyekben — az ún. „ténykérdés” felett az elsőfokon eljáró bíróság dönt, amely a nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség, kétoldalú meghallgatás és ügyfélegyenlőség elvét az eljárásnak ebben a szakában a lehető mértékben megvalósítja. A ténykérdésben hozott döntés alapján azután az elsőfokú bíróság — esetleg csupán a bíróság szakbírákból álló tagjai — meghozzák a jogi döntést is. A másodfokon eljáró bíróság az ún. „jogkérdés” felett önállóan, az elsőfokú bíróság döntésétől függetlenül határoz, a ténykérdésben azonban általában az elsőfokú bíróság állásfoglalása köti a fellebbviteli bíróságot. Ez a rendszer megváltozik az enyhébb jellegű büncselekmények miatt indított eljárásban, amelyben a fenti két bírósági fokozat között egy közbeeső — devolutív jellegű, érdemi felülbírálatra, esetleg bizonyításfelvételre vagy kiegészítésre is kiterjedő — perorvoslat is közbeiktatódik.

A két kérdés határvonalát az eljárási tudomány és a bírói gyakorlat mindeddig megnyugtatóan nem tudta megadni.¹⁸ A fejlődés menete során ezt

¹⁶ Az 1949. évi XI. tv. vezeti be a rendes eljárásba az egyfokú perorvoslatot amely eljárási törvénytörés esetében kasszatórius (56. §), anyagi törvénytörés esetén pedig — a szükséghez képest bizonyításkiegészítéssel, illetve a bizonyításfelvétel megisméltésével — reformatórius jogkört biztosít a másodbíróság számára. (57. s köv. §§). Részletesebb feldolgozása: Kádár Miklós—Kálmán György, *A népnek a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről szóló 1949. XI. törvények és magyarázata*. Hirlap stb. Kiadó, Bp. 199. o. (JK. törvények és rendeletek tára 1. sz.)

¹⁷ A Bp.-nek — a fentiktől eltérően értelmezett jellegére l. Kocsis Mihály 1955. márc. 26-i előadását. (Ism. Baecs Jenő JK. X—1955. 374—379. o. és Bényey Zoltán MJ. II—1955. 158—160. o.), továbbá Móra Mihály, *Büntető eljárási jog*. [Egyetemi jegyzet. 1956—1957. tanév 1—2. félév.] Felsőokt. Jegyzetszorosító, Bp. [Soksz.] 1956—1957. 456. o. c. munka [rövidítése Móra, Jegyz.] 351—352. o. A Bp.-nek a fellebbezési bíróság *eljárási tevékenységét* tekintve revíziós, a *felülbírálat eredményét* — a fellebbezési bíróság ügydöntési tevékenységét — tekintve reformatórius-kasszatórius jellegére l. felszólalásomat Hévízi vándorgy. 27. o.

¹⁸ Vö. Dombóváry Géza, *A Bp. reformjához*. Büntügyi Szemle II—1914. 281. s köv. o. Dombóváry kimutatja, hogy az 1896. évi XXXIII. tv.-ben felsorolt semmisségi okok közül — amelyek egyébként követik az osztrák Bp. rendszerét — az élesebb határvonal érdekében kihagyták az osztrák Bp. 281. § 5. pontját, amely szerint semmisségi ok: „ha az ítéletnek indoklása a periratokhoz csatolt okiratokkal vagy a vallomási jegyzőkönyvek és okiratok tartalma ellentétes”, mert ez a rendelkezés ténykérdést vitt be a harmadfokú felülvizsgálási jog körébe. Egyik korábbi munkájának (*A tény- és jogkérdés a bünvádi gyakorlatban*. Pfeiffer F., Bp. 1912. 72. o. /Magyar Jogászegyleti Értekezések, új folyam 5. köt. 77. füz./) végkövetkeztéseire hivatkozva azonban kimutatja, hogy a ténykérdésnek a harmadfokú fórum elé vitelét eddigi gyakorlatunk sem kerülhette el, mert sem a hazai, sem pedig a francia, osztrák és német gyakorlat nem tudta a ténykérdést a jogkérdéstől elfogadható módon elválasztani és így a két fogalmi kör mellett hamar képződött egy harmadik (vagyis) kérdés, amely részben jogkérdés, részben pedig ténykérdés. Határozottan állást foglalt a ténykérdés-jogkérdés megkülönböztetési lehetősége ellen Vámbéry Ruzsotm, *A bünvádi perrendtartás tankönyve*. 3. kiad. Grill, Bp. 1916. 52—53. o., s a megkülönböztetési lehetőség kérdését a kör négyesítő problémájához hasonlítja.

A tény- és jogkérdés elhatárolására — mélyreható történeti elemzéssel — a régi Bp. irodalmában Baumgarten Izidor tett még kísérletet (*Tény- és jogkérdés. /Büntető-*

a megkülönböztetést a gyakorlatban nem is vezették következetesen keresztül a perorvoslati rendszeren. Ismerünk olyan rendszereket, ahol a jogkérdés az esküdteknek feladott kérdések között is szerepelt.¹⁹ A fejlődés következő fokozatán a „ténykérdés” egyre szűkült s „jogkérdés” címen egyre inkább kiterjedt olyan kérdések eldöntésére is a felsőbb bíróságok jogköre, amelyek valójában a történeti tényálláshoz tartoznak, ténykérdések. A jogkérdés határát nem az eldöntendő kérdés természete, hanem a fellebbviteli felülbírálat igénye szerint megkívánt szükség szabta meg.²⁰ Ezt követte annak a megoldásnak kialakítása, amely megengedi a semmisségi panaszt a ténykérdésben is.²¹

A szocialista magyar büntetőeljárás irodalomban a vélemények eltérők az elhatárolás lehetőségeivel és szükségességével kapcsolatban.²² A szocialista

jogi tanulmányok. Grill, Bp. 1916. 3. köt. 217—232. o.) vázolja az utat, amit a Kúria a kérdésben — éppen a felülvizsgálat hatáskörének tágítása érdekében — megtett. Nézete szerint helyes úton halad a Kúria gyakorlata, amikor kétség esetén az eldöntendő kérdést — mint jogi kérdést — a maga hatáskörébe tartozónak tekinti. (I. m. 33. o.) Baumgarten szerint az 1911. évi I. tv-nek a felülvizsgálat keretéről szóló 534. §-a a büntető judikatúra tapasztalatain alapszik s helyesen állapítja meg a § indokolásában Plösz, hogy a felülvizsgálat — harmadfokú korlátozott, fellebbezés — köréből nem zárhatók ki olyan kérdések, amelyek szóbeli tárgyalás és bizonyításvétel nélkül tárgyalhatók, tehát: . . . „nem szoros értelemben vett jogkérdések” (i. m. 36. o.). A tanulmány a ténykérdés-jogkérdés bírói gyakorlatát indokolja, kifejezetten nem foglal állást a megkülönböztetés helyessége mellett, gyakorlati szempontból azonban — a fenti idézetből is kitévően — jogkérdés alá enged venni bizonyos tényelemeket is. Egy korábbi munkájában egyébként Baumgarten is állást foglalt a ténybeli fellebbvitel ellen (*Fellebbvitel ténykérdésben.* Franklin, Bp., 1889. 29. o. /MJÉ. 15. köt. 8. füz./ különösen 20—30. o.) elhatároló vonalnak itt is azt tartja, hogy ami a mérlegeléstől függ, az mind jogkérdés. A szándéknak jogkérdéssé való minősítésében a bírói gyakorlat azonban bizonyos ponton kénytelen volt megállni. Az 1896. évi XXXIII. tv. 441. és köv. §-aiban szabályozott jogegységi perorvoslatnak — amely egyébként a törvénysértő jogerős határozat, bírói intézkedés ellen irányulhatott — a szándékosság kérdése pl. nem lehetett tárgya. (A Kúria 1132. J. E. sz. határozata, közli Zöldy Miklós—Zalán Kornél—Lee Tibor, *A Kúria büntetőjogi gyakorlata.* Hernádi, Bp. 1948. 461. o.)

¹⁹ Így pl. az idézett 1914. évi XIII. tv. 4. § 1. bek. szerint az esküdtekhez intézendő kérdés két elkülönített részből áll: ténykérdésből és jogkérdésből.

²⁰ Dombóváry Géza előbb idézett tanulmányában végeredményben helyteleníti a tény- és jogkérdés megkülönböztetést. A megkülönböztetési lehetőséget még élesebben tagadja Rónai Zoltán, aki szerint a használható elválasztó lehetőség hiánya oda vezet, hogy „végső esetben az, hogy valami tény-e vagy jog-e attól függ, hogy a Kúria hozzá akar-e nyúlni a kérdéshez vagy nem. Szándék, gondatlanság, haszon, fenyegetés, erőszak, ittasság egyszer tény — máskor jogkérdések.” (*Az esküdtszék kérdése és a magyar esküdtbírói reform.* Politzer, Bp. 1913. 261. o. /A Huszadik Század könyvtára 53. sz./ az idézetre: 17. p.) Szűts Mildós ezzel szemben — a bírói elbíráláson felül — szükséges megkülönböztetésnek tartja az elbíráláshoz tartozó tények megismerését és a kiderített tényekhez fűzött következtetéseket. Az előbbi szintetizáló, az utóbbi analízis munka. A kettő között határ van, ezt a gyakorlatban elég nehéz megvonni, a megkülönböztetés azonban szükséges. A különbségtétel alapja nézete szerint is a közvetlenség elvének alkalmazása lehet. (I. m. 708. s köv. o.)

A későbbi irodalomban Szolnok Jenő, *A törvény lényeges rendelkezésének megértése* (MJÉT. VIII—1940. 16—36. o. és Zöldy Miklós, *Semmisségi panasz ténykérdésben* (MJÉT. IX—1941. 277—292. o. stb.) nem foglalkozik a megkülönböztetés alapjával.

²¹ Ténykérdés miatt semmisíthette meg hivatalból az elsőbíróságok ítéletét a harmadfokú bíróság az 1929. évi X. tv. 33. §-a alapján. Hasonló intézkedések megelőzően a különleges eljárásokban (7070/1941. M. E. sz. rendelet 5. §, 1938. évi XVI. tv. 11. § 2. bek. stb.) voltak.

²² Vas Tibor, (*A büntető jogorvoslat reformja.* JK. III—1948. 203—205. o.) pl. tagadja a megkülönböztetés lehetőségét, Sarlós Márton ellenben (*A büntető eljárási perorvoslat kérdéséhez.* JK. III—1948. 110—112. o.) a ténykérdés-jogkérdés felosztást

perorvoslati rendszerekben, éspedig mind azokban, amelyek alapvető megoldásként a másodbírósági kasszációt alkalmazzák, mind pedig azokban, amelyekben a reformáció gyakorlati igényei nyomultak előtérbe, szintén észlelhető bizonyos fejlődési folyamat az elsőbíróság két alapvető tevékenységének: a történeti folyamat megállapításának és az ezzel kapcsolatos jogi értékelésnek felülbírálatával kapcsolatosan. Abban a fejlődési folyamatban, amely szigorú kasszatorius megoldástól a reformatórius megoldás bizonyos fokáig megnyilvánult, kétségtelenül szerepet játszik ennek a kérdésnek a megoldása is.²³

4. A büntető ítélet elsődleges feladata a büntetőjogi megítélés alá tartozó, büntetőjogilag releváns emberi magatartásnak, cselekménynek, térben és időben csak egyszer megvalósuló és körülhatárolt, érzékeink alá fogható történetnek, jelenségnek, a fizikai valóságnak: a ténynek utólagos rekonstruálása, megállapítása és leírása. Ez a tevékenység a bíróság ténymegállapítási funkciója, amely tehát az objektív történetet utólag a valóságnak megfelelően reprodukálja.

A bírói ténymegállapítási tevékenység annyiban jogi jellegű, hogy a jelenségeknek csak a jogilag releváns csoportját vizsgálja. A jogi megítéléshez az eljárás menetében általában az olyan események megállapítása szükséges, amelyek a büntetőjogi szabályban meghatározott absztrakt rendelkezéseket — a bűncselekmény fogalomelemeit — kitöltik, megvalósítják. A bíróság tehát mindig a törvényi tényálláson mint kereten keresztül vizsgálja a megtörtént jelenségeket s a törvényi tényállásban foglalt egyes — absztrakt — elemek konkrét jelenségekre való alkalmazásának szükségességét vizsgálja. Ez a keret hasonlatos a teodolit vagy a mikroszkóp szemlencséjéhez, amely az adott esetekben meghatározza a szükséges keresési határokat. A vizsgált jelenség képe természetesen a büntető eljárásban is csak a többi összes jelenséggel összefüggésben adja a valóságnak megfelelő eredményt. A jogilag irreleváns jelenségeket a bíróság viszont elhanyagolja.²⁴ Az egyes jelenségek jellege a relevancia szempontjából azonban az eljárás során megváltozhatnak, ezért kell minden felmerült adatot gondosan rögzíteni. A büntető eljárásnak ezektől a sajátosságaitól eltekintve azonban a fizikai valóságban lejátszódott cselekmény utólagos reprodukálása nem sajátosan jogi funkció. Ezzel kapcsolatban a bíróságnak — amelynek tagjai között a hivatásos bírák mellett esetleg laikus

a perorvoslati rendszer kiépítésénél alapvető ismérvek tekinti. (I. m. 110. o.) Móra szerint a ténykérdés-jogkérdés megkülönböztetés fennáll, az elválasztás azonban rendkívül nehéz s ennek gyakorlati következményei nehézségeket okoznak. (Jegyz. 11—12. és 408. o.)

²³ A kérdés — legrövidebbre fogott — történeti fejlődésének bemutatása nemcsak azért mutatkozott szükségesnek, mert Lukács közel ötvenéves tanulmánya óta a kérdést irodalmunkban történetileg nem foglalták össze, hanem azért is, mert csak a kérdés történelmi szemléletéből kiindulva kerüljük el azt, hogy újként kezeljünk esetleg régen kipróbált és be nem vált megoldásokat.

²⁴ Az a körülmény, hogy X. állampolgár egy bizonyos helyen és időpontban pl. piros csikos ruhában vagy haránt bordázott gumitalpú cipőben volt, a büntető eljárás során esetleg irreleváns lehet, ha egy konkrét bűncselekményt elkövető személy kiléte egyéb bizonyítékokkal kétségtelenül megállapítható. Ilyen bizonyítékok nemléteben azonban esetleg utóbb relevánssá válhatnak ezek a tények is s az eljárás más adataival — a helynek és időpontnak a bűncselekmény elkövetési helyével és idejével való egybeesése, a távolról szemlélő s gyanúsított arcát nem látó, de ruháját észlelő tanúk vallomása, a bűncselekmény elkövetési helye körül talált nyomok stb. — együttesen esetleg alkalmasak arra, hogy a bíróság belső meggyőződését kialakítsák abban a kérdésben, hogy a konkrét bűncselekmény elkövetője X. volt.

bírák is helyet foglalnak — az általános emberi tapasztalat szerint kell meggyőződését a rendelkezésre álló bizonyítási eszközök maradéktalan felhasználásával kialakítania. A meggyőződés kialakulási folyamatát — az ítélet ténybeli indokolását — a bíróságnak azonban úgy kell bemutatnia, hogy az mindenki, az egész társadalom tudatára is meggyőzően hasson s már a konkrét cselekmény helyes rekonstrukciójával is megvalósítsa az igazságos ítélet egyik alapvető előfeltételét. A bírói döntést kialakító okok megismerésében és ellenőrzési lehetőségében a nyilvánosság elve érvényesül.

Bár tanulmányom keretei nem engedik meg, hogy az egész ténymegállapítási folyamatot, annak egyes részleteire — pl. a bizonyítási eljárás problémáira stb. — is kiterjedően tárgyaljam, a ténymegállapítások felülbírálatával kapcsolatban röviden vázolniom kell általánosságban a bíróság ténymegállapítási tevékenységének néhány főbb vonását.

A rekonstruálandó jelenségek a bíró szemszögéből objektív történelmi folyamatot jelentenek. A bűncselekmény alanyi oldalán azonban számos olyan jelenséggel kell a bírónak foglalkoznia, amely az ő szempontjából objektív jellegű ugyan, azonban lényegében a vádlott tudattartalmában végbement jelenség. Ez utóbbi csoportba tartozó jelenség a ténymegállapítások szempontjából számos nehézséget okoz.

A valóságban végbement események megállapításának eszközei általában a bizonyítás szokásos eszközei: tárgyi bizonyítékok, tanúvallomások, szakértői szemle stb. E jelenségekre vonatkozó egyes bizonyítékok között bizonyos értékbeli eltérések lehetnek, amelyeket a bíróság külön-külön mérlegel s az egyes bizonyítékok között mutatkozó oksági láncolat megszakadását az emberi gondolkodás általános törvényeinek megfelelően, az ismert adatokból az ismeretlen adatokra vont következtetésekkel²⁵ tölti ki. Ezzel kapcsolatosan néhány részletkérdésre alább térek vissza.

A tudattartalomhoz tartozó jelenségek rekonstruálása rendkívül nehéz. Ezzel kapcsolatban irodalmunkban már korábban is felvetődött a „tudati tények” kategóriájának kérdése.²⁶ Nézetem szerint a tudattartalmi jelenségek csoportján belül el kell határolni egymástól a tudattartalmat és a tudati folyamatokat befolyásoló fizikai adottságokat (pl. a bűncselekménnyel okozati összefüggésben álló nemi aberrációk, a beszámíthatóságot érintő kóros elváltozások, idült alkoholizmusból eredő ivási kényszer [dipszomania] stb.) és egyéb, meggyőződésbeli lelki adottságokat (osztályöntudat, nevelés, műveltség stb.) és másrészt magát a tudattartalomban végbemenő folyamatot (pl. a különös szándék kialakulásának folyamata stb.). Itt most nem érintem a tudatot az adott konkrét esetben közvetlenül nem befolyásoló jelenségeket.²⁷

²⁵ Az ítélezésben használt következtetés a logikában fogalmilag szillogizmus. (A szillogizmus fogalmára és szerkezetére l. é.é.vebben Fogarasi Béla, *Logika*. 3. kiad. Akad. Kiadó, 1955. 188. s. köv.) Minthogy a jogi terminológia ebben a vonatkozásban teljesen egyöntetű, tanulmányomban a következtetés megjelölést használtam.

²⁶ Király Tibor szerint a ténymegállapítások — a külső történés megállapítása — alapján a bíróságnak következtetnie kell a tudattartalomra („tudati tényekre”) és a tudattartalomnak mint ténynek megállapítása után kerül sorra a jogi következtetés. (Hévízi vándorgyűlés 32. o.) A „tudati tény” kategóriájának bevezetésével a szándékosság kérdése — Király nézete szerint is — kétségtelenül kívül esik a jogi értékelés körén.

²⁷ A dipszomániára l. a Legf. Bír. Bf. V. 110/1956. sz. határozatát. (BH. 1246.) A tudatot a konkrét esetben nem befolyásoló körülmény lehet pl. az iratokból minden kétséget kizáró módon kitűnő személyi körülmény, amelyek tekintetében mai bírói

A tudattartalmat befolyásoló fizikai adottságok kétségtelenül szintén tények,²⁸ objektív jelenségek, amelyek megállapítása, más életjelenségekkel való összefüggése, értékelése más tudományágak kutatási körébe tartozik. Ezeknek a tudományoknak (biológiai, orvosi tudományok, pszichiatria stb.) eredményeit a büntető eljárásban egyre fokozottabb mértékben lehet hasznosítani. Az e csoportba tartozó adatok jelentősége az, hogy rekonstruálásuk e tudományágak segítségével — gyakorlatilag legtöbbször szakértő bevonásával — történik, a tudományág alapvető törvényeinek, módszereinek figyelembevételével s mindez az objektív történések utólagos megállapításánál — a bizonyítási eljárás folyamán — általában tudományosan is ellenőrizhető, megbízható adatokat eredményez. A szakkérdésben adott vélemény azonban csak egy adat a bírói határozathoz, amelyet a bíró — az eset egyéb körülményeit is figyelembe véve — külön mérlegel. Közbevetőleg meg kell itt jegyezni, hogy a kutatási módszereket a büntetőperben csak a büntetőper sajátos természete által megkívánt alapvető garanciák — nyilvánosság, kétoldalú meghallgatás stb. — alkalmazása mellett lehet sikerrel felhasználni. Ezek a jelenségek kétségtelenül az objektív történési folyamat kategóriájába tartoznak s utólagos rekonstruálásuk az elsőbíróság ténymegállapítási feladatkörébe esik.²⁹ A pszichikai tényezők felderítése szintén feladata a büntetőbírósnak s az ezeket befolyásoló tényezők megállapítása szintén a ténymegállapítási funkcióhoz tartozik.

A tudattartalomban végbemenő folyamatra mai tényfelderítési lehetőségeink mellett rendszerint nincs más adat, bizonyíték, mint a fizikai és lelki tudattartalmi adottságok konkrét érvényesülése által előidézhető hatásra az általános emberi tapasztalatokból, tudományos eredményekből, az emberi magatartás gyakorlati ismereteiből levont következtetés. Ebben a kérdésben az elsőbíróság által felvett bizonyítás praktikusán mindig közvetett. Gyakorlatilag igen sokszor a tapasztalati úton kialakított szabálynak ilyen módon a vélemhez hasonló jellege lesz.³⁰ Bár a tudattartalomban végbemenő folyamat

gyakorlatunk szerint a közvetlenség sérelme nélkül tehet a másodbíróság ténymegállapításokat. (Legf. Bir. büntető koll. állásfogl. BH. III—1955. 90. o.) Ezekkel egyébként — a relevancia köréből való kizárással kapcsolatban — a másodfokú bíróság foglalkozhat. Így pl. nem releváns ténymegállapítást tett és így tételes jogunk szerint jogkörében maradt a Legf. Bir., amikor a büntetékiszabással kapcsolatban mellőzte annak a körülménynek súlyosbítóként való értékelését, hogy — szerelemféléstől elkövetett könnyű testi sértéssel és többrendbeli magánlaksértéssel vádolt — terhelt korábban esendőr volt, minthogy ennek a körülménynek az adott esetben különösebb súlya nem volt. Legf. Bir. Bf. V. 383/1956. BH. 1308.

²⁸ A régi Bp. irodalmában az elmeállapot tekintetében ténykérdésnek tekinti pl. vádlott testi és erkölcsi fejlődésének normális v. abnormális voltát stb. Finkey Ferenc, *Korlátolt elmeállapot és bűnözési hajlam*. MJSz. XIV—1933. 3. o.

²⁹ Így pl. az orvosszakértő megállapítja azt, hogy vádlott a bűncselekmény elkövetésekor elmebetegségben nem szenvedett, cselekményét azonban — az elfogyasztott ital mennyiségéből következtethetőleg — heveny alkoholmérgezés okozta öntudatlan állapotban követte el. A bíróság ezzel szemben a vádlottnak a cselekmény elkövetését közvetlenül megelőző magatartásából — búcsúlevelek írása, hozzátartozóitól történt elbúcsúzás stb. — továbbá a tett elkövetése utáni viselkedéséből arra következtethet, hogy vádlottnál az eszmélés nem szűnt meg és cselekménye következményeivel is tisztában volt.

³⁰ Így pl. a bűncselekmény elkövetésére felhasznált eszközökből a szándékra levont következtetés esetében. Bár ebben a kérdésben a régi Btk. hatálya alatt elcinte volt bizonyos ingadozás — így pl. nem állapított meg szándékosságot a bíróság a töltött fegyver csövével a fejre alkalmazott ütés esetében — (Kúria 1393. J. E. sz. határozat,

is kétségtelenül tényjelenség, gyakorlatilag ma a legtöbb esetben nem a ténymegállapítási funkcióra jogosított bíróság mondja ki a döntő szót ezzel kapcsolatban.³¹

Kétségtelen, hogy a bírói gyakorlat a tudattartalomban végbement folyamat rekonstruálására számos, gyakorlatilag bevált tapasztalati szabályt alakított ki, pl. a bűnösség egyes alakzatainak — mint előre megfontolt szándék stb. — gyakorlati megállapítására.³² Nem kétséges ugyanakkor azonban az sem, hogy — az objektív történelmi folyamat utólagos megállapításának körén belül — a tudattartalmi jelenségek rekonstruálása is ténymegállapítás, s a perorvoslati eljárást és szerkezetet erre az elvi alapra kell felépíteni. A releváns tényjelenségek lényegének tisztázása és ezzel kapcsolatban a ténymegállapítási funkció elhatárolása a másodbíróság egy későbbi tevékenységétől: a jogi értékeléstől, gyakorlatilag hasznosítható eredményeket ad.

5. *A való tényállás megállapításának* a történetileg kialakult rendszerekben leghatékonyabb eszköze, ha a bíróság meggyőződését a valóságban végbement eseményekkel — azok megtörténtével vagy meg nem történtével — kapcsolatban, a rendelkezésre álló bizonyítási forrásokból, bizonyító tényekből maga alakítja ki. Az eljárás bizonyításfelvételi szakának alapvető követelménye tehát, hogy a ténymegállapításokhoz szükséges bizonyítási forrásokat a bíróság más tényezők beiktatása nélkül, amennyire lehetséges, közvetlenül maga szemlélje, maga vizsgálja meg, illetőleg — amennyiben ez a cselekményről közvetlen tudomással bíró személyek előadásából áll — azokat maga hallgassa meg a szükséges összes adatokkal kapcsolatban. A mai eljárás számos alapvető elve közül a szóbeliség és számos más eljárási intézkedés szintén a közvetlen észlelés lehetőségének megvalósítását segíti elő. A bíróság azután az összes észlelt bizonyítékok alapján — amelyeket egyenként és összességükben, saját

közli Zöldy—Zalán—Lee, i. m. 549. old.), az utóbb kialakult gyakorlat — a közfelfogás szerint az emberi élet kioltására alkalmas eszközöket illetően — egyöntetű. (Részletes feldolgozást ld. Angyal Pál—Isaák Gyula, *A büntetőtörvénykönyv*. Grill, Bp. 1941. I. köt. 279—281. o.) Általában az eszközökből következtetést von a szándékra a Btá. gyakorlata is s ilyen értelemben zárja ki a szándékot a nem tipikus eszközök használata esetén. (Pl. söröspohár, Legf. Bír. Bf. V. 1932/1956. sz. BH. 1511.)

³¹ Kérdés, hogy a közvetlenség elvét nem sértő ilyen ténymegállapításokat jogpolitikailag helyes volna-e teljesen kivenni a másodfokú bíróságok kezéből s kizárólag az elsőbíróságokra bízni, vagy pedig helyesebb a felülbírálati lehetőséget ebben is megadni a másodfokú bíróságnak. Álláspontom szerint eljárásjogiilag a döntő kérdés a közvetlenség alkalmazhatása, mint a jobb megismerést biztosító tényező. A fejlődés iránya azonban valószínűleg az lesz, hogy a külső történelmi megállapításához hasonlóan a tudati tények megállapítását is közvetlenül, kizárólag az elsőfokú bíróság végezze el.

³² A Legfelsőbb Bíróság szerint pl. az előre megfontolás pozitív ismérvei: a cselekmény józan, higgadt megfontolása, tárgyilagos mérlegelése, a körültekintés, negatív ismérvei ezzel szemben: a tervszerűség teljes hiánya, ötletszerűség és nagyfokú izgalmi állapot. (Bf. V. 339/1956. BH. 1351.) A régi Btk. gyakorlata a szándékot általában akkor látta előre megfontoltnak, ha „az elhatározás higgadt határozottsággal és lelki nyugalommal érlelődik meg, a kivitelben pedig tervszerű számítás érvényesül”. (Vö. Finkey Ferenc esetmegbeszélését a BJT. 89. köt. 1937. 4. s köv.) A különös szándék egyes formáinak (pl. eltulajdonítási szándék) megállapítására l. a Legf. Bír. Bf. I. 1081/1955. BH. 1033. sz. ítéletét. Mindezekben az esetekben — megalapozott elsőbírósági ténymegállapítást feltételezve — az elsőfokú bíróság sem tehet további ténymegállapítást az objektív események rekonstruálásának vonalán, csupán a ténymegállapítások újbóli jogi értékelése alapján hozhatja új döntést. Minthogy a közvetlenség elvének alkalmazása amúgy sem jelentene ezen a vonalon az objektív valóság jobb felderítését, a közvetlenség elve nem akadály abban, hogy a jogi értékelést a másodfokú bíróság saját maga végezze el.

meggyőződése szerint értékel — kialakítja saját belső meggyőződését a múltban lejátszódott emberi cselekményekkel kapcsolatban.

A közvetlenség elve alapján hozott bírósági ítélet büntetőjogi megítélés alá tartozó emberi magatartást, a múltban lejátszódott, objektív folyamatot rekonstruál. A valóságban megtörtént események bonyolultsága, összetettsége következtében a büntető eljárás során legtöbbször lehetetlen a múltban lejátszódott cselekmény minden kis részletkérdésére adatot felkutatni. Az események rekonstruálása során emiatt a bíróságnak igen sok esetben egyrészt a társadalmi élet általános tapasztalataiból és a tudományos törvényszerűségekből kiindulva, másrészt pedig az adott eset felderített adatai alapján olyan megállapításokat kell beillesztenie az objektív történeti folyamat logikailag zárt láncolatába, amelyek a bírói megítélés szempontjából szükségesek, de amelyek nem közvetlenül a bíróság előtt bemutatott bizonyítékokon alapulnak.

Ahhoz, hogy a valóságban végbement természeti és társadalmi jelenségeket megértsük, a fogalmakat ítéletek formájában — itt logikai értelemben vett ítéletről van szó — összefüggésbe kell hozni, össze kell kapcsolni egymással. Az ítéletek olyan összefüggése, amelyben egy vagy több ítélet alapján új ítéleteket alkotunk: következtetés, szillogizmus.

Ténybeli következtetés az a művelet, amikor ismert tényadatokból ismertetlen tényadatokat állapítunk meg.³³ Más, közvetlen bizonyító tény nemléteben ilyen ténybeli következtetés segítségével tudjuk csak rekonstruálni a valóságban végbement jelenséget. Az emberi élet általános tapasztalatainak megfelelően levont ilyen következtetés kitölti tehát azt az űrt, amely a valóságban végbement folyamat és a bíróság rendelkezésére álló — s csupán az objektív folyamat néhány, egymással többé-kevésbé összefüggő elemére vonatkozó — bizonyítékok között mutatkozik. Itt a következtetés tehát a közvetlenül nem észlelhető bizonyítékokat helyettesíti. A cselekményt rekonstruáló bírói ítélet — amely ebben az összefüggésben szintén a szillogizmus egyik fajtája — részletkérdéseiben a következtetések egész sorozatából áll: elsősorban a törvényi tényállás keretét kitöltő események rekonstruálásánál, majd ezt követően, a bűnösség megállapításához és a büntetés kiszabásához szükséges tények megállapításánál számtalan esetben következtet a bíróság. A bírósági ténymegállapítás kétféle módja közötti megkülönböztetés alapja lehet a felülbírálati keret meghatározásának is. Ily módon a felülbírálati keret megállapításánál eddig alapul vett *tárgyi ismérő* (ennek eredménye a felül nem bírálható ténykérdés és felülbírálható jogkérdés) helyett a *megismerési módszer* (közvetlen, illetve közvetlenül észlelt megismerési forrás: bizonyító tény) ismerve lehetne a megkülönböztetési alap. Az alábbiakban ennek lehetőségeit vázolom.

A perorvoslati rendszer kiépítésénél elsősorban arra kell figyelemmel lenni, hogy a jelenségek rekonstruálásának helyességét biztosító tényezők hatá-

³³ Így pontatlan a Legf. Bír. btető koll. 38. sz. állásfoglalása (BH. III—1955. 91. o.), amely szerint pl. a szándékot, gondatlanságot érintő megállapítások nem ténymegállapítások, hanem tényekből levont jogi következtetések. Nézetem szerint ugyanis vádlott magatartásáról — pl. abból, hogy sértett fejét egy, emberi élet kioltására a köztapasztalat szerint alkalmas eszközzel ütötte meg — elsősorban ténybeli következtetést vont le a Legfelsőbb Bíróság (törv. B. 2921/1953. sz. határozatában. BH. 187.) arra a tényre, hogy terheltnak tudatában volt az a lehetőség, hogy cselekménye a megtámadottnak halálát okozhatja. Az ütés, a használt eszköz és a tudattartalomban levő lehetőségnek mint tényadatnak együttes értékelésével minősítette a Legf. Bír. szándékosnak terhelte magatartását. Ld. még Móra, *Jegyz.* 377. o.

sát — eltekintve az objektív következményektől, mint pl. az időmúlás, a benyomások természetszerű elmosódása stb. — a lehetőség szerint kihasználjuk. A bizonyító tények egyik, gyakorlatilag legnagyobb jelentőségű válfajánál, a tanúvallomásoknál különös figyelemmel kell lenni arra, hogy a bíró a tanú vallomása, a tanúnak a jelenségről alkotott ítéletére — itt ismét logikai értelemben vett ítéletről van szó — alapozza a maga ítéletét. Ezzel kapcsolatos meggyőződését ne csupán az elhangzott szavakra, hanem a tanú egész egyéniségére: megfigyelő, megjegyző és reprodukáló tehetségére, szavahihetőségére, megfigyelésének valószínűségeire, benyomásainak keletkezési idejére, észlelőképességére, kifejező tehetségére stb. alapozza.³⁴ Ugyanez áll a szakértő tárgyi tudására és megítélő képességére, a vádlott egyéniségének a tárgyaláson megismerhető, de nem rögzíthető vonásaira stb. is. Ezekben az esetekben tehát a bíró a bizonyítékok forrásának erejét is közvetlenül észleli s a bizonyítékok mérlegelésénél ezt is figyelembe veszi. Mindezek a szóbeli vallomás mai rögzítési formájában — még ha optimális lehetőségeket is tételezünk fel, pl. gyorsírás alapján készült jegyzőkönyvben — vissza nem adhatók. A rögzítés egyéb formái (mikrofilm, normál film, magnetofon stb.) bár nagyon jó eredményekről tanúskodnak, egy távolabbi fejlődésben kétségtelenül jelentős tényezők lehetnek s a bizonyításfelvétel rögzítésével lényeges változást hoznak majd éppen a perorvoslati eljárásban azonban — főleg technikai és pénzügyi okokból — még nem annyira elterjedtek, hogy azokkal mint általános és kizárólagos módszerekkel számolni lehetne. A közvetlen észlelésen alapuló benyomások szóbeli vallomás esetében tehát semmiféle más eszközzel teljesen nem pótolhatók. A bizonyító tények másik csoportja — a szakértői szemle eredménye, a tárgyi bizonyítékok szemléje, a nyomozási kísérlet eredménye stb. — minden változtatás nélkül, később is reprodukálható anélkül, hogy hitelességéből veszítene.

A bírói meggyőződést kialakító tényezők között tehát a perorvoslati rendszer kiépítésénél feltétlenül megkülönböztetést kell tenni. A felülbírálati keret megvonalánál a ténymegállapítás helyességét a tapasztalat szerint legjobban biztosító *közvetlenség elvét* kell alapul venni. Azokat a ténymegállapításokat tehát, amelyeket az elsőbíróság az általa közvetlenül észlelt bizonyító tények alapján eszközöl, a bizonyítékokat nem közvetlenül észlelt másodfokú bíróság nem bírálhatja felül, viszont azok a ténymegállapítások, amelyekhez az elsőbíróság az ilyen, közvetlenül észlelt bizonyító tények alapján maga is ténybeli következtetéssel jut el, a másodbíróság által önmagukban és az egész bizonyítás eredményével összevetve felülbírálhatók. Így egyrészt a bizonyításfelvételnél a közvetlenség elve nem szenved törést, másrészt pedig a szélesebb

³⁴ Az újabb irodalomban pl. teljesen elhanyagolt kérdés a tanúvallomások értékelése. A régi Bp. irodalmának ezzel kapcsolatos eredményei (Moravcsik Ernő, *A tanúválaszok képességéről*. Franklin ny. Bp. 1907. 42 o. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 35. köt. 3. füz.); Stein Pülöp, *Adatok a tényállás pszichológiai diagnózisához*. Franklin ny. Bp. 1909. 78 o. (uo. 38. köt. 2. füz.); Unger Jenő, *A tanúvallomás értéke*. Hungária ny. Bp. 1938. 19. o.; Gárdus Ferenc, *A tanúvallomás*. Ludvig ny. Miskolc 1942. 11 o. stb. stb.) azt mutatják, hogy a kérdés jelenlegi állását érdemes volna irodalmunkban újra felvetni s az orvosi, pszichológiai, jogi újabb megállapításokat a gyakorlat számára szintetizálni. Az újabb irodalomból a kérdéssel csupán krimináltaktikai szempontokból foglalkozik néhány tanulmány — mellékesen — a tanúválasz képességgel is. Bodrogi Károly, *A gyermekkorban levő tanúk kihallgatásának sajátosságai*. RSz. III—1955. 855—860. o. és Rahunov, R. D., *A tanúvallomás és a tárgyi bizonyítékok*. [Fordítás.] RSz. V—1957. 45—52. o.)

látókörrrel, nagyobb élettapasztalattal és áttekintéssel rendelkező felsőfokú bíróság felülbírálhatja az elsőfokú bíróság téves ténymegállapításait.³⁵

Az elsőbíróság — a lehetőségekhez képest — a bizonyítékok megszerzésének kérdésében a közvetlenség elve alapján jár el. Az elsőbírósági ténymegállapítások helyesbítésének ennek folytán csak annyiban lehet helye, amennyiben a fellebbezési bíróság előtt a ténymegállapítási lehetőségek jobbak, mint az elsőbíróság előtt voltak. Azokban a fellebbezési rendszerekben, amelyekben a fellebbezési szakban nincs közvetlen bizonyításvétel, a felülbírálat keretét abból a szempontból kell megvonni, hogy a közvetlenség elvéhez kapcsolódó követelményeket a fellebbezési szakban milyen mértékben kell teljesíteni. Korlátozó itt elsősorban az a megfontolás, hogy ennek következtében fokozott gondosságot kíván a másodbírósági eljárásban a való élet jelenségeit rekonstruáló elsőbírósági ténymegállapításoknak és e ténymegállapítások írásbeli rögzítésének az elsőbírósági eljárás iratai alapján történt felülbírálata.

A büntetőjogilag releváns cselekményt utólagosan reprodukáló s a legtöbb eljárás rendszerében kialakult legjobb megismerési lehetőségek figyelembevételével hozott ténymegállapítások a perorvoslat során rendkívül nagy jelentőségűek. Abból a tapasztalati tényből kiindulva, hogy az első fokon eljáró bíróságoknak általában jobb ténymegállapítási lehetőségeik vannak, mint az őket időben követő fellebbviteli bíróságoknak, a perorvoslati rendszerek nagy része elfogadja azt az alapelvet, hogy az elsőbírósági ténymegállapításokat a másodfokú bíróság ítélkezésének alapjául elfogadni köteles.

Az elsőbírósági ténymegállapítások kötelező erejét — az ún. ténymegállapításokhoz való kötöttség elvét — a szocialista perorvoslati rendszerek alaptételül fogadják el. Az elv természetesen nem a maga merevségében, hanem a másodbírósági felülbírálat általános menetének megfelelően érvényesül. A másodfokú bíróság felülbírálati tevékenységében ugyanis a hivatalból való eljárás elve nagymértékben megvalósul. A másodfokú bíróság tehát jogosult elsősorban is felülbírálni azt, hogy az alsóbíróság megtartotta-e az eljárási szabályokat, amelyek alkalmazása elsődleges feltétele az eljárás törvényességének. Ezt követőleg a másodfokú bíróság megvizsgálja az elsőfokú bíróság ténymegállapításait, egyenként és összefüggésükben, különös figyelemmel azok megalapozottságára. E tevékenysége során tehát a másodfokú bíróság az elsőbíróság idevonatkozó eljárási cselekményeit vizsgálja meg. Ha az elsőbíróság eljárási cselekményeit törvényszerűeknek, ténymegállapításait pedig megalapozottnak találja, a másodbíróság az ilyeneknek talált ténymegállapításoktól ítélkezése későbbi folyamán nem térhet el, hanem ítéletét ezekre köteles alapítani. Ha viszont a ténymegállapításokkal kapcsolatban — akár az eljárási szabályok megtartásának, akár pedig az ítéleti ténymegállapítások megalapozására vonatkozó kötelesség vonatkozásában — a másodbíróság törvényt sértést észlel, a ténymegállapításokat nem fogadhatja el ítélkezésének alapjául, hanem az ítéletet hatálytalanítja és — a perorvoslati rendszer megoldásának megfelelően — vagy új eljárásra utasítja az elsőfokú bíróságot, vagy esetleg az új eljárást maga folytatja le.

³⁵ A másodbíróság által közvetlenül tethető ilyen ténymegállapítás, hogy a naptári adatok szerint a vádbeli időpontban már lement a nap és a holdfény következtében a szabad látást lényegesen korlátozó szürkület volt.

A régi Bp. irodalmában hasonlóan Szüts (i. m. 709—710. o.), aki szerint: „A jogkérdés bírósága részéről érinthetetlen ténykérdés határai sem terjedhetnek tovább, mint ameddig maga a közvetlenség parancsoló szükségessége terjed”.

A ténymegállapításokhoz való kötöttség elve tehát az egész ügy jogi elbírálásához szükséges határok között, a konkrét cselekmény ténybeli, történelmi oldalának, a fizikai valóságnak az elsőbíróság által az eljárási szabályok megtartásával eszközölt, megalapozott leírásához, írásbeli rögzítéséhez való kötöttséget jelent.

Tételes törvényünk szóhangzata szerint az elsőfokú bíróság „által megállapított tényállás”, lényegileg az elsőbíróság a fenti értelemben köti a másodfokú bíróságot. De lege ferenda azonban szükséges volna a pontosabb szövegezés.³⁶

A ténymegállapításokhoz való kötöttség elvének következménye, hogy a másodfokú bíróság az elsőbírósági ténymegállapítások helyébe saját ténymegállapítását nem állíthatja be: nem állapíthat meg olyan tény, amelyet az elsőbíróság nem állapított meg és nem mellőzhet olyan ténymegállapítást, amelyet az elsőbíróság megtett, hanem — ha mindezek szüksége felmerül — az elsőbírósági határozatot hatálytalanítja. A ténymegállapítási tilalom fenti általános szabálya alóli kivételként viszont a másodfokú bíróság — amennyiben ezt az iratok alapján megteheti — önálló ténymegállapítást is tehet, ha úgy találja, hogy a ténymegállapítás vádlott javára szolgál. Korlátozott mértékben tehet önálló ténymegállapítást — amennyiben ennek szükségessége és lehetősége fennáll — a polgári jogi igénnyel kapcsolatban is.³⁷

A tételes törvény alapján kialakult bírói gyakorlatunk a ténymegállapítások felülbírálatával kapcsolatban általában elfogadja a közvetlenség elvének következetes alkalmazásából eredő követelményeket.³⁸ Negatív ugyanerre mutat a másodfokú bíróság számára egészen szűk keretben nyitott jogkör a saját ténymegállapítások megtételére.³⁹ A „ténymegállapítás” megje-

³⁶ A ténymegállapításokhoz való kötöttség elvét a Bp. 197. § 1. bek. tartalmazza. Ugyanígy Jeszenszky, *Hévízi vándorgy.* 5. s. köv. o. A tételes törvény nem tesz különbséget a társadalomveszélyesség jogszabályban rögzített ismérveinek összességét (törvényi tényállás) és a valóságban megtörtént esemény között s az elsőfokú bíróság által megállapított „tényállásról” beszél. A „tényállás”-on tehát itt ténymegállapítást kell érteni (ugyanígy Jeszenszky, i. m. 6. o.). Jeszenszky idevonatkozó érveit még egy vonatkozásban lehet kiegészíteni. A Bp. 184. § 3. bek. és 203. § a) pont következetesen a bíróság által „megállapított tényekről” beszél. A kötelező ténymegállapítás előfeltételei — az eljárási szabály megsértése nélkül hozott és megalapozott ténymegállapítás követelménye — a törvényszövegben szintén nincsenek benne. (L. mindezekre Jeszenszky, i. m. és saját hozzászólásom a hévízi vándorgy. 27. o.). A bírói gyakorlat általában ezt az értelmezést veszi alapul. (L. pl. a Legf. Bír. btető koll. 32. sz. állásfoglalását. BH. 1955. 89. o. és 38. sz. állásfogl. uo. 91. o. L. még Móra, *Jegyz.* 377—378. o.)

³⁷ Bp. 205. §. A ténymegállapítások kizárását illetően a bírói gyakorlat ebben az irányban halad, a további ténymegállapítások tilalmára 1. a Legf. Bír. btető koll. 32. sz. állásfogl. 2. bek. BH. 1955. 89. o., a kiegészítés tilalmára a Legf. Bír. törv. Bf. V. 2077/1943. BH. 830. stb. Az irodalomban I. Móra, *Jegyz.* 376—377. o. A polgári jogi igényre vonatkozó kérdésekkel kapcsolatos ténymegállapításokra 1. alább a 40. sz. jegyzetet.

³⁸ Elvi élel is kimondja ezt a Legf. Bír., amikor megállapítja, hogy: „... Az ún. közvetlen bizonyítékok mérlegelésének eredményét, közelebbről azt, hogy a tárgyaláson kihallgatott vádlottak, illetőleg tanúk vallomása közül melyik hiteltérdemlő és melyik nem fogadható el, a bizonyítékokat közvetlenül nem észlelő fellebbzési bíróság nem bírálhatja felül...” (Bf. I. 1967/1955. sz. BH. 1120.) Az irodalomban a mérlegelésre I. Móra, *Jegyz.* 378—379. o.

³⁹ „Hatályon kívül helyezés nélkül az elsőfokú ítélet megváltoztatására, kiegészítésére a másodfokú bíróságnak csak az iratokból minden kétséget kizáró módon kitűnő személyi körülmények tekintetében van lehetősége. Csupán az ilyen jellegű ténykörülmények csnek kívül azon a körön, amelyhez a tényálláshoz való kötöttség elve

lölés egyébként — amint arra már utaltam — a jogi relevancia körébe tartozó minden jelenségre vonatkozik.⁴⁰

A ténymegállapításokhoz való kötöttség hatályos rendszerét a jogi irodalom egyébként bírálja s a bírósági gyakorlattal támasztja alá azokat a megállapításokat, amelyek az elv lazítását követelik s a másodfokú bíróságnak a mérlegelés felülbíráására is kiterjedő jogkörét indokolják.⁴¹ Mindezek eredményeként⁴² a másodbírósági felülbírálat keretével kapcsolatban a fejlődés eddigi menetének megfelelően nézetem szerint — a jelenlegi hatályos szöveg megfelelő kiegészítésével — már kodifikálható volna az az álláspont, hogy az eljárási szabályok megsértése nélkül hozott, megalapozottnak talált, vádlott büntetőjogilag releváns magatartásával kapcsolatos elsőbírósági ténymegállapítások kötik a másodfokú bíróságot. A fejlődés mai fokán már megfontolandó volna a másodbírósági felülbírálati keret negatív elhatárolása olyan értelemben, hogy a közvetlen bizonyító tények alapján tett ténymegállapításokat a másodfokú bíróság nem módosíthatja, nem egészítheti ki és nem mellőzheti.

fűződik.” (32. sz. állásfog. BH. 1955. 90. o.) A gyakorlati szempontokból kétségtelenül célszerű állásfoglalás nézetem szerint annyira kiterjesztő értelmezés, hogy ismét csak a törvény módosítás szükségeségéig hozza előtérbe.

⁴⁰ A „ténymegállapítás” itt megjelölt fogalmához hozzátartozik még annak megjegyzése is, hogy a megjelölés alatt az elsőbírósági ítéletben bűncselekményként értékelt magatartással kapcsolatos ténymegállapításokat kell érteni. Nem lehet azonban ide érteni a bűncselekmény történeti leírásában vagy az indokolás egyéb részeiben foglalt olyan megállapításokat, amelyeket az elsőbíróság nem értékelt bűncselekményként. Vádlott bűnösségét tehát ilyen utóbbi, az elsőbíróság által nem bűncselekményként elbírált magatartással kapcsolatos ténymegállapítások alapján a másodbíróság nem mondhatja ki, hanem az ítéletet hatálytalanítja. Vö. Radó Zoltán, *Megállapíthat-e a másodfokú bíróság bűnösséget?* (MJ. II—1955. 163—164. o.) Ebből következik az is, hogy nem bűncselekményként értékelt magatartással kapcsolatos ténymegállapításokra vonatkozóan nem áll fenn a tényálláshoz kötöttség elve a fenti vonatkozásban. Így pl. a polgári jogi ígérennyel kapcsolatos olyan kérdésben, amelyben az elsőfokú bíróság érdemben nem döntött, de amely az iratok alapján (Bp. 205. § 4. bek.) eldönthető. Vö. Siklósi Gyula—Bernáth László, *A büntető eljárásban érvényesített polgári jogi ígéreny.* Késgazd. Kiadó, Bp. 1955. 35. o. Ez az álláspont egyébként összhangban van a Pp. 253. § 2. bek.-sel, amely szintén megengedi, hogy a másodfokú bíróság — a kérelem és ellenkérelem korlátai között — olyan kérdésben is határozzon, amelyben az elsőfokú bíróság nem tárgyalt, feltéve, hogy a kérdés az iratok alapján elbíráható.

⁴¹ Vö. Salamon Géza, *Kasszációs-revizíós fellebbezési rendszer vagy igazság.* MJ. III—1956. 263—267. o. A tanulmány főleg a bűnt. koll. 32. sz. állásfoglalásának helyességét vitatja és gyakorlati példákkal mutatja, hogy milyen kerülőt utakat kénytelen választani a másodfokú bíróság, hogy a mérlegelés eredményében álláspontját érvényre juttassa. Véggöveketetése: a tényálláshoz kötöttségnek a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma által megszövegezett fogalma nem szolgálja a szocialista eljárásjog legfőbb elvét, az igazság elvét és nem szükségképpen velejárója a kasszációs-revizíós felülbírálati rendszernek. (I. m. 266. o.) De lege ferenda Salamon a felderítetlenség fogalmának (203. § 1. bek. b) pont) széleskörű fogalmazását javasolja. (I. m. 267. o.)

⁴² Nézetem szerint a felülbírálati keret már tételes törvényünk alapján is általánosságban megvonható. Amint erre alább néhány részletkérdésnél — így pl. a mérlegelésnél — rámutatok, a közvetlenség elvének alapulvételével tett megkülönböztetés tételes jogunk alapján alkalmazható. Több bírói döntés igazolja, hogy bírói gyakorlatunk ebben az irányban balad. Így pl. a szándék helyett ugyanazon ténymegállapítások alapján gondatlanságot megállapító Legf. Bir. Kf. I. 10. 852/1955. sz. ítélet (BH. 1397.), ugyanígy a BH. 1422. sz. alatti határozat stb. stb. vagy a gondatlanság helyett bűnösség hiányát megállapító Legf. Bir. Kf. P. 10 324/1956. sz. ítélet (BH. 1415.); a megállapított eshetőleges szándékot másodfokon kizáró Legf. Bir. BF. V. 129/1956. sz. ítélet. (BH. 1306.) Minthogy azonban a javasolt megoldás alkalmazhatósága a tételes jog alapján vitatható, a megoldást mint de lege ferenda kérdést vetem fel.

Az elsőfokú bíróság ténybeli következtetéseit azonban a másodfokú bíróság nemcsak felülbíráhatja, de saját következtetéseivel is helyettesítheti.⁴³

A szovjet eljárások és több népi demokratikus ország büntető eljárása általában hasonló körben fogadja el a ténymegállapítások kötelező erejét. Bizonyos különbségek természetesen az e csoportba tartozó megoldások között is vannak.⁴⁴ Számos eljárás viszont — egyre tovább korlátozó tendenciával — lehetővé teszi a közvetlen másodbírósági ténymegállapítást is. Az e csoportba tartozó megoldásoknál is észlelhetők árnyalati különbségek.⁴⁵

⁴³ A rendszer általános szabálya alóli kivételként — megfelelő szervezeti garanciák mellett — a másodbírósági közvetlen ténymegállapítás pergazdaságossági szempontból de lege ferenda szerintem megengedhető lenne olyan megszorítással, hogy a közvetlen ténymegállapítás szükségességét a másodbíróság maga mérlegelje.

Az 1956. dec. 23-i *csehszlovák* Bp. a megváltoztató másodbírósági határozatok körét negatív határozza meg s az esetek között egy ténymegállapítás, egy bűnösségi és egy büntetés kiszabási tilalmat állít fel. (Bp. 282. § 2. bek. a—c pontok.) Nem érintve most az egyéb eseteket, a ténymegállapítási kör negatív korlátozását — amelyet egyébként nálunk Balás P. Elemér korábban is felvetett. (*Reformgondolatok a bünvádi perjog körében*. Magyar Jogászegyleti Értekezések és egyéb tanulmányok, I—1933. 392—422. o. az idézetre 407. o.) — de lege ferenda megfontolónak tartanám.

⁴⁴ Az elsőfokon eljáró bíróság ténymegállapításai feltétlenül kötik a másodfokú bíróságot és a törvény teljesen kizárja a másodfokú bizonyításfelvételi lehetőséget a *szovjet* (OSzFSzK. Bp. 420. § stb.), a *bolgár* (1952. évi 49. tvr. 234. §) és a *román* (1955. júl. 1-i hatályos Bp. szöveg 406. § 2. pont utolsó bekezdés) büntető eljárásban.

Az irodalomban legújabbban Sztrogovics (i. m. 1956. 108—110. o.) foglalkozik a kérdéssel és e semmisségi panasz indoklásával kapcsolatban kitér arra az esetre, amikor az elsőfokú ítélet ténymegállapításai nem azonosak az eset valóságos körülményeivel. Új szerű ezzel kapcsolatban az idevágó esetekre alkalmazott csoportosítása (1. Az ítéleti megállapítás és a bizonyítékok közötti eltérés és 2. Az alkalmasság és hiteltérdemlőség hiánya az ítélet alapjául elfogadott bizonyítékoknál, uo. 108. o.) a másodbírósági felülbírálat eseteire.

A másodfokú bíróság elé terjeszthető bizonyítékok minősége tekintetében a szovjet és bolgár bírói gyakorlat és a román Bp. tételes szövege sajátos rendelkezést tartalmaz. Ezekben az eljárásokban elsősorban kasszátorius jellegű perorvoslat van. Anélkül azonban, hogy a másodfokú bíróság ezzel ténybíróvá válna, az említett eljárások megengedik, hogy a másodfokú bíróság elé új, írásbeli bizonyítékokat terjeszzenek be. (A szovjet gyakorlatra ezzel kapcsolatban I. Grodzinszkij, i. m. 45. s köv., Sztrogovics 1956. 184—191. o., az ezzel kapcsolatos határozathozatala uo. 223—224. o., továbbá Cseleov, *Tank.* 312. o., az ezzel kapcsolatos vitás állásfoglalásokra I. Nikolaev, O. Sz. recenzióját Grodzinszkij többször idézett monográfiájáról. (SzGP. 1954. 3. sz. 131—134. o.) A *bolgár* irodalomban I. erre Pavlov, *Vtoroinszt. proizv.* 247—250. o. és *Ugolovn. pravoszud.* 264—265. o. a részletek 1. még Hrisztov, Naum, *Vtorata instancija po nakazatelni delá*. Szocialiszticeszko Pravo, 1952. 2. sz. 17—22. o. A *román* irodalomban I. Pavel, i. m. 832—834. o. A másodfokú bíróságnak a bizonyítékok felülbírálásával kapcsolatos tevékenységéről szóló tanulmányában Stoescu részletesen is összefoglalja a másodfokú bíróságnak a mérlegeléssel kapcsolatos felülbírálati tevékenységét. (I. m. 799—800. o.) A részletkérdésekre, különösen az új okiratok felhasználására, illetőleg az azok alapján tehető ténymegállapításokra I. Croitoru, Trajan, *Cîteva probleme în legătură cu modificările codului de procedură penală din 14 iunie 1955.* (Justiția Nouă XI—1955. 670—674. o.) és Zverdling, I., *Scurte observații referitoare la recursul penal după decretul nr. 227/1955.* (Justiția Nouă XI—1955. 675—678. o.) cikkeit. A Stoescu és a korábbi irodalomban Feller által kifejtett álláspontot — amelyek lényege, hogy a másodbíróság a mérlegelés felülbírálatának keretén belül is csak kétségbevonhatja az elsőbírósági ténymegállapítást, és újbóli eljárást rendelhet el — legújabbban Dobrinescu kritizálja (*Apreierea probelor în recursul penal*. Justiția Nouă XIII—1957. 66—71. o.), aki a másodfokú ítélettel szemben hozott felmentő ítélet kérdésével kapcsolatban világít rá arra, hogy a másodfokú bíróság önmálló mérlegelési joga a szocialista eljárás sajátossága.

⁴⁵ Megengedi kivételesen a másodfokú bizonyítást a *csehszlovák* (Bp. 278. §), a *lengyel* (Bp. 389. szakasz 2. §) és a *német* (Bp. 269. § s köv. §§) eljárás. Az irodalom-

6. *Rendszerbelileg* a ténymegállapítási tevékenység részletkérdése, a felülbírálat szempontjából azonban gyakorlatilag az egész büntető fellebbezési rendszer számára alapvető kérdés a ténymegállapításokkal kapcsolatos elsőbírósági *mérlegelés* felülbírálata.

A mérlegelés sajátosan bírói tevékenység: jelenti a bíróságnak azt az eljárási funkcióját, amellyel az ítélezés során az előtte fekvő adatokat, valamint az ezekből következtethető összes lehetőségeket értékeli és azok közül kiválasztja a meggyőződése szerint a valóságban megtörtént eseményt, illetőleg az ehhez meggyőződése szerint fűzendő jogkövetkezményeket és kizárja az elfogadottal össze nem férő lehetőségeket, végül pedig álláspontját — mind az elfogadott, mind a kizárt lehetőség tekintetében — logikailag alátámasztja. A mérlegelés során a bíróság egész sor, egymásba kapcsolódó következtetést használ fel, logikai tevékenysége tehát poliszillogizmus. A mérlegelés eredménye, a bíróság belső meggyőződésének megfelelő ítéleti rendelkezés a következtetések egész sorozatának zárótétele.⁴⁶ A büntető ítélezésben különösen két esetben nagyobb jelentőségű a mérlegelés: a bűnösség megállapításával kapcsolatban a bűnösségre vonatkozó bizonyítékok mérlegelése, a büntetékiszabással kapcsolatban pedig az enyhítő és súlyosbító körülményként megállapított tények súlyának mérlegelése.⁴⁷ Itt csak a ténymegállapítási funkcióval kapcsolatos tevékenységnek, a bizonyítékok mérlegelésének felülbírálatával foglalkoztam, míg a mérlegelés egyéb eseteire a jogi értékeléssel kapcsolatban alább térek vissza.

A bizonyítékok mérlegelése a bíróságnak az a tevékenysége, amellyel az eljárásban észlelt bizonyítékokat önmagukban egyenként és más bizonyítékokhoz való kapcsolatukban — ideértve a további bizonyításra nem szoruló történeti tényekhez, valamint a tudománynak közismert és általánosan elfogadott tételeihez való viszonyukat is — megvizsgálja, azok súlyát ebben az összefüggésben leméri, értékeli és ennek alapján egyes bizonyítékokat megállapításai alapjául elfogad, másokat pedig elvet.

A mérlegelés tehát többoldalú, komplex tevékenység, amelynek leglényegesebb eleme a helyes következtetés. A modern büntető eljárásjogok a bizonyítékok értékelésének módszereként a szabad bírói mérlegelés elvét fogadják el. A bírói mérlegelés szabadsága, a bíróság belső meggyőződését kialakító

ban az új *csehszlovák* Bp-t megelőzően, a kodifikációs munkálatokra — amelyek a másodfokon kizárták volna a bizonyításfelvételt — ld. Gemrich, Jan, *Nad osnovu trestního rádu. Soudece z Lidu VII—1955.* 135—136. p., a német irodalomban Löwenthal, Heinrich, *Die Beweisaufnahme in Strafverfahren zweiter Instanz.* Neue Justiz VIII—1954. 469—471. o. és Cohn, Kurt, *Die Nachprüfung im Rechtsmittelverfahren.* Fragen des Strafprozessrechts der Deutschen Demokratischen Republik. VEB Zentralverl. Berlin 1954. 57—58. o. A *lengyel* Bp. a kivételes jelleget azzal is kidomborítja, hogy a másodfokon eljáró Legfelső Bíróság előtt nem engedi meg a bizonyításfelvételt. (Bp. 389. szakasz. 3. bek.)

⁴⁶ A bírói mérlegelésnek fenti értelmezése az irodalomban általában elfogadott álláspont. Ugyancsak gyakori a mérlegelés két tipikus esetének kiemelése. Ezzel szemben van azonban álláspont, amely szerint a „mérlegelés” csak a bizonyítékok értékelésének esetére vonatkozó, leszűkített értelmű megjelölése.

⁴⁷ Ezenkívül számos esetben mérlegel a bíróság éspedig nemcsak az elsőfokú eljárás folyamán, hanem a másodfokú eljárásban is. Pl. a „lényeges kihatást” eredményező szabálysértés (202. § 1. bek. f/pont); a büntetés kiszabására „lényeges kihatással” volt megalapozatlanság (203. § 2. bek.); a „lényegesen más büntetés kiszabását eredményező” elsőbírói tévedés (204. § 2. bek. stb.) mérlegelése.

okok szabad értékelésének lehetősége a legtöbb üntető eljárás alapvető tétele.⁴⁸ A büntetőjogilag releváns történelmi folyamat bírói megállapításánál elsődleges szempontként alapul vett közvetlenség elve a ténymegállapítási tevékenység egész menetére kihat. A bizonyítékok mérlegelésénél a bizonyítékok megszerzésének módja szintén döntő módon érvényesül. Azokban az esetekben, amikor a bírósági mérlegelés abban áll, hogy a bíróság az előtte közvetlenül bemutatott bizonyítékok — a bíróság által közvetlenül észlelt bizonyító tények — súlyát, jelentőségét, értékét egybeveti és ennek alapján — kialakult meggyőződéshez képest — elfogadja azok közül a való bizonyítékot, illetőleg kizárja a valótlan, a másodbíróság magát a mérlegelést illetően csak arra szoríthatja, hogy a bírói döntés indokoltságát — a mérlegelés egyes tételeinek logikai alátámasztását — felülbírálja. Itt a másodbíróság csupán megállapíthatja azt, hogy a közvetlenül észlelt bizonyító tények mérlegelésének eredménye indokolatlan.

Tételes büntetőeljárás jogunk ezt az álláspontot fogadja el. (Bp. 203. § 1. bek. c) pont.) A bírói gyakorlat egy nem teljesen átfogó elvi állásfoglalás⁴⁹ mellett, gyakorlatilag szintén ebben az irányban halad.⁵⁰ Ugyancsak ebben az irányban halad a szovjet⁵¹ és több népi demokratikus ország büntető eljárása is.

⁴⁸ A magyar gyakorlatra l. legújabban a Legf. Bir. Bf. I. 404/1956. BH. 1290. sz. ítéletét.

⁴⁹ A mérlegelés felülbírálatának szükségessége mellett a régi Bp. irodalmában állást foglalt Finkey Ferenc *Szemelvények* — — *kisebb szakdolgozataiból*. Dunántúli ny. Pécs, Bp. 1940. 47 o. A Legfelsőbb Bíróságnak azt az állásfoglalását, amelyben kimondja, hogy „a bíróság nem mérlegelheti a bizonyítás anyagát” (Legf. Bir. btető koll. 32. sz. állásfogl. BH. III—1955. 89. o.) csak abban az értelemben lehet nézetem szerint elfogadni, hogy a mérlegelés egyes elemeit (a mérlegelés során felhasznált ténybeli következtetést, a mérlegelés egyes tételeinek indokoltságát stb.) a másodfokú bíróság az ítélet megalapozottságának vizsgálatával kapcsolatban felülbírálja. L. még Móra, *Jegyz.* 373—377. o.

⁵⁰ A közvetlen bizonyítékok mérlegelésének eredményét — ez alatt a tárgyaláson kihallgatott vádlott és tanúk vallomása közül a hiteltérdemlő vallomás elfogadását és az összes többi kizárását érve — a bizonyítékokat közvetlenül nem észlelő fellebbezési bíróság nem változtathatja meg. Felülbírálni köteles azonban a másodfokú bíróság (Bp. 177. és 202. § f) pont) azt, hogy az elsőfokú bíróság igénybe vette-e a rendelkezésre álló valamennyi bizonyítási eszközt és ehhez képest az ügyet felderítette-e, továbbá a terhelő és mentő adatokat, a súlyosbító és enyhítő körülményeket (Bp. 3. §) figyelembe vette-e és végül, hogy a bizonyítékokat a maguk összességében értékelte-e. Az ellentmondásokat a bíróságnak hivatalból kell tisztázni. (Legf. Bir. Bf. I. 1967/1955. BH. 1120.) Ugyancsak így járt el pl. a Legfelsőbb Bíróság a BH. 673. sz. alatt közölt határozatában (Legf. Bir. törv. B. II. 1643/1954.), ahol kimondta, hogy az egymásnak ellentmondó tanúvallomások tüzetes mérlegelése nélkül nem lehet tényállást megállapítani. Ugyanez az álláspont ismerhető fel a BH. 794. sorsz. alatt közölt ítéletben (Legf. Bir. törv. B. I. 313/1955.), ahol a Legf. Bíróság kimondja, hogy az elsőbíróság köteles az egymásnak ellentmondó adatokat mérlegelni és erről ítéletében beszámolni stb.

Az iratokból a másodbíróság által közvetlenül észlelt személyi adatok tekintetében követett gyakorlat (Legf. Bir. btető koll. 32. sz. állásfogl. BH. III—1955. 90. o.) nézetem szerint ugyanezen a vonalon halad.

⁵¹ A másodfokú bíróságnak a ténykérdés mérlegelését is felöléllő felülbírálati tevékenysége kérdésében a döntő állásfoglalást a SZU Legf. Bir. 1950. dec. 1-i teljes ülési határozata jelenti, amely — a többek között — kimondja, hogy az OSZFSZK Bp. 349. §-a és a szövetséges köztársaságok büntetőeljárás törvénykönyveinek megfelelő szakaszai, amelyek az ügy érdemi megtámadását tilalmazzák, nincsenek hatályban, minthogy ellentétesek az öszszövetségi bírósági szervezeti törvény 15. §-ával. (A határozat 6. pontja, közli teljes szövegében *Justitia Nouă XI—1955. 905. o.*, magyarul a megfelelő részek kivonatolva *Cseleov, Tank.* 321—322. o.) Az irodalomban *Grodzinszkij, i. m. 170—171. o.* A szovjet irodalomról összefoglalást ad *Stoenescu, i. m. 798—877. o.* és a: *Büntető eljárási jog. Egyetemi jegyzet. Írták: Bolya Lajos—Kocsis Mihály—*

Láttuk, hogy a mérlegelés menetében az elsőfokú bíróság néha ténybeli következtetést kénytelen felhasználni. Itt magát a következtetés helyességét a másodfokú bíróság felülbírálja s ezzel magát a mérlegelés eredményét is ellenőrzi. A ténybeli következtetések felülbírálatával kapcsolatban vetődik fel az a probléma, hogy a téves elsőbírósági ténybeli következtetés helyett a másodfokú bíróság beállíthatja-e saját ténybeli következtetését, vagy pedig — állásfoglalásának feltüntetésével — az elsőfokú bíróságot utasítsa a helyes ténybeli következtetés levonására. Mindkét megoldás vitatható. Az első megoldás alkalmazása mellett szól az az érv, hogy az elsőfokú bíróság tényfelderítési lehetőségei semmivel sem jobbak, mint a másodfokú bíróság előtt lévő lehetőségek, sőt az időmúlással romlanak. Ellene szól viszont — ez álláspont szerint — az, hogy a másodfokú bíróság szervezeti adottságai nem mindig azonosak az elsőfokú szervezeti összetétellel s ennél fogva a másodfokú bíróság kevesebb biztosítékot ad a helyes ténymegállapításra. A második megoldás mellett szól az, hogy a ténymegállapítás maga egységes tevékenység és nem lehet abból csupán a következtetési részt kiragadni és más bíróság jogkörébe utalni, mert ez feltétlenül torzítani fogja az egyes bizonyítékok súlyát. Ellene szól viszont az az érv, hogy az elsőfokú bíróság ez esetben

Móra Mihály. Szerk.: Móra Mihály. Felsőokt. Jegyzetellátó, Bp. 1955—1956. 436—437. o. A bizonyítékok mérlegeléséről: Poljanszkij, I. N., *Ocenka dokazateljezto vijesztiojaszim izudom v ugovornih de lah*. SZGP. 1956. 7. sz. 28—39. o., ugyanaz románul: *Aprecierea probelor în cauzele penale de către instanța de recurs*. Justitia Nouă VI—1951. 753—762. o. és németül: *Die Beweiswürdigung in Strafsachen, durch das übergeordnete Gericht*, Rechtswissenschaftlicher Informationsdienst I—1952. Nr. 5. 17—22. o., valamint legújában Grodzinszkij, M., *A büntetőügyek vizsgálatának keretei és a Szovjetunió Legfelső Bíróságának gyakorlata*, SZCGY. VI—1955. 227—233. o. A szovjet irodalomban a bírói mérlegelés kérdésével legújában részletesen Golunszkij, Sz. A. foglalkozik. (*A bizonyítékok értékeléséről a szovjet büntető eljárásban*, CGY. VI—1956. 15—24. o.) Tárgykörrel kapcsolatban lényeges az a megállapítása, hogy a mérlegelés során a bírák belső meggyőződése mellett a tapasztalat objektív kritériuma is irányadó s a tudományok feladata a bírói mérlegelés kérdésével legújában részletesen Golunszkij, Sz. A. foglalkozása. Sztrogovics egészen részletesen foglalkozva a bizonyítékok másodbírósági értékelésével, végső következtetésként azt állapítja meg, hogy a másodfokú bíróság rendelkezik a szükséges eszközökkel ahhoz, hogy ellenőrizze az elsőbíróság által az ügygel kapcsolatban megállapított tényeket, azonban nem rendelkezik a szükséges eszközökkel ahhoz, hogy önállóan állapítson meg az elsőbíróság által meg nem állapított tényeket. (Sztrogovics 1956. 118. o.)

Ki kell emelni azonban, hogy — amint ezekre rámutattam a Grodzinszkij-monográfiairól, továbbá a Voproszú ugovornogo processza v praktike Verhomogo Studa SzSzSzR. Goszjurizdat, Moszkva, 1955. 223. o. c. gyűjteményes munkáról írt recenzióban is — (CGY. V—1955. 277—280. o. és VI—1956. 191—192. o.) a másodfokú bírászkodásról szóló szovjet művek terjedelmük jelentős részében éppen a bizonyítékok mérlegelésének felülbírálatával foglalkoznak, ami azt bizonyítja, hogy ez a kérdés pillanatnyilag nagyon időszerű és fontos gyakorlati kérdés. Az újabb szovjet irodalomban Alevszkij, T. B., *Predeli prav szuda pri razsuzmotrenii ugovornih del v kaszszacionnom porjadke i v porjadke nadzora*, SZGP. 1956. 6. sz. 70—80. o. c. tanulmányában a másodfokú bíróságnak a mérlegelés felülbírálatára is kiterjedő jogkörét a legújabb bírói gyakorlatra való hivatkozással már nem is mint vitás kérdést mutatja be. (I. m. 71—72. o.) A másodfokú bíróságnak a mérlegelés felülbírálatával kapcsolatos tevékenységét, a következőkben foglalja össze: a) A másodfokú bíróságnak lehetősége van az ügy összes bizonyítékait — az ügy adatainak keretében — újból mérlegelni. b) Nem elégséges adatok esetében a másodfokú bíróságnak jogában áll és köteles az ezzel kapcsolatos ténymegállapítást megalapozatlannak minősíteni és ennek megfelelően az ügyet visszaadni megismételt tárgyalásra, vagy a határozatot megváltoztatni. c) Megismételt tárgyalás esetében a másodfokú bíróság nem adhat iránymutatást a bizonyítékok mérlegelés tekintetében. (I. m. 72. o.)

önálló mérlegelési lehetőségeit teljesen elveszti és eszköz lesz a másodfokú bíróság kezében a ténymegállapításokat illetően is. A célszerűségi követelmények és a szervezeti biztosítékok tehát egymást keresztezik.

Tételes törvényünk az utóbbi megoldást fogadja el és fellebbezési rendszerünkben az elsőfokú bíróság helytelen ténybeli következtetése esetében sem állíthatja be a másodfokú bíróság a saját ténybeli következtetését, hanem az ítéletet hatálytalanítja és az elsőfokú bíróságot új eljárásra utasítja.⁵² A merev szabály alól a törvény azonban lényeges kivételt tesz a vádlott javára eszközölhető megváltoztatás esetében,⁵³ egyébként pedig a felülbíráható elsőbírósági ténymegállapítások körének szűkítésével. A megoldás tehát nem számol azzal a nagy gyakorlati jelentőségű esettel, hogy az elsőfokú bíróságnak hatálytalanítás esetében nincs jobb megismerési lehetősége, mint a másodfokú bíróságnak. Nézetem szerint — mindkét megoldás hibáit elkerülendő — a másodfokú bíróság feladatkörébe kellene adni a döntést a ténymegállapítások megváltoztatásának, illetőleg a hatálytalanítás és visszakiülés szükségességének kérdésében. Megváltoztató ténymegállapítást azonban a másodfokú bíróság csak akkor hozhat, ha a vádlott a ténymegállapítási tevékenységet ellátó másodfokú bíróság előtt is megkapja mindazokat a szervezeti és eljárási biztosítékokat (ülnökök részvétele, kétoldalú meghallgatás a megváltoztató ténymegállapítás kérdésével kapcsolatban stb.), amelyek az első fokon is megvoltak.

A büntetőperben megvizsgált egyes tényjelenségek a valóságban okozati összefüggésben vannak egymással. Ugyanez a kapcsolati viszony áll fenn a tényekre vonatkozó egyes bizonyítékok között is. A való tényjelenséget tehát csak úgy lehet rekonstruálni, ha annak elemeire vonatkozó bizonyítékokat egymással is kapcsolatba hozzuk s az események logikus láncolatának megfelelően, a bizonyítékok is logikailag zárt láncolattá alakulnak.

Tételes jogunk ezt az álláspontot fejezi ki. A bizonyítékoknak „a maguk összességében” való értékelése — amely mind az elsőfokú (Bp. 177. §), mind pedig a másodfokú eljárásban (Bp. 197. § 1. bek.) alapvető szempont — ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy a törvény nem tesz értékbeli különbséget a közvetlenül tett ténymegállapítás és a közvetlen adat alapján levont következtetés — a közvetlenül észlelt bizonyító tény és ebből levont szillogizmus — értéke között. Ez következik egyébként a szabad mérlegelés lényegéből is. A mérlegelés menetét, eredményét kifejtő indokolás kötelezettsége — amely a szabad mérlegelés esetében a bírói önkény korrektívuma — megköveteli, hogy a döntés *ésszerű meggyőződés* eredménye legyen — tehát nem önkényes, hanem a való életből merített tapasztalatoknak és a tudományok nem vitatott tételeinek megfelelő s mindezek eredményeképpen az objektív valóságot rekonstruáló határozatot eredményezzen. A bírósági ítélet meggyőző erejét éppen az adja meg, hogy — szemben a megelőző titkos eljárási rendszerekkel — a bírói meggyőződés kialakításának folyamatát, az ítéleti rendelkezéseket alátámasztó okokat az egész dolgozó nép — jogi tekintetben az erre hivatott magasabb államhatalmi szerv: a másodbíróság — ellenőrizheti.

7. *Láttuk*, hogy a bírósági tevékenységen belül a szocialista büntető eljárás is megkülönböztetni és egymástól elhatárolni törekszik az objektív valóságnak megfelelő tény megállapításának funkcióját e tény megállapítások

⁵² Bp. 201. § és 203. § a) pont.

⁵³ Bp. 205. §.

jogi értékelésétől. Ennek tárgykörömmel kapcsolatban éppen a másodfokú bírósági felülbírálati jogkör szempontjából van döntő jelentősége. Minthogy ebből a szempontból a felosztási alap a bírósági tevékenység jellege, nézetem szerint helyesebb a megjelölésben is kidomborítani ezt és a ténykérdés-jogkérdés helyett *ténymegállapításról* és *jogi értékelésről* kell beszélni. A bírói gyakorlat szóhasználata ugyancsak erre a felfogásra enged következtetni, a gyakorlatban azonban még mindig a ténykérdés-jogkérdés megjelölés használatos.⁵⁴

A bírósági tevékenység másik feladata az adott ügy keretéhez tartozó ténymegállapítások jogi értékelése. Az ügyben megítélés alá tartozó (releváns) minden ténymegállapításhoz jogi értékelés szükséges. A jogi értékelés lényegében az a művelet, amellyel a bíró az ítéletben foglalt, konkrét ténymegállapítást a törvényt elvont rendelkezése alá vonja (subsumtio) s ennek eredményeként megállapítja, hogy a konkrét cselekmény az elvont szabály rendelkezése alá esik-e vagy sem.⁵⁵ Törvényi rendelkezésen itt nemcsak a büntetőtörvényt, hanem a büntető szabály alkalmazásához szükséges minden jogi szabályt (alkotmányjogi, államigazgatási szabályok, a polgári jog szabályai a polgári jogi igényrel kapcsolatban stb.) értünk. A bíróság egész ténymegállapítási tevékenységének menetét tehát az szabja meg, hogy a főtételként előtte álló jogszabály absztrakt elemeire keresi az alttétel számára a megfelelő konkrét jelenségeket. Minden törvényi tényállási elem (az elkövetőre nézve idegen ingó, jogtalanság, elvétel, eltulajdonítási szándék stb.) alapjaként kell az ítéletben ilyen ténymegállapításnak lennie s a releváns ténymegállapítások jogi értékelésének eredményeként mondja ki a bíróság zárótételül, végkövetkeztetésként a bűnösséget. Itt is hangsúlyozom, hogy nemcsak a bűncselekmény törvényi tényállásával, hanem az egész jogi megítéléssel (bűnösséget kizáró, megszüntető körülmények, a bűncselekmény társadalmi körülményei, enyhítő-súlyosbító körülmények stb.) kapcsolatos ténymegállapítások ide tartoznak.

Az elsőfokú bíróság ténymegállapításainak jogi értékelésénél már nem játszik szerepet a közvetlenség elve, amely az elsőfokú eljárás bizonyításfelvételi szakaszában döntő tényező. A jogi értékelés nem tartozik a bizonyításfelvételi tevékenységhez, ennél a közvetlenség elve nem biztosít helyesebb

⁵⁴ Megjegyezni szükséges, hogy tanulmányomban a jogi „értékelés” megjelölésen nem az idealista filozófia teleológikus, abszolút mértékhez viszonyított értékelő munkáját, hanem a jogilag minősítő, kvalifikáló tevékenységet értem. Erre a tevékenységre magát a „minősítés” megjelölést — annak egyéb irányú lefoglaltsága következtében — nem használhattam, az értékelésnek az általam használt értelmezése viszont a jogi terminológiában annyira általános, hogy használata mellett kellett döntenem.

A jelenlegi szóhasználatra: A btető koll. 38. sz. állásfoglalása pl. a szándékkal, gondatlansággal, tudattal, beszámíthatósággal „s más ilyen hasonlókat érintő megállapításokkal” kapcsolatban „a tényekről levont jogi következtetésekről” beszél (BH. III—1955. 91. o.), viszont azt, hogy valamely tényállás alapján az elkövető részéről a szándékosságot meg lehet-e állapítani „nem tény- hanem jogkérdésnek” tekinti. (Legf. Bír. törv. E. III 457/1955. BH. 796.) Megjegyzendő, hogy mindkét esetben kizárja a bíróság a döntés az értékelésből a tényelemek felülbírálatát s az elsőfokú bíróság által megállapított tényállásról, illetőleg ténymegállapításokról beszél.

⁵⁵ Pl. elsőbírósági ténymegállapítás, hogy vádlott a sértett zsebébe dugott pénztárcát egészen a zseb nyílásáig emelte, azonban sértett ezt észrevette és vádlott kezét éppen a zseb szájánál megragadta. Jogi értékelés, hogy ez kimeríti-e az „elvétel” fogalmát stb. Elsőbírósági ténymegállapítás, hogy a halált okozó ütést megelőzőleg sértett hogyan közelítette meg vádlottat és milyen módon kezdte váratlanul, minden közvetlen előzmény nélkül őt ütlegetni. Jogi értékelés, hogy mindez megvalósítja-e a támadás fogalmát.

döntést. A másodfokú bíróság a jogi értékelést minden ilyen jellegű megkötéstől mentesen végezheti, s ebben a vonatkozásban nemcsak hatálytalaníthatja az elsőbírósági megállapítást, hanem annak helyébe a törvénynek megfelelő saját jogi meggyőződését állíthatja be, amely a magasabbfokú bíróságok helyesebb ítélezéséhez fűzött általános gyakorlati tapasztalat következtében az igazságszolgáltatási követelmények teljesítése szempontjából megnyugtatóbb. A jogi következtetések felülbírálata körében tehát a másodfokú bíróságot nem köti az elsőfokú ítélet, s a felülbírálat eredményeként hozott határozatnál a törvényesség áll fenn egyetlen, átfogó követelményként. Tétéles eljárási jogunkban a jogi következtetés felülbírálatának lehetősége nem vitás.

A bírói mérlegelés másik fontos esete, a büntetés kiszabásával kapcsolatban a társadalmi védőintézkedés büntetőpolitikailag az adott esetben helyes mértékének megállapítása mint az anyagi büntetőjogszabály törvényes alkalmazásának kérdése, tétéles törvényünk szerint (Bp. 204. § 1. bek.) szintén a másodbírósági felülbírálat alá tartozik. A büntetés kiszabás kapcsán elkövetett törvénysértések közül a leggyakoribb esetek a generális és speciális büntetési határok túllépése, a büntetésátváltoztatási szabályok megszegése, a bírósági intézkedések határainak megsértése, a súlyosbítási tilalom megszegése stb. A Bp. rendszerében a 204. § 2. bek.-ben foglalt rendelkezés megvédi a másodfokú bíróságot attól, hogy ezt a szabályt túlságosan mereven legyen kénytelen alkalmazni. Itt a másodbíróság felülbírálati tevékenységét törvényi szabály nem akadályozza, minden büntetés kiszabást felülbírálhat. A büntetés kiszabás megváltoztatását azonban a súlyosbítás tilalma korlátozza. A büntetés kiszabás felülbírálata egyidejűleg felelősségteljes feladatot is ró a másodfokú bíróságra. A bűncselekmény valamennyi elkövetési körülményének felderítése és elbírálása a másodbíróságot az ügy sztereotip, csupán a törvényi tényállás elemeire kiterjedő felderítésétől és így a bírói ítélezés mechanizálásától eltérítheti, s a bíróság nem intézheti érzéketlen gép módjára az elébe vitt eseteket. Az elsőfokú ítélet önkényesnek látszó megváltoztatása helyett az eset minden körülményét mérlegelő — szükség esetén a fel nem derített vonatkozásokra rámutató — és ezek alapján a büntetést egyéniesítő másodbírósági ítélet lehet csak a másodbírói helyes irányítás valóban meggyőző eszköze. Bírói gyakorlatunkban számos olyan döntés van, amely bizonyítja, hogy bíróságunk ebben az irányban halad és a törvényi tényállási elemek mellett az ügy elkövetésének körülményeit — a cselekmény indokai, elkövetési körülményei, a fennforgó enyhítő és súlyosbító körülmények stb. — részletesen felderíteni és az ítélezést ezekre alapítani törekszik.

A bírói mérlegelés felülbírálatával kapcsolatban befejezésül is hangsúlyozni kell, hogy bár a szocialista büntető eljárásban a helyes mérlegelés előfeltétele a formállogikailag helyes következtetés, a büntetőügyben a ténymegállapításokkal kapcsolatban hozott bírói döntés nem állhat pusztán formállogikai műveletből, szillogizmusok felállításából, következtetések mechanizált láncolatából. A sajátos bírói tevékenység alapvető vonása mindenekelőtt az, hogy a valóságban végbement jelenségből a büntetőjogilag releváns adatokat keresi s az absztrakt törvényi tényállási elemeken mint szűrőn keresztül vizsgálja a valóságos történést. Itt is hangsúlyozni kell, hogy magát az egész cselekményt nem elvontan, hanem társadalmi összefüggéseiben kell vizsgálni s az ezzel kapcsolatos tények szintén a relevancia körébe esnek. Ezen belül azonban csak a jogi megítélés alá tartozó adat felderítése tartozik a bíró munkájához. Valahányszor az eljárás menetében a relevancia köre — akár a bűnösség meg-

állapításával, akár pedig a minősítés kérdésével kapcsolatosan — módosul, ennek megfelelően módosulnia kell a bíróság adatfeltáró tevékenységének is, mert az összes releváns jelenségek megfelelő kivizsgálásának célja a büntető-törvényi rendelkezés alkalmazása. A valóságnak megfelelő releváns adatok megállapításánál a bíróságnak következtetést csak ott szabad használnia, ahol közvetlen adatot megállapítani lehetetlen és a felhasznált következtetés zárótételét a bíróságnak mindig a valóságos élet tapasztalataival, a tudományos megállapítások eredményeivel kell ellenőriznie. Az a bírói feladat, hogy a törvényi tényállás elemeinek megfelelő tényadatokat kell azután jogi értékelés alá vonni, a jogi következtetés vonalán is a bíróság szocialista jogtudatát teszi egyik jelentős tényezővé. A bírói tevékenységnek e jellegzetességei folytán a szocialista eljárásban sohasem válhat a bírói tevékenység, az ítélezés tisztán és kizárólag mechanikus műveletté, a való élettől elvonatkoztatott következtetések láncolatává, lélek nélküli formalizmussá.⁵⁶

8. *A büntetőper részletmegoldásainak kidolgozása*, az egyszerű, hathatós, a konkrét ügyekben alkalmazható és mind a bíróság, mind pedig a felek önkényének gátat szabó eljárási formák kiépítése az egyik eszköze annak, hogy a büntető igazságszolgáltatás hatékony és meggyőző tényező legyen abban a küzdelemben, amelyet az emberi társadalom a bűnözés leküzdéséért folytat. A tárgyalt problémát — amint arra néhány helyen rámutattam — gyakorlati követelmények miatt is szükséges tovább elemezni. Ilyen kérdések — a teljesség igénye nélkül — a perorvoslati szervezet kiépítése, az orvosi és pszichológiai tudományok újabb eredményeinek felhasználása, illetőleg az ezzel kapcsolatos eljárásjogi garanciák kidolgozása a vádlott, tanúk stb. kihallgatásánál, a szóbeli vallomások nem írásos rögzítésének felhasználása a büntetőperben stb. stb. A ténymegállapítások felülbírálatának problémája csak egyik kis részletkérdése a büntető eljárás perorvoslati szakának, de bemutatása meggondolkoztató abban, hogy a szocialista társadalom legfőbb értékével: az emberrel való törődés — még ha az meg is sértette a társadalmi együttélés szabályait, de mert nevelhető és a társadalomba visszavezethető — milyen hatalmas méretű, folyamatos és fáradhatatlan, más tudományágak eredményeit állandóan figyelemmel kísérő kutatómunkát s mindezek eredményét a megfelelő időpontban leszűrő kodifikációs tevékenységet követel a büntető eljárás alá vont ember igazságának kiderítése s vele szemben — ha bűnös — szigorú, de igazságos, nevelőcélnak büntetés alkalmazása végett.

⁵⁶ A legújabb szocialista irodalomban a bírói tevékenység két, egymással szorosan összefüggő, de megkülönböztethető oldalára és a bírói tevékenységnek a formállogikai tevékenységet messze túlhaladó feladataira — a burzsoa felfogás megfelelő kritikájával — I. Sztrogovics, M. Sz., *Material'naja isztina i szudebnoe dokazatel'sztva v szovetszkom ugolovnom proceszse*. Izd. Akad. SzSzSzR. Moszkva, 1955. különösen 12—14. o.

SZEMLE

Szer, Seweryn : Családjog*

PAP TIBOR

A jelen dolgozatban a lengyel családjogi irodalom kiemelkedő alkotásával, Seweryn Szer családjogi tankönyvével foglalkozunk, melynek szerzője a varsói egyetem professzora, tevékeny résztvevője a Lengyelországban folyó kodifikációs munkálatoknak és egyik szerzője a lengyel családjogi kódex tervezetének.¹

A mű lényegében a lengyel kódex rendszerében haladva négy részben (a családjog alapelvei és tárgya; a házasság; szülők és gyermekek; a gyámság) foglalkozik a családi jog anyagával és mint szerző műve előszavában is említi, de a tárgyalás menete is bizonyítja, behatóan elemzi a fontosabb kérdések kapcsán kifejtett irodalmi nézeteket, támaszkodik a Legfelső Bíróság gyakorlatára, széles körben tekint ki a kontinentális burzsoá családjog főbb intézményeire, törekszik megvilágítani ezek osztályjellegét és hangsúlyozza az Egyesült Államok családjogának reakciós természetét. Az itt elmondottakból kitűnőleg is többről van szó, mint tankönyvről, a munka nemcsak helyenként, de feldolgozásának egész menetében monografikus jellegű.²

A munka mélyrehatóan elemző módszere tudományos igényességről tanuskodik, a bírói gyakorlat felhasználása — és ahol kell, bírálata — a gyakorlat emberei számára teszi hasznossá a könyv forgatását. Mindez együttvéve pedig párosulva a világos és meggyőző előadásmóddal, végső soron biztosítja a munkának, mint tankönyvnek használhatóságát. A burzsoá családjog széles alapokon történő, jól megválasztott összehasonlító és bíráló bemutatása — amelyre Szverdlov professzor 1951-ben megjelent „Szovjet családi jog” c. tankönyvéhez hasonlóan tipográfiaiilag megkülönböztetve kerül sor többnyire az egyes szakaszok végén vagy terjedelmes jegyzetanyagban — szemléltetően bizonyítja a szocialista családjog megoldásainak haladó jellegét. Kár, hogy e vonatkozásban, a külföldi családjog intézményeinek bemutatása terén — a szovjet jog kellő méltatása mellett — nem utal a népi demokratikus országok családjogának nem egy esetben a lengyel törvénytől eltérő megoldásaira (pl. házastársak közötti vagyoni viszonyok, házasság felbontásának rendezése stb.)³

* Szer, Seweryn, *Prawo rodzinne*. Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1954. 251 o.

¹ Ld. Witeczki, J., *A házastársak vagyoni viszonyai a családjogi kódex szerint*. Panstwo i Prawo. 1951. 10. sz. 588. o. Vö. Knapp, Viktor recenzióját Szer polgári jogi tankönyvéről. (*Právník*, 1956. 7. sz. 670. o.)

² Csak egyetérthetünk Szer könyve első, 1952-ben közreadott kiadásának bírálóival, akik kifejtik: a munka nagy érdeme mindenekelőtt, hogy nem tér ki a nehéz problémák elől és nem kerüli azok megoldásának megkísérlését. (Grudzinski, M. és Wolter, A. *Panstwo i Prawo* 1953. 8—9. sz.) Az 1954. évi kiadás egyik bírálója: Szpunar professzor az előbbiekhez kapcsolódva igen jó véleménnyel van a munkáról s külön kiemeli a feldolgozás egységes és rendszeres voltát. Gwiazdomorski, J. professzor, aki a könyv módszerével, helyenként túl tömör fogalmazásával, didaktikai használhatóságával és egyes kérdések tárgyalásának tudományos elmélyültségével kapcsolatban tesz több, összességükben azonban egymást részben lerontó megjegyzéseket, szintén csatlakozik Szpunar általánosságban igen pozitív értékeléséhez. (*Panstwo i Prawo* 1955. 10. sz. 642. o.)

³ Ezt egyébként Szpunar professzor is a munka fogyatékoságául rója fel, s hiányolja, hogy Szer nem vonta összehasonlító vizsgálódási körébe a magyar családjogi törvénykönyvet. (I. h. 643. o.)

A rendelkezésre álló korlátozott terjedelemlre tekintettel nem vállalkozhatom a mű egészének bemutatására, már csak azért sem, mivel a tankönyv egyes álláspontjainak változása során tekintettel kell lenni a lengyel kódex tételes megoldásaira is, hiszen a magyar szemlélő számára idegen vagy legalább is a miénktől több esetben eltérő törvényanyagról van szó. Ezért választani kellett a munka fejezetéről fejezetre haladó, de a problémák boncolását mellőző bemutatása és az ismertetésnek egy olyan, kétségkívül a teljességet eleve mellőző megoldása között, amely csak néhány főbb kérdéskomplexumot ragad meg és ezek kapcsán mutatja be szerző tárgyalási módszerét, illetve a kérdésekről vallott nézeteit. E második megoldás kínálkozik arra is, hogy rámutassunk más népi demokratikus országok családjogának és családjogi tudományának választott megoldásaira, illetve álláspontjaira és ezeket egybevetve vonjunk le következtetéseket.

Így lényegében a munka előrebocsátott általános értékelését követően három kérdés köré csoportosított észrevételeimet. Nevezetesen: a házasság létrejöttének feltételei köréből tárgyalom a házasságkötést megelőző orvosi vizsgálat kérdését, foglalkozom a házasság felbontásának problémájával, végül a házastársak közötti vagyoni viszonyok, közelebbről, a házastársi vagyonközösség problémájával.

a) A házasság létrejöttéhez megkívánt előfeltételek taglalása során Szer rámutat, hogy a lengyel családjogi kódex életbeléptető rendelkezése értelmében az egészségügyi miniszter az igazságügyminiszterrel egyetértésben, a minisztertanács elnökének jóváhagyásával elrendelheti az egész országra vagy egyes területekre kötelező erővel, hogy a házasságkötéskor a jegycesek orvosi bizonyítvánnyal igazolják, miszerint nem szenvednek fertőző gümőkórbán, vagy vérbaiban. Ilyen igazolvány bemutatásának hiányában az anyakönyvvezető megtagadhatja a házasságkötésben való közreműködését, ha azonban a házasság mégis létrejött, úgy az az orvosi bizonyítvány felmutatására irányuló kötelezettség megsértésének okából nem nyilvánítható érvénytelenné — lex imperfectával állunk tehát szemben. A lengyel törvény e kérdésben közbűsö megoldást választ a csehszlovák és a bolgár családjogi törvénykönyvekhez viszonyítva. Míg ugyanis előbbi csak azt kívánja meg, hogy a házasulók jelentsék ki, miszerint kölcsönösen tájékozva vannak egymás egészségi állapotáról, s a csehszlovák irodalom a házasságkötés előtti orvosi vizsgálatot a nép érettségére, valamint arra való utalással látja mellőzhetőnek, hogy a jegycesek egészségének fontossága a házasság céljának betöltése szempontjából kétszerezett, addig a bolgár jog szerint a másik házastársra vagy a leszármazókra vesztélyt jelentő betegség esetében a házasság feltétlenül érvénytelenné nyilvánítandó.⁴ Meggyőzőnek tartom a lengyel törvény megoldását magyarázó okfejtését Szer professzornak, amely szerint a mégis létrejött házasság érvénytelenné nyilvánítása tragikus helyzeteket eredményezhetne, amidőn a házastársak a betegség ellenére is ragaszkodnak a házasság fenntartásához. (Azért pl. hogy egymást ápolhassák, egymás szenvedéseit megkönnyítsek.) Ugyanakkor az orvosi bizonyítvány bemutatásának megkövetelése (vagy akár a csehszlovák kódex enyhébb rendelkezése) ráirányíthatja a házasulók figyelmét egymás egészségi állapotának fokozott szem előlt tartására, és az említett betegségek valamelyikében szenvedő házasuló vonatkozásában visszatartható hatást gyakorolhat. Különösen jelentősnek tartom ezt a lehetőséget a mi szempontunkból ma, amidőn pl. az országgyűlés szociális és egészségügyi bizottsága is hangot adott annak a választók között is gyakran hallott véleménynek, hogy helytelen volt a házasságkötés előtti orvosi vizsgálat megszüntetése és azt vissza kellene állítani.⁵

b) Igen terjedelmesen és bő judikatúrára támaszkodva tárgyalja a házasság felbontásának, vele kapcsolatban a válás szabadságának, e kérdéskörön belül pedig az egyéni és társadalmi érdek megfelelő összeegyeztetésének kérdését, utalással — amint egyébként más helyen is — a marxizmus—leninizmus klasszikusainak filozófiai állásfoglalásaira. Vázolja, hogy a törvényhozó a bontást a házasság együttélés tartós és teljes felborulása okából lehetővé téve két megoldás között választhatott, nevezetesen helyezkedhetett volna arra az álláspontra, hogy jogi következményeit tekintve a bontás szempontjából irreleváns, melyik házastárs idézte elő a házasság feldúltságát (ez a mi törvé-

⁴ Turócsek, J., *Polgári esküvő*. (Právník, 1950. 2—3. sz. 78. o.)

^{4a} A bolgár törvény szigora e kérdésben enyhülést mutat (amint Mevorach mondja „egyszerűbb alapokra helyezkedett”). Míg ugyanis jelenleg a házasság betegség okából csak akkor nyilvánítható érvénytelenné, ha a betegség mind a házasság megkötésekor, mind az ítélet meghozatalakor fennáll, addig az 1953. nov. 6-i novellát megelőzően a másik házastárs a betegség megszűntét követő hat hónapon belül kérhette a házasság érvénytelenné nyilvánítását. (Ld. Mevorach, *Családi jog*. Szofia 1956. 184. o.)

⁵ *Népkarant.* 1957. ápr. 12. sz.

nyünk megoldása), a másik álláspont viszont — és ezt teszi magáévá a lengyel törvény — nem engedélyezheti az egyébként tartósan és teljesen feldúlt házasság felbontását, ha a bontást csupán az említett helyzet előidézésében kizárólag vétkes fél kérelmezi. A lengyel törvény megoldásának taglalását követően Szer behatóan ismerteti a szovjet kodifikáció, bírói gyakorlat és családjogi irodalom álláspontját a házasság felbontása tekintetében, kiemelve, hogy a szovjet bíróság az eljárás során tekintettel van a felek erkölcsi magatartására. Nem adja azonban magyarázatát, miért tekintett el a szovjet törvényhozó attól, hogy az erkölcsi vétkességet jogi vétkesség rangjára emelje és ehhez oly szigorú tételes következményeket fűzzön, amint azt a lengyel kódex teszi.⁶ E kérdés kapcsán érezzük különösen hiányát a magyar törvénykönyv bemutatása mellőzésének, amely a szovjet családjog megoldásához hasonlóan a házasság felbontása során annak tulajdonít döntő jelentőséget, végérvényesen és reménytelenül feldúltnak tekintendő-e a házasság oly mértékben, hogy annak további fenntartását sem a házastársak, sem a kiskorú gyermekek, tehát a közösség érdeke nem kívánhatják. A mérvadó tehát az, hogy az említett érdekek a feldúltságban való vétkesség vizsgálata nélkül a házasság felbontása mellett szólnak-e vagy sem. Sajnálatos, hogy ez a kérdés az elméleti problémákat egyébként nem kerülő munka vizsgálódási körén kívül maradt, annál is inkább, mivel itt szocialista törvénykönyvek közötti nem lényegtelen eltérésekről van szó olyan kérdésben, amely a házasságnak a társadalomban betöltött funkciója szempontjából jelentős. Az eltérés megítélésére a bontás kérdése tekintetében egyrészt a lengyel és csehszlovák, másrészt a szovjet és magyar törvény között még sem szemléletbeli. Sem a szovjet, sem a magyar törvényhozó nem kívánja a bíró értékelése alól kivenni a házastársak erkölcsi magatartását a házasság feldúltságának előidézésében. A bírónak szükségszerűen értékelni kell és értékelni is a házastársak erkölcsi „vétkességét”, a törvény azonban nem köti meg a kezét azzal, hogy a kizárólagos vétkességhez sajátos és meghatározott esetekben a házasság felbontását eleve kizáró jogi konzekvenciákat fűz.

Szer a lengyel bírói gyakorlatot elemezve ugyanazokra a problémákra mutat rá e kérdéskörben, amelyekkel a mi bíróságaink is találkozunk (formálisan fennálló házasság mellett újabb tényleges, házasságon kívüli együttélés létrejötte, a házasságon kívüli kapcsolatból gyermek születése), s részletesen — egyben azonban kétség kívül végző soron megszükitően, tehát a bontást lehetővé tevő irányba mutatón értelmezi a kizárólagos vétkesség fogalmát, ezzel is alátámasztván azt a nézetünket, hogy a vétkesség jogi rangra emelése és a kizárólagos vétkesség fogalmának megkonstruálása, illetve ehhez meghatározott jogi következmények kapcsolása olyan megszorítást jelent, amelyen a menthetetlenül feldúlt házasságok felszámolása érdekében a bírói gyakorlat és az elmélet az értelmezés segítségül hívásával igyekszik lazítani.⁷

A házasság felbontásának tárgyalásával, illetve a kérdés taglalásával a könyv rendszerében való elhelyezésével kapcsolatban kell még egy körülményre rámutatni. Szer következetesen tartja magát a lengyel kódex beosztásához, amelyben a házasság felbontásának taglalását egymást követő sorrendben megelőzi a házasság megkötésének, valamint a házastársak jogainak és kötelességeinek szabályozása. A lengyel törvény a házasság természetes élelfázisát követi: megkötés, fennállás, megszűnés. A mi törvényünk megalkotása során, amelynek rendszerében a kérdésben eltér a lengyel kódex beosztásától, felmerült a természetes életfázisokhoz való ragaszkodás gondolata, de ez nem került elfogadásra. Anélkül, hogy a törvénykönyvek szempontjából vizsgálnám e kérdést, illetve az eltérő beosztásban rejlő előnyöket és hátrányokat, utalnom kell arra, hogy a tankönyv szempontjából a lengyel törvény rendszerének követése kétség kívül didaktika nehézségekre, nevezetesen elkerülhetetlen ismétlésekre vezet. A házastársak között

⁶ A lengyel és a szovjet családjogi irodalom és joggyakorlat álláspontja közötti eltérés okaival foglalkozó magyarázat hasonló hiányára mutat rá Gwiazdomorski is egy részletkérdés kapcsán, nevezetesen amidőn kifogásolja, hogy Szer nem taglalja annak az igen alapvető és jelentős különbségnek az okát, amely az említett törvényhozások között a házasság felbontásának rendezése során a házastársak közös megogyzésének értékelésében mutatkozik. (I. m. 648. o.)

⁷ Megítélésem szerint épp ebben az összefüggésben érdekes a csehszlovák családjog legújabb fejlődése, nevezetesen a törvény bontást rendező szakaszainak az a novellája, amely a lengyel törvényben kezdettől fogva meglévő rendelkezést vezet be, mégpedig kivételképpen a társadalom érdekeit szem előtt tartva, a kizárólag vétkes fél kérelmére is felbontani rendeli a házasságot, ha a házastársak hosszú ideje külön élnek. Ez esetben tehát a bíró a társadalmi érdekre hivatkozással a feldúltság előidézésében teljességgel vétlen fél ellenzése mellett is felbonthatja a házasságot.

viszonyok, különösen a vagyoni viszonyok tárgyalása során ugyanis előre kell bocsítani a házasság felbontásával kapcsolatos vétkesség kérdését, hiszen a lengyel törvény szerint a házasság feldúltságát előidéző magartítás vétkességétől, vagy vétlenségétől függ bizonyos körülmények között a házastársi vagyonközösségből való részesedés mértéke is.

c) A könyvnek terjedelmét tekintve harmadik legnagyobb szakasza foglalkozik a házastársak vagyoni viszonyainak kérdésével (és a 11., a házasság kérdéseit tárgyaló részen belül csak a bontás problematikáját taglaló szakasz előzi meg terjedelem szempontjából). A kérdés ilyen bő tárgyalása teljességgel indokolt, mivel a lengyel családjogi irodalomnak legvitatottabb, s többoldalú polémiait kiváltó problematikáját foglalja magába és szerző vizsgálódási módszeréhez híven itt is ismerteti a kialakult főbb álláspontokat. A lengyel családjogi kódex csakúgy, mint — a bolgár törvénykönyv kivételével — a többi népi demokratikus ország, valamint a Szovjetunió családjoga is a házastársi vagyonközösség alapjára helyezkedik. Lényeges, sok elméleti vitára okot adó kérdése azonban a lengyel jognak, a mi törvényes vagyonközösségünk intézményétől eltérően a kódex azon rendelkezése, mely szerint a személyes szükségletek céljait, vagy a hivatás teljesítését szolgáló vagyontárgyak megszerzésük jogcímétől függetlenül a házastársak külön vagyonába tartoznak — tehát akkor is, ha azokat valamelyik házastárs a keresményéből szerezte be.

Élénk vita tárgya ezzel összefüggésben mindenképp az, hogy mi tekinthető „szerzeménynek”, ami előfeltétele annak, hogy a kérdéses vagyontárgy a vagyonközösségbe tartozzék. Egyes lengyel írók szerint a házastársak keresete még nem „szerzemény” s így nem része a vagyonközösségnek, annak csupán forrásává válhat. Szer ezzel szemben a törvényt használta „vagyontárgy” fogalma alatt mindennemű vagyoni jogot ért, s így a keresetet is a vagyonközösségbe sorolja. Tételesjogi érvei mellett legfőbb ideológiai érvként hozza fel azt, hogy ellenkező értelmezés mellett a dolgozók családjai esetében a vagyonközösség illuzórikussá válnék és gyakorlatilag vagyonkülönüléshez vezetne, tehát csupán formális egyenjogúságot jelentene: a kereset kizárása a szerzeményből és ezen keresztül a vagyonközösségből, visszatérés lenne ahhoz az állapothoz, amidőn a férj volt a „családfő”, keresménye felett önkényesen rendelkezett, végeredményben tehát semmivé tenné a házastársak egyenjogúságát. Annak elismerése ugyanis — Szer véleménye szerint —, hogy a kereset még nem, csupán a keresetből beszerezett vagyontárgyak alkotnak szerzeményt és így a vagyonközösség részét, azt jelentené, hogy a keresete felett rendelkező házastárs akarata dönti el, mi minősüljön szerzeménynek.

Szer tehát a keresetet illetően arra az álláspontra helyezkedik, amit a csehszlovák törvénynek a lengyel kódexszel e kérdésben is azonos rendelkezése alapján Nizsalovszky akadémikus a csehszlovák jog vonatkozásában képviselt,⁸ s a fentebb előadott érvelésben lényegében Nizsalovszky Léndrével azonos momentumokra hivatkozik.

A csehszlovák polgári- és családi jogi tankönyvek családi jogi része ezzel szemben az érintett kérdés tekintetében azt vallja, hogy a házastársi vagyonközösségbe többek között csak az tartozik, ami a házastársak munkabéréből megmarad a család szükségleteinek kielégítése, esetleges egyéb kötelezettségek teljesítése, valamint annak lemorálsa után, amit a házastársak saját szükségleteikre, vagy foglalkozásuk folytatására használtak fel. E tankönyv szerint nem tekinthető mechanikusan a vagyonközösség részének valamelyik házastárs teljes keresete, vagy éppen a keresethez való igénye.⁹ Ez utóbbit, illetve a jövőben esedékes munkabért egyébként Szer sem sorolja a vagyonközösség körébe, mivel a lengyel törvény „megszerzett vagyontárgyról” beszél, míg a már esedékes munkabér iránti igényt a szerzemény alkotó részének tekinti.

A kereset tekintetében kifejtett álláspontját azonban összhangba kell hoznia a lengyel törvénynek a személyes használatot és a foglalkozás folytatását szolgáló tárgyak külön-vagyonkénti minősítésére vonatkozó már említett rendelkezésével. Az ilyen tárgyaknak a keresményből való beszerezése nézete szerint már meghaladja a szokásos rendelkezés körét és ezért az erre irányuló ügyletek lebonyolításához a másik házastárs hozzájárulása is szükséges. Nem tűnik ki világosan fejtegetéséből, hogy itt kifejezett hozzájárulást kíván-e meg avagy, mint az általában indokolt és a mindennapi életben előforduló személyes szükségletek kielégítésére irányuló rendelkezés esetében, hallgató

⁸ *A magyar családjogi törvénykönyv*. Právnik, 1954. 1—2. sz. 77—78. o.

⁹ *A polgári- és családi jog tankönyve*. III. rész. Öröklési és családi jog. Orbis, Praha 1955. 113. o. Ebből vonja le a tankönyv azt a következtetést, hogy az egyik házastárs hitelezője követelésének kielégítése érdekében nem vezethet végrehajtást a másik házastárs fizetésére. (Uo.)

lagosan feltételezettnek veszi a másik házastárs hozzájárulását, amelynek megtagadásából egyébként a házasság megromlására, nevezetesen arra következtet, hogy a hozzájárulást megtagadó házastárs nem kívánja a másik házastárs szükségleteinek kielégítésére irányuló kötelezettségét teljesíteni. Végső soron tehát bizalmi kérdést lát fennforogni, amivel egyet is érthetünk, hiszen harmonikus házasság együttélés során az említett vagyoni problémák nem is kerülnek előtérbe, nem szólván arról, hogy az egymást szerető és egymást az élet minden kérdésében támogató házastársak élére állítanak a vagyoni jellegű problémákat.

Ugyanakkor a házastársak hitelezői szempontjából igen lényeges következményekkel jár, hogy mit tekintünk a vagyontársaságba bele tartozónak és Szer fejtegetései e vonatkozásban nem látszanak teljesen következeteseknek, vagy legalább is fogyatékosak, hiszen a kereset, mely szerinte „szerzeménynek”, így a vagyontársaságba tartozónak minősül, átalakítható — még ha a másik házastárs hallgatólagos, vagy kifejezett hozzájárulásával is — valamely házastárs különvagyonává, amely a másik házastárs adóságáért már nem felel még akkor sem, ha a hitelezői jogviszony a vagyontársasággal összefüggő ügyleten alapszik, amikor is a vagyontársaság egésze szolgál fedezetül.

A vagyontársaság megosztása tekintetében erőteljesen érvényesül Szernek a házasságok egyenjogúságát vagyoni vonatkozásban is védő álláspontja, amennyiben a keresetből beszerzett, de jellegénél fogva különvagyonnak minősülő vagyontárgyak vonatkozásában is azon a nézeten van, hogy a házasság tartama alatt megtagarított pénzből vásárolt, az egyik házastárs foglalkozásának folytatását szolgáló, s így különvagyonnak minősülő tárgyakra (pl. orvosi berendezésre) fordított kiadások a megosztás alkalmával a vagyontársaság javára visszatérítendőek.¹⁰ Tehát lényegében itt is azonos nézetet vall Nizsalovszky akadémikussal, aki említett tanulmányában mutatott rá a csehszlovák jog, által választott megoldás hátrányaira és előnyeire (mely utóbbiakat — anélkül, hogy kifejezetten említene — a mi családügyi törvényünk előtti közszerzeményi alvagyon feletti rendelkezés szabadságához hasonló kötöttségtől mentes rendelkezésében látja¹¹, s megegyezik felfogása a csehszlovák tankönyv álláspontjával is.¹²

Eddigi példáink, amelyeket a könyv „házasság” című — a műnek több mint felét kitevő — részéből vettünk, mutatják, hogy szerző nem csupán kötelező ismeretek közlésére szorítkozik, de az adódó problémák bemutatásával, a vitás kérdések exponálásával és tételesen indokolt állásfoglalásaival gondolatébresztően hat és a jogászilag csiszolt gondolkodásra nevelést is feladatának tekint.

A szóvá tett fogyatékosokra is azért térünk ki, mivel a szerző által saját magával szemben támasztott tudományos igényesség jegyében közeledtünk a könyvhöz és annak elsősorban monografikus jellegét tartottuk szem előtt. A munka egészében a népi demokráciák családügyi irodalmának kétségkívül nagy nyeresége.

¹⁰ Érdekes itt utalni a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 70. sz. állásfoglalására, amely a magyar törvényből kiindulva — nézetem szerint contra legem — ellenkező oldalról közelíti meg a kérdést és kimondja, hogy „a házassági életközösség alatt vásárolt s egyik vagy másik házastárs személyes használatára szolgáló ingóságokat általában az illető házastárs különvagyonának kell tekinteni.” Ugyanakkor azt is megállapítja a kollégium — és itt érvényesül a családügyi törvény szellemének és betűjének megfelelően a házastársak vagyoni egyenjogúságának elve —, hogy amennyiben „az ingóságok mennyisége és értéke meghaladja a szokásos mértéket és a különvagyonná minősítés a másik házastársra komoly anyagi hátrányt jelentene, akkor ezeket a személyes használatú ingóságokat is a közös vagyonhoz tartozóknak kell tekinteni.” (*Döntvénytár. Bírói Határozatok. 1953. okt. — 1955. dec. Bp. 1956. 312. o.*

¹¹ J. m. 78. 78. o.

¹² J. m. 112. o.

Knapp, Viktor: A kötelek teljesítése és azok megszűnésének egyéb módjai*

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Azoknak a nagyjelentőségű publikációknak a sorozatában, amelyek Knapp Viktor tollából az utóbbi években megjelentek, különös figyelmet érdemel szerzőnek „A kötelek teljesítése és azok megszűnésének egyéb módjai” c. könyve.

A mű célját a szerző abban látja, hogy egyrészt megoldjon olyan tudományos kérdéseket, amelyeket eddig a csehszlovák jogtudomány nem oldott meg, másrészt, hogy rávilágítson olyan problémákra, amelyek megoldásánál új álláspontra helyezkedik, végül, hogy a kötelek megszűnésének rendszeres magyarázatát adja.

Mindjárt elmondhatjuk, hogy a mű e kívánalmaknak teljes mértékben eleget tesz. A szerző maradandó értékű monográfiával gazdagította a csehszlovák jogi irodalmat.

Maga a mű három részre oszlik.

Az első rész (7—27. o.) a kötelek megszűnésének fogalmát és módjait tárgyalja. Ebben a részben különösen a *kötelek megszűnése és módosulása* elválasztásának kérdése érdemel figyelmet. E sokat vitatott problémávan a csehszlovák jogi irodalomban szerzőn kívül elsősorban Luby professzor foglalkozott részletesebben.¹ Mindketten lényegileg egyetértenek abban, hogy végeredményképpen a magyarázaton múlik, hogy adott esetben a kötelek megszűnésével vagy módosulásával állunk-e szemben. A konkrét esetben ugyanis mindig a felek szándéka iránt kell tudakozódnunk, vagyis meg kell állapítani, hogy az új jogi ténnyel (jogi cselekménnyel) az eredeti jogi tény hatályát meg akarják-e szüntetni, vagy pedig a korábbi jogi tényt csak egy új jogi ténnyel akarták-e kiegészíteni. Knapp szerint azonban az interpretációnak az eredeti jogi tényt is fel kell ölelnie, nevezetesen vizsgálni kell, hogy az új jogi tény az eredeti köteleknek lényeges, vagy csupán lényegtelen tartalmi elemeit érinti-e (18. o.). Luby szerint természetesen a kötelek eredeti jogalapja tartalmának magyarázatát sem lehet figyelmen kívül hagyni², bár amint más helyen ezzel kapcsolatban helyesen állapítja meg, a lényeges és lényegtelen kérdés vizsgálata sokszor nem könnyű feladat és ez az eljárás mód a formalizmus veszélyét is magában rejt.³

A második rész (29—182. o.) a kötelek teljesítésének bonyolult kérdését öleli fel. A teljesítés a szerző szerint *jogi cselekmény*, vagyis az adós azon akaratának kifejezésre juttatása, hogy szolgáltatásával a kötelek megszűnését kívánja előidézni. Még pedig *egyoldalú jogi cselekmény*, amelyhez azonban adott esetben a hitelező bizonyos közreműködésére lehet szükség, mégpedig vagy a hitelező olyan jogi cselekményének formájában, amellyel a hitelező a teljesítést elfogadja (ez a helyzet az esetek túlnyomó részében olyankor, amikor a kötelezettség arra irányul, hogy az adós a hitelezőnek valamit adjon), vagy oly módon, hogy a hitelező teljesíti az adóssal szemben fennálló kötelezettségét (pl. a megrendelő teljesíti azt a kötelezettséget, hogy a szállító részére fuvarszkózt bocsát rendelkezésére), avagy a hitelező tényleges magatartásával, amely feltétele a kötelek teljesítésének (ilyen esetek a vállalkozási szerződésnél gyakoriak, pl. a megrendelőnek meg kell jelennie próbán a szabónál).

* *Splnění závazků a jiné způsoby jejich zániku*. Nakladatelství Československé Akademie Věd. Praha. 1955. 328 p.

¹ Luby, *A kötelek módosulása és megszűnése (különösen teljesítéssel) a kötelek tárgya és tartalma szempontjából*. Právnické Studie, 1955. 3. sz. 427—489. o.

² Luby, Knapp, „*A kötelek teljesítése és azok megszűnésének egyéb módjai*”. Könyvismertetés. Právní Obzor, 1956. 2. sz. 116. o.

³ Luby, *Právnické Studie*. 1955. 3. sz. 428. o.

Ezzel kapcsolatban szerző azután azt az elméleti kérdést vizsgálja, hogy olyankor, amikor a teljesítéshez a hitelező jogi cselekményére is szükség van, létrejön-e a felek között teljesítési szerződés,⁴ avagy sem. Álláspontja szerint az adósnak a teljesítésre irányuló jogi cselekményét és a hitelezőnek ezzel kapcsolatos jogi cselekményét nem lehet teljesítési szerződésnek tekinteni, mert teljesítés esetében az adós és a hitelező akarata nem arra irányul, hogy szerződést kössenek, hanem, hogy a szerződést teljesítsék. Az adós és a hitelező itt nem lépnek fel teljesítési szerződés megkötését célzó ajánlattevői és elfogadói minőségben, hanem mindketten csupán az eredeti kötelmi jogcímnek megfelelően járnak el, amely őket e magatartásra kötelezi és éppen ezzel a magatartásukkal idézik elő az eredeti kötelmi jogaim megszűnését. Szerző tehát végeredményben a teljesítést ilyen esetben a felek két egyoldalú jogi cselekményére alapítja.

A teljesítés tárgyáról szóló fejtegetésekkel kapcsolatban csupán röviden utalni kívánunk arra, hogy a „tárgy” és „objektum” kifejezés használatát két eltérő fogalomra nem tartjuk szerencsésnek. Szerző ugyanis a kötelmi jogviszony objektuma alatt egy meghatározott emberi magatartást ért, közelebbről az adósnak arra irányuló magatartását, hogy valamit tegyen, valamitől tartózkodjék, vagy valamit tűrjön és az ennek megfelelő hitelezői magatartást. Ezzel szemben a kötelmi jogviszony „tárgya” az, amire a kötelmi jogviszony objektumát alkotó emberi magatartás vonatkozik, tehát valamely dolog, jog stb. Véleményünk szerint helyesebb, ha a kötelmi jogviszony „objektumát” alkotó magatartást közvetlen tárgynak, a dolgokat, jogokat stb. pedig közvetett tárgynak nevezzük úgy, ahogyan ez különben a magyar jogi nyelvben használatos.⁵ Egyébként az idevonatkozó fejtegetések igen szemléltetően mutatják be a teljesítési tárgy meghatározásának egyes módjait, és a teljesítés tárgyának megváltoztatása esetén előálló helyzetet. (Az utóbbinak tipikus esete a datio in solutum, ami egyébként — miután abban a feleknek meg kell egyezniük — a teljesítéssel szemben szerződés, amely a teljesítési tárgyat illetően a kötelem módosítását jelenti; e módosított kötelem teljesítése azután természetesen ismét nem szerződés.) Itt foglalkozik a szerző a vállalatok egymás közötti érintkezésben előforduló teljesítési módzatokkal (inkasszó-meghízás, akreditív, külön számla, bankátutalás, postai átutalások, helyi elszámolás, fuvardíj megfizetése), amelyek összefoglaló ismertetésével jó áttekintést nyújt a teljesítésnek a fizetési és elszámolási forgalomban előforduló egyes eseteiről, anélkül azonban, hogy azokat jogi szempontból részletesebben elemeznék.

A teljesítés alanyairól szóló fejezet körében a szerző különösen részletes figyelmet szentel a hitelezői egyetemlegesség azon esetének, amikor úgy állapotnak meg, hogy a hitelezők bármelyike az egész szolgáltatást követelheti. Ilyenkor ugyanis a csehszlovák polgári törvénykönyv 245. §-a szerint az adós az egész szolgáltatást annak a hitelezőnek köteles teljesíteni, aki tőle azt elsőnek követelte. Ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban azt a kérdést vizsgálja, milyen joghatása van az egyik hitelező megelőzésének, vagyis annak, hogy elsőként követeli az adóstól a teljesítést. Van olyan felfogás — amit a csehszlovák jogi irodalomban Blazke képvisel⁶ —, amely szerint a megelőzés a kötelem megszűnését az összes többi hitelező irányában maga után vonja, ami azt jelenti, hogy az a hitelezőtárs, aki az adóstól elsőként követelte a teljesítést, önmagában ezzel a nyilatkozatával előidézi a többi hitelező jogának megszűnését.

E felfogás szerint tehát a megelőzés sajátos kötelemszünetítő ok. Knapp ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedik, hogy amennyiben a hitelezőtársak egyike a teljesítést követeli, ex lege a többi meghatalmazottjaként lép fel; ilyenkor az adós ugyan ezt követően is kötelezve marad valamennyi hitelező irányában, mindnyájukkal szemben azonban az a kötelezettsége áll fenn, hogy a teljesítés tárgyát meghatalmazottjuknak szolgáltatassa, vagyis annak, aki azt elsőnek követelte. A többi hitelező joga tehát a megelőzés folytán nem szűnik meg, hanem csak akkor, ha az adós az egész követeletet teljesítette.

⁴ A „teljesítési szerződés” konstrukciójának kiinduló pontja az a felfogás, hogy a hitelező nem köteles a teljesítést elfogadni. E felfogás szerint a teljesítés az adós egyoldalú kötelezettsége, de nem egyszersmind joga is. Az adós azon kötelezettségével, hogy teljesítenie kell, e nézet szerint nem áll szemben a hitelezőnek az a kötelezettsége, hogy a teljesítést elfogadja. E kötelezettség csupán azzal jött létre, hogy a teljesítés elfogadásával mint konkludens tényvel a teljesítési szerződést megkötötte, vagyis magára vállalta a teljesítés elfogadásának kötelezettségét.

⁵ Világhy, *Polgári jog*. I. Általános rész, 1956. 209—210. o.

⁶ Blazke, *Együttes kötelek*. Orbis, Praha 1953. 34. o.

Álláspontunk szerint is a kötelem a többi hitelező irányában csak akkor szűnik meg, ha az adós valamelyiküknek már teljesített, a követelési jog gyakorlása az egyik hitelező részéről azonban önmagában nem idézi elő a többi hitelező jogának megszűnését, minthogy a hitelezői egyetemlegesség lényege éppen az, hogy mindaddig, amíg az adós részéről a teljesítés meg nem történik, valamennyi hitelező változatlanul a jogviszony részese marad. Ez egyébként a magyar jog álláspontja is.⁷

A következőkben a szerző a teljesítés idejével és helyével foglalkozik. Különösen részletesen tárgyalja a teljesítés idejével kapcsolatos kérdéseket, külön vizsgálva a polgári törvénykönyv, a gazdasági szerződésekről szóló jogszabályok, a mezőgazdasági termékek kötelező beadásáról szóló rendelkezések idevonatkozó szabályait, végül a biztosítási szerződés, a váltó és a csekk alapján történő teljesítésnél a teljesítés idejére vonatkozó rendelkezéseket. A teljesítés helyéről szóló fejtegetések azután ismét vitás pontot érintenek, amennyiben a szerző szerint az olyan kötelmeknél, amelyek nemtevésre irányulnak, nem lehet egyáltalában a teljesítés helyét megállapítani, ezzel szemben Luby a szerző fejtegetései ellenére is fenntartja azt az álláspontját, hogy a parti és omittere kötelmeknél a teljesítés helye ott van, ahol a hitelező valamit tenni jogosult és így e kötelmek is lokalizálhatók, bár elismeri, hogy a teljesítési hely lokalizálása adott esetben járhat nehézséggel.⁸

Véleményünk szerint e kérdés egyöntetűen nem dönthető el. Vannak nemleges szolgáltatásra irányuló kötelmek, amelyeknél a teljesítés helye elve adva van. pl. valaki megengedi a szomszédnak, hogy az ott folyó építkezés alatt az udvarán átjárjanak és azon keresztül szállítsák az építési anyagot (ezt a kötelmi viszony fennállása nélkül nem lenne köteles tűrni). Ha viszont azt a példát tartjuk szem előtt, amikor az irodalmi mű szerzője a kiadóval kötött szerződés értelmében kötelezve van arra, hogy a mű kéziratát sokszorosítás és forgalomba hozatal céljából nem adja más kiadónak, akkor e kötelelemnél valóban nem lehet a teljesítés helyét megállapítani.⁹ Éppen ezért a nemtevésre irányuló kötelmeknél a teljesítési hely kérdését — amennyiben ennek jelentősége van — esetenként kell eldönteni.¹⁰

A teljesítés és a nemteljesítés jogi következményeiről szóló fejezetek körében a szerző rámutat arra, hogy a teljesítésnek a kötelem megszűnésén kívül lehetnek egyéb következményei is. Így a hitelezőnek az adóssal szemben különböző kötelezettsége keletkezhet (bizonylat adásának kötelezettsége a teljesítésről, adóssal való kiszolgáltatásának kötelezettsége stb.), előfordulhat továbbá, hogy új jogviszony jön létre az adós és harmadik személy között (olyan harmadik személy teljesít az adós helyett, aki az adós kötelezettségeiért helyt állt, amikor is a harmadik személy a hitelező jogaiba lép és az adóstól a kiegyenlített tartozás megtérítését követelheti), illetve a hitelező és harmadik személy között (olyan személy teljesít az adós helyett a vele való megegyezés alapján, aki az adós kötelezettségeiért nem állt helyt; ilyenkor a harmadik személy a hitelezőtől követelheti, hogy engedje át részére az adóssal szemben fennálló jogait). Ezzel a szerző teljessé teszi azt a fogalmi képet, amely a teljesítéssel összefüggő problémákat igen részletesen, azonban mégis könnyen áttekinthető módon ábrázolja.

A mű harmadik része (183—317. o.) rendszeresen magyarázza a kötelmek megszűnésének egyéb módjait. Elsőként a kötelmek hatósági intézkedés útján való megszüntetése kerül tárgyalásra. Ennek leggyakoribb esete a kötelmeknek a döntőbírói eljárás során való megszüntetése, amikor ezt a tervezőhatalnokhoz fűződő érdekek

⁷ Szladits, *A magyar magánjog vázlatja*. II. rész. 1937. 123 o., Nizsalovszky, *Polgári jog. Kötelmi jog. Általános rész*. 1955. 124. o.

⁸ Vö. Knapp, 131. o., illetve Luby, *Právny Obzor*. 1956. 2. szám, 118. o.

⁹ A nemleges kötelmek e példáit lásd Nizsalovszky, *Polgári jog. Kötelmi jog. Általános rész*, 14. o.

¹⁰ Megjegyezzük, hogy álláspontunk szerint a szerző által a nemtevésre irányuló kötelem példáiként említett esetek nem találóak (131. o. 52. jegyzet). Így pl. amikor a polgári törvénykönyv 411. §-u hivatkozik, amely szerint a haszonkölcsönvevő a dolgot a szerződésben megállapított módon vagy a dolog jellegének és rendeltetésének megfelelően használhatja, és ehhez azt a következtetést fűzi, hogy ilyenkor a haszonkölcsönadó tűrni köteles, hogy a haszonkölcsönvevő a dolgot a haszonkölcsön tartama alatt használja, amely esetben a teljesítés helye nem állapítható meg, olyan esetet említ, amely nem tekinthető a nemtevésre irányuló kötelem példájának. Ha annak tekintenénk, akkor mindazokat a kötelmeket, amelyeknél a kötelem egyik részlete nemtevésben jelentkezik, nemleges szolgáltatásra irányuló kötelmeknek kellene tekinteni.

megkívánják.¹¹ Ezt követik a kötetmek *kétoldalú jogi cselekmény*, továbbá az *egyoldalú jogi cselekmény*, végül pedig a *különböző események folydán való megszűnéséről* szóló fejezetek, amelyek már kevesebb problémát vetnek fel, mint a teljesítésről szóló rész. A mű az *elévülésről* szóló fejezettel zárul.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a mű — bár néhány részletkérdésben eltérő állásfoglalásra ad lehetőséget — a legújabb csehszlovák jogi irodalom egyik kiemelkedő alkotása. Ez a megállapítása a mű bírálóinak is.¹² Magas színvonalú elméleti fejtegetései példaképei a logikusan felépített gondolatoknak. Ugyanakkor azáltal, hogy mindenütt a tételes jogra és a bírói, valamint döntőbírói gyakorlatra támaszkodik, sohasem szakad el az élettől, hanem azt hathatós mértékben szolgálja. Annak folytán pedig, hogy számos, eddig meg nem oldott kérdést sikerül megoldania, a munkát sok vonatkozásban úttörő jellegűnek kell tekinteni. Mindezeknél fogva Knapp Viktor e legújabb könyve méltó érdeklődésre tarthat számot.

¹¹ A döntőbírósnak jogviszony létesítésére, módosítására, vagy megszüntetésére vonatkozó joga sokat vitatott kérdésével igen behatóan foglalkozik *Spišák*: „A döntőbírósi szervek arra vonatkozó jogosultságának elméleti alapja, hogy a szocialista szervezetek között jogviszonyokat létesítsenek, módosítsanak, vagy megszüntessenek” című tanulmányában. (Právnické Studie, 1957. 1. sz. 3—46. o.)

¹² *Glos, Právník*, 1956. 4. sz. 354. o.; *Luby. Právní Obzor*, 1956. 2. sz. 116. o.

ХАНС КЕЛЬЗЕН И МАРКСИСТСКАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА

И. Сабо

Резюме

Автор, исходя из новейшего труда Ханса *Кельзена* «Коммунистическая теория права» (Лондон, 1955 г.), критикует воззрения *Кельзена* о марксистско-ленинской теории государства и права и в связи с этим излагает точку зрения марксизма-ленинизма в некоторых основных вопросах теории государства и права. Автор обличает в книге *Кельзена* искажения, завуалированные «научными» и «объективными» изложениями, как и выявляющуюся в книге страстную оппозицию *Кельзена* против социалистического права и юридической науки.

В данной статье обсуждаются следующие основные вопросы: идеология, связь государства и права с теорией государства и права, «реальность» государства и права, вопросы содержания и формы в теории государства и права, понятия государства и права, взаимоотношения между демократией и диктатурой. «моральный характер» марксистско-ленинской теории государства и права, опровержение естественно-правового характера марксистско-ленинской теории государства и права и в заключение точки зрения, связанной с понятием права в советском правоведении.

В своей книге *Кельзен* обвиняет марксизм-ленинизм в применении понятия «идеология» в двояком смысле, результатом чего — по его мнению является, что вся теория становится бесплодной. Автор статьи указывает на то, что *Маркс* и *Энгельс* применяли понятие «идеология» для обозначения идей буржуазных мыслителей, не могущих распознать действительных движущих сил явлений и освободиться от классовых оков. Классики марксизма заранее указали на то, что под влиянием созревающих общественных отношений возникнет новая научная теория, правильно вскрывающая общественные закономерности: марксистско-ленинская наука, которая развяжет противоречия между идеологией, как процессом осуществленным ложным сознанием, и наукой и создаст действительную научную идеологию.

Автор указывает на то, что *Кельзен* своевольно толкует тезисы марксизма, отождествляя базис с общественной действительностью, реальностью, а надстройку с идеологией, и из этого заключает, что согласно марксизму-ленинизму государство и право относятся то к базису, то к надстройке.

Кельзен неправильно толкует марксизм, когда он утверждает, что марксизм якобы знает реальность двоякого рода: форму проявления, то есть внешнюю реальность, и содержание, то есть внутреннюю, «скрытую» реальность, и из этого заключает, что марксистское понятие реальности противоречит самому себе. Автор указывает на то, что *Кельзен* в данном случае желает втолковать в марксизм скрытую за формой появления какую-то «вещь в себе», между тем как речь идет только о том, что действительное, существующее общественное отношение проявляется не в соответствии со своей сущностью и в сознании людей укрепляется вместо сущности данная форма проявления.

Кельзен считает, что в марксистско-ленинских тезисах о государстве и праве имеются противоречия. Так напр. он обвиняет марксизм в том, что рассматривает государство и право иногда как орудие для эксплуатации, а иной раз как орудие для уничтожения эксплуатации. Далее он видит между учениями *Энгельса* и *Ленина* противоречие, так как якобы у *Энгельса* эксплуатация, а у *Ленина* угнетение являются элементами, определяющими сущность государства. Автор статьи, опровергая это воззрение, освещает историческое развитее государства и права, изменение их типов, трудности в определении понятий.

При обсуждении взаимоотношений между диктатурой и демократией *Кельзен* считает характерным элементом демократии право меньшинства на участие в создании государственного и правового порядка и утверждает, что по социалистическому толкованию демократии это суждение меньшинства не учитывается; в виду этого при данном толковании не может быть и речи о демократии. Автор указывает на то, что в отношении буржуазной демократии *Кельзен* под меньшинством понимает меньшинство внутри эксплуататорского буржуазного класса, в то время как в отношении диктатуры пролетариата права меньшинства обозначают у него права, обеспечиваемые бывшим эксплуататорам.

Кельзен обвиняет марксистско-ленинскую науку в том, что она лишена объективности, ибо она в своих исследованиях исходит из субъективных точек зрения. Автор указывает на то, что марксизм не вносит в общество никаких внешних, априорных элементов оценки, а исходя из практики, из действительности, раскрывает направления развития и на этом основании определяет пути преобразования существующего общества, государства и права.

На основе вышеуказанных причин *Кельзен* клеймит марксизм естественным правом. Однако, марксизм не втолкует в природу вечных, неотъемлемых прав, а на основе исследований существующей действительности развертывает из ней осуществляемое «правильное» право. Принципы марксистско-ленинской теории государства и права не являются принципами, выведенными из природы, а продуктами данных общественных отношений, которые следует установить, отчасти на основе закономерностей данного общества, а отчасти из системы его позитивного права.

В связи с историей теории советского права, автор опровергает утверждения *Кельзена*, по которым развитие этой теории не что иное как чередование положительных и отрицательных ответов на вопросы нормативизма. Автор доказывает, что «нормативная» трактовка, появляющаяся в истории советской теории права, не тождественна с нормативизмом *Кельзена*, и что дискуссия в Советском Союзе в связи с понятием права не имеет никакого отношения к «чистой юридической доктрине». В связи с этим он излагает свою точку зрения в области нормативной теории понятия права.

В заключение автор выражает надежду, что критический разбор антимарксистской критики, в котором не отсутствует страстности, однако, противоположной проявляющейся в книге *Кельзена*, но отрицаемой им, буржуазной страстности, поможет более глубоко познанию вопросов государства и права.

ТРИ КНИГИ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ВОЗМЕЩЕНИЮ ВРЕДА В СОВЕТСКОМ ПРАВЕ

Г. Мартон

Резюме

Целью автора данной статьи является ознакомить венгерских читателей с доктринами советского гражданского права в вопросе гражданско-правовой ответственности на основе недавно изданных трех монографий советских авторов: *проф. Матвеева, доктора Июффе и Антимонова*. Глубоким анализом данных книг автор желает осветить этот вопрос гораздо обстоятельнее, чем это до сих пор возможно было на основе венгерского перевода учебника советского гражданского права и периодически опубликованных в венгерских журналах статей. С другой стороны, автор ввиду существенных различий между советской и венгерской концепций теорий в вопросе об ответственности по возмещению вреда (а именно в вопросе ответственности виновной или объективной) дополняет свои изложения сравнительными оценками обеих теорий. При этом он, как один из крайних сторонников объективной ответственности, естественно исходит из своих собственных соображений. В данной статье освещается книга профессора *Матвеева*, а анализ других двух книг последует в дальнейших сообщениях.

Автор, подвергая критике книгу *Матвеева*, возражает, что в ней исследуется лишь ответственность по возмещению вреда, возникшего вследствие нарушения права, и исходя из этого как единственный принцип ответственности выводится ответственность за вину, не учитывая одновременно, что нарушение права является лишь одним из правовых оснований обязательства по возмещению вреда, — хотя бесспорно одним из важнейших. Поэтому обобщение только этой основы, в силу необходимости, отражает искаженную

картину целой системы. Далее, исходя из одного лишь принципа виновности, невозможно объяснить вытекающих из нарушения права всех частичных проблем ответственности, так напр. случаи ответственности по разным степеням виновности.

Дальнейшим недостатком книги по мнению автора статьи является и то, что в ней не учитываются результаты обильной буржуазной литературы конца прошлого столетия по вопросам объективной ответственности, в которых содержатся точки зрения, которые могли бы найти применение даже в праве социалистического производства. Автор книги считает, что принцип превентивности осуществляется лишь при ответственности по вине, в то время как этот принцип был выдвинут в принцип ответственности, выходящий из рамок виновности, именно упомянутой литературой на основе предчувствий некоторых пандектистских писателей (*Иеринг*), возвышается в принцип ответственности, выходящий из рамок виновности (Густав *Гюмелин*). Автор книги не признает ни большой роли, которую сыграла трудность в доказательстве вины (*Beweisnotstand Экснера*) в развитии объективной ответственности, ни принципа заинтересованности, выдвинутого *Меркелем*, *Унгером* и *Матаи*, тогда как без этих принципов нельзя убедительно толковать некоторых весьма важных институтов социалистического права. (Ответственность в случае источников повышенной опасности, ответственность за труд рабочих и служащих.)

В ходе изложения деталей автор статьи вкратце останавливается на веских проблемах неимущественного ущерба, подробнее на вопросе причинной связи. Относительно последней проблемы он того мнения, что вопрос причинной связи, будучи явлением физического мира, следует строго отделить от юридической оценки создавшегося результата. В первом случае судья исследует причинную связь на основе естественных закономерностей физического мира, а в последнем он обязан осуществлять замысел правовой политики законодателя, квалифицировать согласно этому замыслу результат, в связи с которым установлена причинная связь. Однако, ошибочной является тенденция скрывать оценку, вытекающую из правовой политики законодателя за моментом причинной связи, как это наблюдается в учении об адекватной причинности. Ошибочным является далее и желание автора книги прятать в необходимом или случайном характере результата сознание действующего лица в том, приводит ли его действие к нарушающему право результату, или нет (т. е. распознал ли он причинность, или нет). Это представляет собой особый элемент фактического состава, требующий отдельного установления (исследования) и обособленной оценки. Случайной причинной связи нет, случайность имеет место только с точки зрения восприятия человека. Вызванная упущением причинность получает смысл тогда, когда причинную связь понимают не положительно, а отрицательно; значит, рассматривая ее в тех случаях, когда закон требует от привлеченного к ответственности лица активной причинности (действия) — как отсутствие причинной связи

В главе, посвященной виновности, автор статьи излагает (вслед за профессором Матвеева) малоизвестную венгерским читателям относящую литературу. Подвергая критике, что автор книги не занимается трудностями, связанными с доказыванием виновности, как внутреннего, скрытого душевного свойства, он указывает на то, что данные трудности заставляют это учение по возможности освободить субъективное, моральное понятие виновности от затруднений доказывания применением абстрактных мерил, что приводит к срыву субъективного понятия, особенно тогда, — как это предлагает и автор книги, — когда мерило повышается на максимум (мерило передового трудящегося). В статье устанавливается, что принцип виновности не дает ответа на тот часто встречающийся случай, когда судья должен вынести решение в деле двух равным образом невиновных сторон, в таком случае ущерб носит невиновная, потерпевшая сторона, что не соответствует ни правилам общественного сожительства, ни простому чувству справедливости; в противоположность этому принцип заинтересованности и в данном случае приводит к трезвому решению.

Самым совершенным образом проблема гражданско-правовой ответственности можно было бы по мнению автора статьи разрешить на основе гражданского кодекса РСФСР, если на практике толковалось бы выражение статей 118 и 403 «не мог предотвратить вреда» в смысле освобождения от ответственности по внешней, неотклонимой причине (*cause étrangère*) — как это применяется в венгерских правовых нормах о договоре по поставке —, и дополнялось бы постановлениями о принципах справедливости статей 406 и 411 гражданского кодекса РСФСР.

Соответственно цели статьи, автор не занимается обстоятельными и всесторонними изложениями профессора *Матвеева* в области психологического и морального понятия виновности.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

И. Ковач

Резюме

Излагая наблюдаемые до сих пор главные направления в определении государственного управления, автор устанавливает, что административно-научное направление считает государственным управлением одной из областей общей административной деятельности, проявляющейся в обществе, и следовательно, это направление особенно пригодно для отражения организационного элемента администрации и метода работы, но оно оттесняет на задний план имеющие важное значение в государственном управлении элементы государственной власти и права. Достоинства и недостатки так наз. административно-правового направления этому противоположны. Доказывается, что противопоставление целесообразности и законности, обычно приписываемое административно-научному направлению, не является исключительной свойственностью последнего, а зародилось внутри административно-правового направления. Излагаются главные типы методов определения, характерных как для административно-научного, так и для административно-правового направлений. Марксистское определение государственного управления автор рассматривает как концепцию администрации, подкрепляющую в одинаковой мере как организационные элементы администрации, так и ее элементы государственной власти. Автор указывает на установления Ленина, подкрепляющие эту концепцию, и приводит, что социалистическое правоведение по государственному управлению, хотя и добилось — на основе марксистской концепции — значительных результатов, однако, в конкретном понимании и определении государственного управления, особенно относительно методологических элементов определений последнего, оно не могло выйти за пределы так наз. административно-научного направления, в том числе и формальных как и вещественных определений.

Обсуждая возможности определения государственного управления, автор устанавливает, что возможно определить суть последнего применительно к всяким формам администрации (таким определением он считает марксистское), но такое общее определение не может отражать все значительные элементы данного конкретного государственного управления. В отличие от самого общего определения, автор показывает возможность самого конкретного определения, так наз. позитивно-правовое определение, которое, как чисто формальное, на основе позитивного права данного государства, устанавливает сферу деятельности государственного управления в данный момент. Автор указывает на недостатки и этого метода, являющегося лишь подсобием и могущего служить основой при разработке общих определений в том или ином типе государства.

Автор ограничивает административно-организационную деятельность от остальных форм общественной деятельности и считает, что такое ограничение осуществимо и в пределах деятельности государственной организации. Он подвергает критике взгляды, по которым — словно как остаток отрицательного определения государственного управления — в госуправление входят и другие формы деятельности, если они осуществляются государственными органами.

Различая внутренние и внешние административные отношения, автор разграничивает на этой основе в сфере деятельности, признанной в обществе управленческой, ту область, которую можно рассматривать как государственное управление. Осуществление государственной власти он присоединяет к так наз. внешним административным отношениям, доказывая при этом, что в социалистическом государстве нельзя установить различия между государственным и частным управлениями, очертая при этом наблюдаемые в социалистическом государстве управленческие области.

1. Управление по властвованию (администрация). Сюда относятся внешняя и внутренняя административные деятельности осуществляющих государственную власть государственных органов, а также та форма общественного управления и внутреннего управления других государственных органов, при которой предоставлено особое полномочие на осуществление государственной власти.

2. Под общественным управлением подразумевается внутренняя управленческая деятельность различных общественных организаций (в том числе кооперативов, обществ, объединений, профсоюзов и т. д.).

3. Термином «государственное управление», как собирательным понятием, обозначаются внутренняя и внешняя управленческие деятельности всех государственных органов.

4. Частное управление.

Определением характера исполнительно-распорядительной деятельности автор ограничивает осуществляющую публичную власть государственное управление от прочих областей государственной управленческой деятельности, то есть от государственной власти, судебной и прокурорской деятельности, и доказывает, что принятое до сих пор толкование исполнительно-распорядительной деятельности, оторванное от деятельности государственной власти, оказалось непригодным для такого ограничения.

ПЕРЕСМОТР УСТАНОВЛЕНИЯ ФАКТИЧЕСКИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Л. Надь

Резюме

Подвергаются анализу рамки пересмотра на второй инстанции, т. е. пределы, в которых суд второй инстанции пересматривает процессуальные действия суда первой инстанции. После краткого исторического обзора, автор приходит к тому выводу, что процессуальное право не могло очертить определенной границы между вопросом о факте и вопросом о праве, служащими основой рамок пересмотра на второй инстанции, а границы вопроса о праве в течение развития все больше определялись требованиями пересмотра высшей инстанции.

Первоначальной задачей приговора суда является реконструировать и описать релевантное с точки зрения уголовного права поведение человека, действие, осуществленное в пространстве и времени лишь один раз и разграниченное, осязаемое событие, т. е. факт, являющийся объективным для судьбы происшествием. Дается краткий обзор процесса судебного установления фактов, с учетом вопросов реконструкции процесса, происшедшего в сознании обвиняемого. Самым эффективным методом установления фактов в существующих системах доказательства является непосредственность. Ввиду того, что невозможно раскрыть данные о всех подробностях, совершившихся в действительности событий, суд при реконструкции событий, с одной стороны, исходя из опыта общественной жизни и из научных закономерностей, с другой же, на основе раскрытых данных, относящихся к данному случаю, должен включить в логично замкнутую цепь процесса объективных событий такие установления, которые основываются на доказательствах, непосредственно не исследуемых судом. Такое различие методов установления фактов может служить исходной точкой и при разработке системы обжалования. При определении рамок пересмотра следует исходить из принципа непосредственности, а фактические установления, сделанные судом первой инстанции на основе непосредственно исследованных им доказательств, не могут быть пересмотрены непосредственно не наблюдающим их судом второй инстанции. Зато фактические установления, сделанные судом первой инстанции путем умозаключения о фактах, суд второй инстанции может пересмотреть как самостоятельно, так и в сочетании с результатом всех доказательств. Этот принцип может также служить основой для правила связанности к установленным фактам. Затем рассматриваются проблемы, связанные с пересмотром оценки, — с точки зрения практики весьма важные частичные вопросы деятельности по пересмотру. В связи с этим автор приходит к тому результату, что суд второй инстанции, в случае непосредственного исследования доказательства судом первой инстанции, не может пересмотреть результата оценки, однако, пересмотр отдельных элементов, — как напр. раскрытие всех релевантных данных, логичное подкрепление отдельных положений оценки и т. д., — также как и пересмотр фактических выводов, сделанных судом первой инстанции на основе оценки, относятся в сферу деятельности суда второй инстанции.

Автор приходит к тому заключительному выводу, что в рамки пересмотра судом второй инстанции, — после пересмотра формальной законности, — не входит функция первой инстанции по установлению фактов на основе принципа непосредственности, которую подробно можно очертить в вышеуказанных рамках. Однако, ревизия результатов косвенного доказывания, также как и правовой оценки установленных фактов, в конце концов всегда является задачей суда второй инстанции.

HANS KELSEN ET LA THÉORIE COMMUNISTE DU DROIT

IMRE SZABÓ

L'étude, en partant de l'ouvrage le plus récent de Kelsen, du «Communist theory of law» (London, 1955), procède à une analyse critique des vues de Kelsen sur la théorie générale marxiste-léniniste de l'État et du droit et, à propos de sa critique, il explique les thèses de ce dernier concernant plusieurs problèmes importants de la théorie de l'État et du droit. L'auteur met en relief les fausses interprétations dissimulées derrière les explications «objectives» et «scientifiques» du livre de Kelsen, ainsi que l'opposition acharnée de ce dernier au droit et à la science juridique soviétiques.

Les questions principales traitées par l'auteur sont : 1° les rapports existant entre l'idéologie d'une part et l'État et le droit et la théorie générale de l'État et du droit de l'autre ; 2° la question de la «réalité» de l'État ; 3° le problème de la forme et du contenu dans la théorie de l'État et du droit ; 4° la notion de l'État et du droit ; 5° le «caractère moral» de la théorie marxiste-léniniste de l'État et du droit 6° la réfutation de la thèse selon laquelle la théorie marxiste-léniniste de l'État et du droit aurait des affinités avec le droit naturel et enfin 7° les conceptions relatives à l'État et du droit dans la science soviétique.

Dans son récent ouvrage, Kelsen reproche au marxisme-léninisme d'employer la notion «idéologie» dans un sens double et d'apporter par cela de la confusion dans toute la théorie. L'auteur explique à ce propos que Marx et Engels avaient employé la notion de l'idéologie pour désigner les idées des philosophes bourgeois incapables de se libérer de leurs préjugés de classe, et incapables, en conséquence, de reconnaître les véritables forces motrices des phénomènes sociaux. Les classiques du marxisme ont dès le début démontré que, comme un des effets des conditions sociales en maturation, une théorie scientifique nouvelle était en naissance, qui explique correctement les lois de la vie sociale : c'est la science marxiste-léniniste qui résoud l'antagonisme entre l'idéologie (en tant qu'un processus psychologique se déroulant dans une conscience faussée) d'une part et la science de l'autre, et crée ainsi une idéologie vraiment scientifique.

L'auteur démontre que Kelsen interprète arbitrairement les thèses du marxisme en identifiant la base de la superstructure idéologique avec la réalité sociale et la superstructure elle-même avec l'idéologie et en concluant de cette prémisse erronée que selon le marxisme-léninisme l'État et le droit appartiendraient tantôt à base et tantôt à la superstructure.

Kelsen interprète également mal le marxisme-léninisme en soutenant que celui-ci connaîtrait deux sortes de réalités : la forme d'apparition, ou réalité extérieure, et le contenu, ou réalité intérieure et «cachée» et en arrivant de cette constatation à la conclusion que la notion de la réalité du marxisme-léninisme contredirait à soi-même. L'auteur attire l'attention sur le fait que Kelsen cherche à ce propos à attribuer au marxisme l'idée de quelque chose cachée derrière la forme d'apparition des choses, donc une espèce de «chose en soi» (Ding an sich) tandis qu'en l'espèce il s'agit simplement du fait qu'un rapport social réel et existant apparaît d'une manière qui ne correspond pas à son essence et, qu'au lieu de cette essence, c'est la forme d'apparition qui se fixe dans la conscience des hommes.

Kelsen croit pouvoir constater des contradictions dans les thèses du marxisme-léninisme relatives à l'État et au droit. Ainsi p. ex. il reproche au marxisme de considérer l'État et le droit à la fois comme moyen d'exploitation et comme moyen de la cessation de l'exploitation d'autrui. Il voit, en outre, une contradiction entre Engels et Lenin,

en prétendant que le critère décisif de l'État serait chez Engels l'exploitation, tandis que chez Lenin l'oppression. L'auteur, en réfutant ces objections, attire l'attention sur le développement historique de l'État et du droit, sur les changements de leurs types et sur les difficultés des définitions en général.

En traitant des rapports entre la dictature et la démocratie, Kelsen considère comme un élément caractéristique de cette dernière le droit de la minorité de prendre part à la formation de l'ordre social et juridique. Il affirme que l'interprétation socialiste de la démocratie ne tient pas compte de l'opinion de la minorité et qu'ainsi la démocratie socialiste ne mériterait pas le nom de démocratie. L'auteur constate, que Kelsen, en parlant de la démocratie bourgeoise, comprend sous la dénomination de minorité, la minorité existant à l'intérieur de la classe exploitrice bourgeoise, tandis qu'en ce qui concerne la dictature du prolétariat, les droits de minorité signifient dans sa pensée les droits à accorder aux éléments ci-devant exploités.

Kelsen accuse la science marxiste-léniniste d'un manque d'objectivité, car dans ses recherches elle fait valoir des critères de valeur ayant un caractère subjectif. L'auteur démontre, par contre, que le marxisme n'introduit aucun élément de valeur extérieur et aprioristique dans la société, mais, en prenant comme point de départ la réalité pratique, il indique la direction de l'évolution et c'est sur cette base qu'il trace la voie à suivre dans la transformation de la société, de l'État et du droit.

Kelsen stigmatise le marxisme, pour cette raison aussi, comme n'étant au fond qu'un système de droit naturel. Mais il faut remarquer à ce propos que selon le marxisme la nature n'est pas la source de droits éternels et inaliénables et que c'est seulement de l'étude de la réalité existante que le marxisme déduit le droit «juste» qu'il faut réaliser. Ainsi les principes fondamentaux de la théorie marxiste de l'État et du droit, loin d'être des principes pris de la nature, sont plutôt des produits de certaines conditions sociales données, déduits, en partie, des nécessités et, en partie, du système de droit positif d'une société donnée.

En ce qui concerne l'histoire de la théorie soviétique de l'État et du droit, l'auteur réfute l'affirmation de Kelsen, suivant laquelle l'évolution de cette théorie ne consisterait qu'en une série de réponses positives et négatives, données successivement à la question de la normativité. L'auteur démontre que la conception «normativiste» que nous pouvons rencontrer dans l'histoire de la théorie soviétique du droit, n'est pas identique à la normativité comprise selon Kelsen et que les discussions dans l'Union soviétique au sujet de la notion du droit n'ont rien à faire avec sa «théorie pure du droit». A ce propos l'auteur expose ses propres vues sur la théorie normativiste du droit.

Pour finir, l'auteur exprime l'espoir que l'analyse critique des thèses antimarxistes, même si elle est faite avec passion, contribuera à une connaissance plus approfondie des problèmes de l'État et du droit, car cette critique est tout autrement, passionnée que l'ardeur bourgeois de Kelsen qui se manifeste, quoiqu'il le nie, dans son ouvrage.

TROIS LIVRES SOVIÉTIQUES SUR LA RESPONSABILITÉ CIVILE

GÉZA MARTON

L'article se propose de renseigner le public hongrois sur la position prise par la doctrine soviétique au sujet de la question de la responsabilité civile, et ceci sur la base de l'analyse des récentes monographies de trois auteurs : à savoir du prof. Matveyev, du chargé de cours Joffe et de M. Anytimonov. L'article désire de donner une analyse plus profonde de celles qui sont contenues aux manuels jusqu'ici parus en traduction hongroise ou de celle parues ci et là dans nos revues juridiques. D'autre part, étant donné les divergences essentielles existant entre les conceptions soviétique et hongroise relatives au problème fondamental de la responsabilité civile (c. à d. à celui de la responsabilité objective), l'article fait compléter son compte rendu par une appréciation comparative des deux thèses. L'auteur de l'article, comme un des représentants des plus convaincus de la doctrine objectiviste, entreprend cette appréciation du point de vue de sa propre position doctrinale. Le présent article est consacré au livre du professeur Matveyev ; les deux autres ouvrages feront l'objet d'un article ultérieur.

L'article dirige sa critique avant tout contre le fait que le professeur Matveyev limite ses recherches à la responsabilité délictuelle, de laquelle il veut déduire, comme principe unique de la responsabilité civile, la responsabilité de faute. Or, la faute est seulement une des causes possibles de l'obligation à réparer — même si elle en est la plus importante — et ainsi la généralisation de cette notion donne forcément un image

incomplet du système tout entier. Il est d'ailleurs impossible d'expliquer tous les problèmes de détail de la responsabilité délictuelle en se basant uniquement sur le critère de la faute : notamment les cas de responsabilité dépendant des différents degrés de la culpabilité.

L'article regrette que l'auteur se refuse de prendre en considération les résultats auxquels la littérature bourgeoise objectiviste abondant de la fin du siècle dernier est arrivée. Et pourtant, de ces résultats même le droit de la production socialiste pourrait puiser des vues utilisables. L'auteur veut limiter le principe de la prévention à la responsabilité délictuelle seule. Or, la doctrine, en partant des pressentiments de certains auteurs pandectistes (Jhering), a élevé ce principe à la hauteur d'un principe de responsabilité allant au-delà de la simple faute (Gustave Rümelin). L'auteur ne reconnaît non plus le rôle éminent que la difficulté de faire la preuve de la faute (le «Beweisnotstand» selon Exner) a joué dans la formation de la doctrine de la responsabilité objective. Il en est de même, en ce qui concerne le principe de l'intérêt actif, développé par Merkel, Unger et Mataja. Et pourtant, il est impossible d'expliquer d'une manière satisfaisante certaines institutions importantes du droit soviétique, (voir la responsabilité des exploitations dangereuses, la responsabilité pour les employés) sans en tenir compte.

A propos de l'explication des détails, l'article fait une brève incursion dans le domaine du problème délicat du dommage matériel et dans celui de la causalité. En ce qui concerne cette dernière, l'auteur de l'article considère que la question de la causalité, qui ressort du domaine des phénomènes physiques, doit être rigoureusement séparée de l'appréciation juridique du résultat survenu. Le lien de causalité doit être constaté par le juge en se basant sur les lois naturelles impératives du monde physique. Par contre, en ce qui concerne l'appréciation juridique, le juge doit faire valoir les intentions juridico-politiques du législateur et appliquer ces intentions au résultat de l'enchaînement causal. C'est une erreur que de vouloir cacher l'appréciation selon la «ratio legis» derrière le moment de causalité, de la sorte que la théorie de la causalité adéquate le fait. Il apparaît comme également erroné la manière de voir de l'auteur du livre, qui veut cacher derrière la nature nécessaire ou fortuite de la causalité la conscience que peut avoir celui qui agit, du résultat illégal que son action produira ou non (c. à. d. s'il a reconnu le lien causal ou non). C'est un élément de fait à part, qui doit être constaté séparément. Il n'y pas de causalité fortuite ; les cas fortuits n'existent que pour la faculté de compréhension humaine. La causalité provoquée par une omission ne peut avoir un sens correct, qu'en concevant la causalité de son côté négatif, et non positivement ; donc si nous la considérons comme un manque de causalité là, où la loi exige une causalité active (action) de la personne dont la responsabilité est en jeu.

A propos du chapitre sur la faute, l'article nous donne un aperçu (en suivant le professeur Matveyev) de la littérature y relative, peu connue par le public hongrois. L'article reproche au livre de ne pas s'occuper de la difficulté de la preuve de la faute en tant qu'un état d'âme intérieur et caché. Pourtant ce sont ces difficultés mêmes qui obligent la doctrine de libérer la notion subjective et morale de la faute des difficultés de preuve, en appliquant à son égard des critères abstraits et de renverser, en même temps, la théorie subjective, et ceci, avant tout, en élevant la mesure — comme le propose aussi l'auteur du livre — jusqu'à des exigences maxima (mesure des travailleurs stakhanovistes). L'article constate que le principe de la faute est incapable de résoudre le problème assez fréquent d'une décision à prendre dans l'affaire de deux personnes également non fautives, de la sorte que le dommage restera à la charge de la victime innocente, ce qui est en contradiction évidente non seulement avec les règles de la vie sociale, mais aussi avec le simple sentiment de justice. Et pourtant, le principe de l'intérêt actif donne également pour ce cas une solution logique.

Selon l'opinion de l'auteur de l'article, le résultat le plus parfait jusqu'ici obtenu quant à la solution du problème de la responsabilité civile pourrait être donné par le Code civil soviétique, si la jurisprudence y relative interprétait l'expression contenue aux articles 118 et 403 de ce Code («était incapable de prévenir le dommage») comme une libération de la responsabilité pour le motif d'une cause étrangère impossible à écarter, (ainsi que le règlement hongrois relatif aux contrats de livraison le fait), et si la jurisprudence complétait son attitude par l'application des clauses d'équité des articles 406 et 411 du dit Code.

L'article — conformément à son but — ne s'étend pas sur les explications abondantes et pénétrantes du professeur Matveyev relatives à la notion psychologique et morale de la faute.

En examinant les définitions les plus importantes jusqu'ici données à l'administration d'État, l'auteur constate que la conception administrative considère l'administration d'État comme un des terrains de l'activité administrative poursuivie généralement dans la société. Pour cette raison, cette conception, tout en étant particulièrement qualifiée d'expliquer l'aspect d'organisation méthodique de l'administration, rélègue à l'arrière-plan l'aspect de pouvoir public et l'aspect juridique pourtant si importants de l'administration d'État. La conception juridique de l'administration d'État révèle des mérites et des défauts qui sont les contraires de la première. L'auteur constate que l'opposition de l'utilité à la légalité, qu'on attribue généralement à la conception administrative, n'est pas une particularité propre de cette dernière, et elle n'est pas même née de cette conception. L'auteur présente ensuite les principaux types des différentes tentatives de définition qui caractérisent les deux tendances de conception administrative et juridique de l'administration d'État. L'auteur considère la définition de l'administration d'État donnée par Marx comme une conception faisant ressortir dans la même mesure les éléments d'organisation et de pouvoir public de l'administration. Il renvoie aux constatations de Lenin qui confirment cette même conception ; il explique que la science socialiste de l'administration d'État, tout en étant arrivée à des résultats considérables au sujet de la notion et la définition de l'administration d'État et surtout au sujet des éléments méthodologiques de cette définition, au fond n'a pas eu réussi à parvenir au-delà de la conception administrative de l'administration d'État et des définitions, soit formelles, soit matérielles, de cette dernière.

L'article, en s'occupant de la possibilité d'une définition de l'administration d'État, constate qu'il est possible de trouver une définition valable pour toutes les formes d'administration. La définition de Marx est considérée par l'auteur comme une telle définition, toutefois, vu son caractère trop général, elle ne peut refléter tous les éléments importants de toutes les administrations d'État données. A ce propos, en opposition avec la définition la plus générale, l'auteur nous présente la possibilité de la définition la plus concrète, c. -à -d. la définition du droit positif, laquelle sur la base du droit positif d'un État donnée et comme une définition purement formelle fixe, pour un moment donné, l'entière activité de l'administration d'État. Au même temps, l'auteur indique également les limites de cette méthode de définition qu'il considère comme auxiliaire, même si elle peut fournir les bases, dans le cadre d'un type d'État donné, à l'élaboration de définitions plus générales.

L'auteur fait une distinction nette entre l'activité administrative-organisatrice et entre les autres formes de l'activité sociale et exprime l'opinion que cette distinction peut être appliquée dans le domaine des activités de l'organisation étatique aussi. Il critique les thèses lesquelles — comme des restes de la définition négative de l'administration — considèrent comme administration d'État d'autres formes d'activité aussi, si elles sont exercées par des organes d'État.

Sur la base d'une distinction faite entre les rapports administratifs intérieurs et extérieurs, l'auteur délimite le terrain qui dans la sphère de l'activité sociale pouvant être considérée comme administration, doit être réservé à l'administration d'État. L'auteur rattache la réalisation du pouvoir public aux rapports administratifs extérieurs et il démontre que dans un État socialiste il est impossible de faire la distinction entre administration d'État et administration privée. En même temps il esquisse les domaines d'administration qu'on peut retrouver dans l'État socialiste :

1° Administration de pouvoir public (administration publique). Dans ce domaine appartiennent l'activité administrative intérieure et extérieure des organes d'administration d'État qui exercent le pouvoir public, ainsi que la forme d'activité d'administration intérieure de l'administration sociale et d'autres organes d'État autorisés expressément d'exercer des pouvoirs publics.

2° Nous comprenons sous la dénomination «administration sociale» l'activité administrative intérieure des différentes organisations sociales (y compris les coopératives, les sociétés, les syndicats).

3° Nous désignons avec le terme technique «administration d'État» comme notion collective, toutes les activités administratives, intérieures et extérieures, de tous les organes d'État.

4° Administration privée.

L'auteur, au moyen de la définition de la nature de l'activité exécutive-dispositive, sépare l'administration publique qui exerce le pouvoir public, des autres domaines de l'activité publique comme l'activité des pouvoirs d'État, activité judiciaire etc. Il démontre au même temps que la conception jusqu'ici dominante de l'activité exécutive-dispositive qui la considérait comme indépendante de l'activité des pouvoirs d'État, n'était pas propre à faire cette séparation.

LE CONTRÔLE DES CONSTATATIONS DE FAIT DANS L'INSTRUCTION CRIMINELLE

LAJOS NAGY

L'article examine le problème des limites du contrôle que la juridiction de deuxième instance peut exercer sur certains actes de procédure du juge de première instance. Après un bref aperçu historique, l'auteur constate que les différents systèmes de procédure n'ont pas réussi à tracer une ligne de séparation assez nette entre les questions de droit et les questions de fait, et pourtant, c'est toujours cette distinction qui sert de critère pour déterminer l'étendue du pouvoir de contrôle de l'instance d'appel. Au cours de l'évolution, la délimitation des questions de droit s'opère de plus en plus en tenant compte des besoins pratiques de ce contrôle.

La tâche primaire du jugement pénal consiste dans la reconstruction et la description postérieures d'une attitude humaine intéressant le droit pénal qui s'est réalisée une seule fois dans le temps et dans l'espace et qui est perceptible par nos sens. Le juge doit donc constater des faits considérés par lui comme un processus historique objectif. L'article examine brièvement le procédé de la constatation des faits par le juge, en consacrant une attention spéciale au problème de la reconstruction de la procédure psychologique déroulée dans la conscience de l'inculpé. La méthode la plus efficace de la constatation des preuves est le système basé sur l'observation directe des preuves, ainsi qu'il a été développé par les divers régimes de preuve des droits positifs. Il faut cependant noter qu'il est pratiquement impossible de trouver des données pour tous les détails des faits réellement survenus et que par conséquent le juge, en procédant à la reconstruction des événements, se trouve dans la nécessité d'insérer dans l'enchaînement logique des faits historiques aussi des constatations qui ne sont pas basées sur des preuves directes par lui observées, mais qui sont puisées soit de l'expérience générale et des lois de la vie sociale, soit des données déjà élucidées du cas en l'espèce. Cette distinction entre les différentes manières de constater les faits est apte à servir de base pour l'établissement d'un système de voies de recours aussi. En fixant, en effet, les limites du pouvoir de contrôle de l'instance d'appel, il faut prendre comme point de départ le principe, selon lequel la juridiction de deuxième instance n'est pas qualifiée de réexaminer les faits constatés par le juge de première instance par le moyen de preuves directes par lui observées. Par contre, les constatations auxquelles le juge de première instance n'arrive qu'en base de conclusions tirées des faits, sont susceptibles d'être contrôlées par l'instance d'appel, et ceci soit en considérant ces constatations isolément, soit en les confrontant au résultat d'ensemble de la preuve. Ce critère peut déterminer également la mesure, dans laquelle l'instance d'appel doit être liée par la constatation des faits de la première instance. L'article examine ensuite un problème d'une très grande importance pratique, à savoir celui du contrôle à exercer sur l'appréciation des preuves faite par le juge de première instance. En ce qui concerne ce problème, l'auteur arrive à cette conclusion que l'instance d'appel n'est pas qualifiée de contrôler le résultat de l'administration de la preuve, en tant que celui-ci est basé sur l'observation des preuves directes. Par contre, certains éléments d'appréciation, comme p. e. l'éclaircissement de la totalité des données essentielles, la motivation logiquement suffisante de certains éléments d'appréciation, etc. ainsi que les constatations auxquelles le juge arrive sur la base de conclusions tirées des faits déjà établis, doivent être susceptibles d'un contrôle à effectuer par la deuxième instance.

Selon la conclusion finale de l'article, il doit rester en dehors des limites du pouvoir du contrôle de la juridiction d'appel la supervision de l'accomplissement de la fonction du juge de première instance relative à la constatation des faits, en tant que cette constatation est effectuée conformément au principe de l'observation directe. Par contre le contrôle des constatations basées sur des preuves indirectes, ainsi que celui de la qualification juridique des données de fait constatées, doit, en dernière instance, toujours être du ressort de la juridiction d'appel.

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Предисловие</i>	стр. 3
--------------------------	--------

Статьи

<i>Имре Сабо</i> : Ханс Кельзен и марксистская теория права	5
<i>Геза Мартон</i> : Три книги об ответственности по возмещению вреда в советском праве	37
<i>Иштван Ковач</i> : Определение понятия государственного управления	67
<i>Лайош Надь</i> : Пересмотр установления фактических обстоятельств в уголовном процессе	95

Обзор

<i>Тибор Пап</i> : Шер, Северин: Семейное право	121
<i>Ласло Трочани</i> : Кнапп, Виктор: Исполнение обязательств и иные способы их прекращения	126

SOMMAIRE

<i>Préface</i>	3
----------------------	---

Études

<i>Imre Szabó</i> : Hans Kelsen et la théorie communiste du droit.....	5
<i>Géza Marton</i> : Trois livres soviétiques sur la responsabilité civile.....	37
<i>István Kovács</i> : La définition de l'administration d'État	67
<i>Lajos Nagy</i> : Le contrôle des constatations de fait dans l'instruction criminelle	95

Revue

<i>Tiber Pap</i> : Seweryn Szer: Droit de famille.....	121
<i>László Trócsányi, Viktor Knapp</i> : L'exécution des obligations et les autres modes de leur extinction	126

